

■ 111 2009/2 Innehåll

Uppsatser

<i>Gissur Ó Erlingsson – Jörgen Ödalen: Den politiska basorganisationens framtid: Fyra realistiska vägval</i>	115
<i>Joakim Ekman: Euroskepticism bland partier och medborgare: Tidigare forskning, förklaringar och förslag på analysmodeller</i>	135
<i>Stefan Björklund: Fascismen som ett sluttande plan</i>	168

Statsvetenskapliga förbundet

<i>Helena Olofsdotter Stensöta: Förbundsredaktören har ordet</i>	193
<i>Helena Olofsdotter Stensöta: Vetenskapsrådet och jämställdheten inom forskningen</i>	194
<i>Bo Rothstein: Replik: Jämställdheten i svensk statsvetenskap. Några frågetecken till ”de tiös bud”. Replik av Michelle Micheletti.</i>	197
<i>Inger Österdahl: På tvären – erfarenheter av samarbete över ämnesgränser</i> .	200

Litteraturgranskningar

<i>Kalm, Sara: Governing Global Migration. Anm av Iver B. Neumann</i>	207
---	-----

■ Statsvetenskaplig tidskrift

Ny följd, årg 89. Utgiven av Fahlbeckska stiftelsen med stöd av Vetenskapsrådet. **redaktionssekreterare** Mats Sjölin (ansvarig utgivare) **bitr redaktionssekreterare** Björn Badersten **förbundsredaktör** Helena Olofsdotter Stensöta **redaktionsråd** Christina Bergqvist, Uppsala universitet, Niklas Eklund, Umeå universitet, Mikael Gilljam, Göteborgs universitet, Ann-Cathrine Jungar, Södertörns högskola, Mats Lindberg, Örebro universitet, Carina Lundmark, Luleå tekniska universitet, Ulf Mörkenstam, Stockholms universitet, Björn Badersten, Lunds universitet, biträdande redaktionssekreterare, Mats Sjölin, Växjö universitet, redaktionssekreterare, Helena Olofsdotter Stensöta, förbundsredaktör **teknisk redaktör** Bengt Lundell

Tidskriften utkommer med fyra nummer per år **prenumerationspris** 2009 370 kr **enstaka nummer** 95 kr **medlemmar** i Statsvetenskapliga förbundet och **studenter** erhåller tidskriften till rabatterat pris. Prenumeration sker via hemsidan, genom insättning av avgiften på plusgiro 27 95 65-6 med angivande av namn och adress eller genom meddelande till tidskriftens expedition

Eftertryck av tidskriftens innehåll utan angivande av källan förbjudes

Adress Statsvetenskaplig Tidskrift, Box 52, 221 00 Lund **telefon** 0470-708217 (Sjölin) 046-222 0159 (Badersten) 046-222 1071 (Lundell) **telefax** 046-222 4006

e-post statsvetenskaplig.tidskrift@svet.lu.se **hemsida** www.statsvetenskapligtidsskrift.se

tryck Studentlitteratur, Lund 2009 ISSN 0039-0747

■ www.statsvetenskapligtidskrift.se

Besök Statsvetenskaplig tidskrifts hemsida www.statsvetenskapligtidskrift.se. Där finns bl. a.:

- Utförliga anvisningar till författare om utformningen av manuskript för Statsvetenskaplig Tidskrift (kan hämtas hem som pdf-dokument).
- Tidigare årgångar av Statsvetenskaplig Tidskrift i fulltextformat – med sökfunktion till artikelarkivet. För närvarande finns artiklar i fulltext tillbaks till år 1998. Materialet kommer successivt att utökas.
- Information om innehållet i kommande nummer och en aktuell utgivningsplan för Statsvetenskaplig Tidskrift.
- Information om prenumerationspriser och möjlighet att teckna prenumeration på Statsvetenskaplig Tidskrift.
- Kontaktuppgifter till redaktionen och redaktionsrådet för Statsvetenskaplig Tidskrift.
- Enklaste möjligheten till prenumeration på tidskriften.

■ Den politiska basorganisationens framtid: Fyra realistiska vägval

GISSUR Ó ERLINGSSON – JÖRGEN ÖDALEN¹

The Future of Local Government: Four Realistic Pathways. Two main arguments are presented in this article. First, when alternatives for the future of local government is debated, two questions need to be addressed simultaneously: (a) "how many and how big municipalities ought we have?", and (b) "how strong and well secured ought the principle of local self government be in the constitution?". Second, by using these questions as guides for the analysis, we argue that there are instrumental reasons to guarantee a strong local self government in the constitution. However, such a reform needs to be complemented by a politically neutral body of regulations that, under given conditions, secures geographically concentrated minorities a right to secede.

Inledning

Att staters politiska basorganisation är såväl förhandlingsbar som politiskt stridbar illustreras väl av hur den svenska kommunstrukturen ommöblerats och debatterats sedan 1940-talets början. I och med Storkommunreformen 1952 och Kommunblocksreformerna 1962–1974 försvann långt över 2000 kommuner som följd av vad som beskrivits som en av västvärldens mest omfattande politiska reformer (Kjellberg 1988; *Committee on Local and Regional Authorities* 1995: 69). Det är ställt bortom allt tvivel att förutsättningen för denna gigantiska administrativa omstrukturering var att centralmakten medvetet valde att köra över flertalet lokala självstyrelseyttringar. Varje sammanläggningsreform möttes av lokalt motstånd, och vad som inledningsvis annonserades som frivilliga sammanläggningar byttes senare till tvångsdito (bl.a. Wångmar 2003, Johansson med flera 2001; Dahlkvist & Strandberg 1999; Strandberg 1998, 2003; Gustafsson 1996; Ring 1978; Brantgärde 1974).

Under det gångna decenniet har frågan om kommunstrukturens utseende återigen letat sig högt upp på den politiska dagordningen i Sverige. I januari 2003 sade dåvarande kommunminister Lars-Erik Lövdén att antalet svenska kommuner behövde minskas (*Västerbottens-Kuriren* 2003). Någon vecka senare argumenterade Ansvarskommitténs ordförande, Mats Svegfors (2003), för att svenska kommuner var för

1 Fil dr Gissur Ó Erlingsson är verksam vid Centrum för kommunstrategiska studier, Linköpings universitet samt Ratio. Fil dr Jörgen Ödalen är verksam vid Statsvetenskapliga institutionen, Uppsala universitet. Vi vill tacka de två anonyma granskarna för deras hjälpsamma kommentarer. Ödalen tackar även Stiftelsen Karl Staaffs fond för frisinnade ändamål för ekonomiskt stöd.
E-post: gissur.erlingsson@liu.se; jorgen.odalen@statsvet.uu.se

små för att kunna handskas med framtidens utmaningar. Budskapet upprepades sedan med emphasis i två rapporter som publicerats i Ansvarskommitténs skriftserie (Häggroth 2005; Sundström & Tingvall 2006).

Parallellt med Ansvarsutredningen löpte Grundlagsutredningen. En av utredningens uppgifter har varit att ta upp frågor som rör den kommunala demokratin, exempelvis det kommunala självstyrets gränser (Dir 2004:96).² Frågan om ett grundlagsskydd för självstyret har hamnat på dagordningen bl.a. som följd av att relationen mellan stat och kommun blev alltmer konfliktfylld under 1990-talet. Kommunernas missnöje med den statliga styrningen manifesterades t.ex. genom klagomål mot förslaget om skattestopp, den mellankommunala skatteutjämningen, samt att staten inte följer finansieringsprincipen (t.ex. Nergelius 2006; Davidsson 2004; Montin 2004; Strandberg 2003).³ Det har till och med gått så långt att kommunerna ibland bryter mot statliga påbud (t.ex. Nilsson 2005).

Utvecklingen illustrerar att det politiska systemets institutionella fundament, i det här fallet *storleken på kommuner* samt *arbetsfördelning mellan stat och kommun*, är förhandlingsbara. Därmed får de heller inte analyseras som neutrala teknokratiska konstruktioner, utan tvärtom måste de behandlas som institutioner⁴ vilka i högsta grad är föremål för intressekonflikter (jfr. Knight 1992). Mot bakgrund av detta och pågående debatt om den politiska basorganisationen framtid, är föreliggande artikels övergripande syfte att lyfta fram realistiska alternativ till den rådande ordningen och diskutera deras för- respektive nackdelar. Ansatsen är således normativ och forskningsfrågan handlar om hur den svenska politiska basorganisationen bör vara organiserad och i grundlagen reglerad. Våra argument är främst instrumentella, och hänvisar till ökad administrativ och ekonomisk effektivitet, men även tungt vägande demokrati- och maktodelningsargument kommer att finna sina platser i framställningen.

En för oss grundläggande utgångspunkt är att teknokratiska frågor om kommunstrukturen å ena sidan, och frågor om den kommunala självstyrelsens plats i författ-

2 I direktiven står inte uttryckligen att utredningen ska behandla den kommunala självstyrelsen. Emellertid har utredarna själva valt att uppmärksamma frågan. Den 7 juni 2006 anordnade Grundlagsutredningen konferensen "Nya spelregler för kommunerna?", där man bland annat diskuterade hur den kommunala självstyrelsen bör regleras i grundlagen. Därutöver har utredningen tillsatt en expertgrupp med uppgift att ta fram konkreta riktlinjer för den kommunala självstyrelsens reella innebörd. Deras arbete redovisades i SOU 2007:93. Bl.a. föreslogs en tydligare markering i regeringsformen av den kommunala självstyrelsen, samt en s.k. proportionalitetsprincip som innebär att "en inskränkning i den kommunala självstyrelsen aldrig får gå utöver vad som är nödvändigt med hänsyn till de ändamål som har föranlett den".

3 För att understryka frågans dagspolitiska relevans ska nämnas att Sveriges kommuner och landsting (2008) i februari 2008 antog ett "Positionspapper om grundlagen och den kommunala demokratin och självstyrelsen", där man pläderar för ett starkare grundlagsskydd. Till detta ska läggas att kommun- och landstingsförbundens respektive ordförande och vice ordförande samförfattade en debattartikel i oktober 2006 med en vädjan till den nya regeringen att inte inskränka den lokala självstyrelsen. Regeringen uppmanades att "Värna självstyrelsen?", "Undvika detaljreglering?", "Respektera finansieringsprincipen?", samt att lokala politiker – inte statliga tjänstemän – ska fatta de viktiga lokalpolitiska besluten (Reepalu med flera 2006). Hit hör också att en enkätundersökning från 2003 visar att kommunstyrelseordföranden, generellt sett, anser att det över tid skett en kraftig maktförskjutning från lokal till statlig nivå (Karlsson 2004: 13).

4 Institutionsbegreppet är omdebatterat. Här väljer vi att sluta upp bakom en ofta återopad standarddefinition, nämligen att det rör sig om mänskligt skapade restriktioner som formar aktörers beteendemönster (jfr North 1993). Det är alltså spelregler som anger formerna för mänsklig interaktion.

ningen å den andra, måste diskuteras *samtidigt*. Att samtidigt beakta dessa dimensioner skapar förutsättningar för en meningsfull och nyansrik debatt om primärkommunernas framtida roll i den svenska samhällsorganisationen. Utifrån dimensionerna ”kommunstruktur” och ”kommunal självstyrelse” analyserar vi därför tänkbara implikationer av alternativa sätt att utforma den politiska basorganisationen. Med grund i dessa alternativ diskuteras förutsättningarna för svenska kommuner att på en och samma gång vara (i) demokratiska, (ii) administrativt effektiva, och (iii) grundläggande byggstenar i ett svenskt s.k. vertikalt maktdelningsprojekt. Vi konstaterar att det finns en god potential för de svenska kommunerna att utgöra byggstenar i ett sådant maktdelningsprojekt, men ställer oss frågande till om denna potential kan realiserars med dagens institutionella ordning. De dominerande aktörerna i svensk politik har tenderat att se kommunerna som lokala verkställare av centralt fattade beslut och har inte haft ambitionen att skydda den kommunala självstyrelsen. Detta statsmaktens sätt att *använda* kommunerna, att se dem som ett praktiskt politiskt redskap i händerna på rådande majoritetsviljor, är något som vi menar kan, och bör, problematiseras.

Inför den fortsatta framställningen bör läsaren ha med sig följande iakttagelse i bakgrunden: Medan flera av signalerna som på senare tid sänts ut från centralmakten pekar i riktning mot kommunsammanslagningar, har trenden historiskt sett närmast varit den omvända på gräsrotsnivå. Geografiskt koncentrerade grupper av människor med likartade preferenser har önskat bryta sig loss och skapa mindre kommuner för att därigenom uppnå ökat lokalt självbestämmande.

Vi ser en fara i att teknokratiska argument om ”stordriftsfördelar” och ”ekonomisk bärkraftighet” lägger sig som en våt filt över diskussionen om primärkommunernas framtida roll i samhällsorganisationen. Risken är att detta sker på bekostnad av överväganden som rör (i) alternativa sätt att conceptualisera ”effektivitet”, (ii) rätten till självstyrelse och (iii) lokal demokrati. För att upprepa vårt kärnargument: vi vill föra upp de senare frågorna så att de *parallellt* diskuteras och *samtidigt* analyseras som frågor om den ur administrativt effektivitetshänseende mest lämpliga kommunstorleken.

Dahlkvist & Strandberg (1999: 299f) har påpekat att kommunernas rättsliga ställning i den enhetsstatliga konstitutionen, samt att frågan om genuint lokalt självstyrelse i självständiga och självbestämmande kommuner, aldrig på allvar förts upp på dagordningen av dominerande aktörer i svensk politik. Med vissa reservationer delar vi denna beskrivning.⁵ Dock ska ett viktigt tillägg göras, nämligen att den *akademiska* debatten om självstyrelsens ställning fått en rejäl vitamininjektion under 2000-talet. Bl.a.

5 Reservationen mot Dahlkvist och Strandbergs beskrivning av debattläget rör det faktum att självstyrelsens gränser då och då kommit upp till diskussion sedan 1990-talets början, bl.a. som följd av några uppmärksammade konflikter mellan stat och kommun, som exempelvis Lagrådet kommenterat. Detta gäller framför allt det tillfälliga stoppet för utförsäljning av allmännyttiga bostäder, kommunalt ansvar för bostadsförsörjning och stoppet för utförsäljning av landstingens akutsjukhus (Nergelius 2006: 295f). Reservationen hänger också samman med att Svenska Kommunförbundet tillsatte ett program i 1990-talets början som bland annat slog fast att Kommunförbundet skulle verka för ett starkt och vidgat grundlagsskydd för den kommunala självstyrelsen (jfr. Gustafsson 1996: 118f). Noteras bör också att regeringen – efter kritiken mot skatteutjämnningssystemet – beslutade att tillkalla en parlamentarisk kommitté 1995 med uppgift att analysera innebörden av den kommunala självstyrelsen och beskattningsrätten, samt dess förhållande till grundlagsbestämmelserna. Kommitténs arbete avslutades 1996 då betänkandet *Den kommunala självstyrelsen och grundlagen* (SOU 1996:129) presenterades. Betänkandet remissbehandlades, men ledde aldrig till någon ny lagstiftning.

har Nergelius (2006, ssk kap. 13), flera av bidragen i Molander (2003), ett specialnummer av *Ekonomisk debatt* (2005), Davidsson (2004), Molander (2005) och Berggren med flera (2001) gett sig kast med frågan. I ljuset av Ansvarskommitténs och Grundlagsutredningens pågående arbeten anser vi det vara upplagt för den växande akademiska debatten att få ett bättre genomslag på den politiska dagordningen.

Den kommunala självstyrelsen som "gummibandsprincip"

Såväl inom politisk teori som i praktisk-politisk debatt har det länge funnits en motsättning mellan dem som vill ha få och stora kommuner och dem som vill ha många och små dito. Här är det viktigt att tillägga att alldeles oavsett *hur många* och *hur stora* kommunerna faktiskt är, är en mer grundläggande fråga vad lokalt förtroendevalda *de facto* har rätt att besluta om. Här kommer den avgörande frågan om kommunal självstyrelse in i bilden.

Vi ska nu plocka upp den handske som Dahlkvist & Strandberg (1999) för knappt tio år sedan kastade till framtida forskning. De uppmanade sina kollegor att analysera den kommunala självstyrelsen som en viktig byggsten i ett maktodelningsprojekt. Kommunerna har nämligen sällan, åtminstone realpolitiskt, betraktats ur detta perspektiv. Vanligen diskuteras maktodelning i termer av *horisontell* maktodelning ("maktodelning i sidled"), d.v.s. det inbördes förhållandet mellan exempelvis domstolarna och de folkvalda organen. När kommunerna lyfts fram som ett instrument för makt-spridning uppmärksammas istället den *vertikala* maktodelningen ("maktodelning i höjded").⁶ Tanken här är att bygga in mekanismer så att folkviljan förverkligas parallellt inom flera territoriella enheter. "Flernivådemokrati" är ett annat begrepp som essentiellt uttrycker samma princip, nämligen att medborgaren ska kunna uttrycka sina preferenser genom att välja församlingar på olika politiska nivåer (t.ex. Nergelius 2006; Petersson 2001/2002).

En grundläggande förutsättning för att kommunerna ska kunna utgöra byggstenar i ett vertikalt maktodelningsprojekt är att de ges en väldefinierad och konstitutionellt skyddad kärna för den lokala självstyrelsen. Självstyrelsen inbegriper att kommunerna har egen politisk makt, en sfär av befogenheter inom vilken kommunmedlemmarna har rätt att besluta om sina egna inre angelägenheter. Idén med ett grundlagsskyddat självstyre är sålunda att kommunerna har rätten att fatta egna beslut inom vissa avgränsade områden utan att behöva centralmaktens välsignelse. Förutsättningen för detta är förstås att de har beskattningsrätt och kontrollerar dessa ekonomiska resurser. Som Bull (1999) argumenterar, utan kontroll över den egna ekonomin är det meningslöst att tala om självständiga kommuner.

I Sverige finns goda *förutsättningar* för vertikal maktspridning. I regeringsformens portalparagraf (RF 1:1) står bland annat att den svenska folkstyrelsen ska förverkligas genom den kommunala självstyrelsen. Utöver det att grundlagen lyfter fram självstyrelsen har kommuner en betydande ekonomisk makt. De står för omkring två tredjedelar av den offentliga sektorns produktion och betalar själva större delen av kostna-

6 Begreppet lanserades först av Bull (1999), men även Nergelius (2006), Davidsson (2004) och Petersson (2001/2002) har bidragit till diskussionen om begreppets innebörd och användbarhet i svensk kontext.

derna tack vare den egna beskattningsrätten. Dessutom är de förhållandevis många, 290 stycken. Med tanke på självstyrelsens framskjutna position i grundlagen, den ekonomiska kapacitet som kommunerna besitter, samt kommunernas förhållandevis stora antal, betonar vi alltså att kommunerna har en mycket god *potential* att vara en viktig byggsten i ett vertikalt maktodelningsprojekt.

Men realiseras denna potential? I sammanhanget ska inte glömmas att Sverige är en *monistisk enhetsstat*. Kommunerna är statsmaktens konstruktioner. De får sitt självstyre från centralmakten. Kommunerna kan därför aldrig vara självständiga i någon kvalificerad mening. Detta är den grundläggande skillnaden gentemot *federationer* i vilka staten bärs upp av subnationella enheter som gått samman till en statsbildning. Det står emellertid alltid till buds för enhetsstaten att konstitutionellt skydda den lokala självstyrelsen. Genom att bygga in begränsningar för den egna maktutövningen och tillåta maktstarka kommuner, kan enhetsstaten garantera en genuin lokal självstyrelse och därmed bygga in den vertikala maktodelningen i systemets institutionella arkitektur (jfr. Strandberg 2003: 185).

Emellertid har Sverige inte valt att slå in på detta spår. Det finns samstämmighet bland dem som fördjupat sig i lagtexterna att den lokala självstyrelsen knappast har en stark konstitutionell grund (Petersson 2005: 170; jfr Nergelius 2006: 89f).⁷ Omnämmandet i författningens portalparagraf är snarast ett till intet förpliktigande principstadgande. Vidare är övriga formuleringar som rör självstyrelsen öppna för tolkning. Vilken innebörd självstyrelsen får i realpolitiken blir därför en öppen fråga. Regeringsformen anger nämligen att självstyrelsens utformning ska fastställas genom vanlig lag. Självstyrelsen får härvidlag karaktären av ett ”gummibandsprincip”. Grundlagen kan nämligen tolkas som att den skänker riksdagsmajoriteterna makt att utvidga och inskränka kommunernas befogenhetsfär efter sina egna behov (Nergelius 2006; Strandberg 2003; Petersson 2001/2002; Wetterberg 2000: 251f). Alltså är det ett faktum att den svenska grundlagen inte erbjuder den kommunala självstyrelsen något skydd.

I sammanhanget är Dahlkvist & Strandbergs (1999) slutsatser upplysande. De menar att kommunerna alltid varit lokala verkställare av statlig reformpolitik (för liknande tolkning, se Nergelius 2006: 288):

Det retoriken kallar ”kommunal självstyrelse” är huvudsakligen en förvaltningsform inom enhetsstaten... Rättspositivistiskt sett råder ju följande: Kommuner har, säger har, ingen juridisk kompetens. De får, säger får, sin juridiska kompetens av staten... Lagstiftningen är faktiskt sådan. Det är också sant maktpolitiskt sett. De politiska majoriteterna har faktiskt över tid inrättat det så (Dahlkvist & Strandberg 1999: 290).

En viktig premis för den fortsatta analysen kan nu formuleras: Det finns en god potential för de svenska kommunerna att utgöra byggstenar i ett vertikalt maktodelningsprojekt. Dock ger grundlagen riksdagsmajoriteterna makt att fylla självstyrelsedefinier-

7 Det s.k. Demokratirådet skrev tex. följande i en *DN-debatt*: ”Regeringsformen innehåller bara några allmänna och delvis motsägelsefulla formuleringar och förarbetena bidrar inte med större klarhet, snarare tvärtom... Det behövs betydligt mer genomtänkta och skarpa grundlagsbestämmelser” (Petersson med flera 1997).

tionen med en innebörd som passar den för tillfället styrande koalitionen. Eftersom de historiskt sett dominerande aktörerna i svensk politik inte haft ambitionen att skydda den kommunala självstyrelsen, utan snarare sett kommunerna som lokala verkställare av centralt fattade beslut, har kommunerna aldrig fått chansen att vara byggstenar i ett maktodelningsprojekt. Detta är något som vi menar bör problematiseras genom en noggrann övervägning av för- och nackdelarna hos olika alternativ till den rådande ordningen.

Fyra principiella vägval

I det följande presenteras en modell som ringar in fyra kombinationer av den parallella organiseringen av kommunstruktur och kommunal självstyrelse. Vi upprepar vårt grundläggande argument: Debatten om kommunernas framtida roll i det framtida statsbygget måste hantera två dimensioner samtidigt, nämligen (a) förment teknokratiska idéer om hur stora kommunerna bör vara och (b) det konstitutionella skyddet för den kommunala självstyrelsen. Utifrån en sådan insikt kan en analytisk figur konstrueras med hjälp av vilken ett principiellt resonemang om olika alternativa konstruktioner kan föras.

Fyrfältaren ringar in principiella vägval. I den förenklade verklighet vi rekonstruerar är alternativen begränsade till två institutionella ”på/av”-reglage: (a) *samma antal kommuner* eller *färre*⁸ samt (b) *icke konstitutionellt skyddat självstyre* eller *konstitutionellt skyddat självstyre*.

I den analys som följer av de fyra principiella vägvalens för- respektive nackdelar är metoden normativ. Som tidigare sagts är våra argument främst instrumentella och hänvisar till ökad administrativ och ekonomisk effektivitet. I en sådan normativ analys, där huvudsakligen instrumentella argument underbygger slutsatsen, bör det klargöras vilka grundläggande värden de instrumentella mekanismerna är tänkta att realisera (Badersten 2006: 49). Som kommer att framgå utgör det tämligen välbekanta värdet *individuell preferensmaximering* en central normativ grundbult, liksom *individuell autonomi*, i betydelsen möjligheten att styra sig själv utifrån principer man fri från tvång formulerat efter en process av reflexioner och hänsynstaganden (se vidare Erlingsson & Ödalen 2008).

Vår analys av de vägvalen inleds med en utförlig diskussion kring den rådande ordningen, d.v.s. en ordning med relativt många kommuner och ett relativt svagt lokalt självstyre. Under diskussionens gång kommer vi att mejsla ut huvuddragen i vårt ana-

---

8 Fyrfältaren kan egentligen breddas till en sexfältare. Teoretiskt kan man tänka sig ett utfallsrum där centralmakten har principiella möjligheter att skapa fler och mindre kommuner. Faktum är att den nuvarande infrastrukturministern, Åsa Torstensson (c), uttalat en vilja att skapa 100 nya kommuner (Protokoll 2000/01:11, anf. 16). I det här sammanhanget har vi emellertid för avsikt att hålla modellen just så enkel som möjligt. Därför väljer vi att ta bort ett sådant, visserligen idépolitiskt intressant och relevant, scenario. Diskussionen hålls koncís för att i första hand kommentera den dagspolitiska modetrenden – att vilja slå samman kommuner och inte röra vid självstyrelseregleringen.

Figur 1. Fyra principiella vägval för den politiska basorganisationens framtid

Val av kommunstruktur? Reglering av självstyre?	Status quo: 290 kommuner; förhållandevis många, förhållandevis små.	Få och stora kommuner: Sverige slår samman kommuner .
Status quo: Konstitutionellt illa reglerat självstyre; gummibandsprincip; självstyret beroende av riksdagsviljan.	1.	3.
Grundlagsskyddat självstyre: Genuint självstyre; utjämningsambitioner sänks; heterogenitet accepteras.	2.	4.

lysinstument vilka sedan används i kortare principresonemang om alternativen till *status quo*.

Den första rutan: många kommuner, svagt självstyre

I dagsläget befinner vi oss i ruta ett. Sverige har förhållandevis många kommuner (290) samt ett självstyre som inte grundlagsskyddas (vars gränser följaktligen är otydliga). Konstateras kan att en situation med förhållandevis många kommuner får – *prima facie* – en anhängare av det vi här kallar för *Tieboutmodellen* (Tiebout 1956) att gnugga händerna. Modellen bygger på antagandet att det existerar en institutionell konkurrens mellan kommuner. Eftersom människor har olika preferenser kommer kommuner som erbjuder ett bestämt servicepaket (läs: en viss kombination av ”skattenivå” och ”nivå/kvalitet på offentligt finansierad service”) att dra till sig de människor som attraheras av just detta paket. Samtidigt kommer andra kommuner, som presenterar andra lösningar, att dra till sig människor som föredrar andra paket. Ett centralt antagande för Tieboutmodellen är att individer är beredda att flytta mellan kommunerna. Ur dessa premisser genereras hypotesen att ju fler kommuner som finns, och ju större variationen det är dem emellan, desto större är sannolikheten att majoriteten av medborgarna får sina preferenser tillfredsställda.

Modellen har fått kritik för att verkligheten rimmar illa med modellens antaganden. Framför allt hävdas att människor inte är så lätttröliga som modellen predicerar, samt att de inte är särskilt informerade om sina alternativ. Men *trots* modellens påstått bristande realism, finner t.ex. Kollman med flera (1997) att den totala samhällsnyttan växer ju fler kommuner det finns. Vidare menar Dowding & John (1994) – efter en

inventering av över 200 testningar av Tieboutmodellen – att det faktiskt finns stöd för hypotesen att ju fler kommuner det finns, desto större är medborgarnas tillfredsställelse med utbudet av kollektiva varor. Det finns alltså, utifrån detta perspektiv, principiella skäl att argumentera för en kommunstruktur med många och små kommuner, snarare än få och stora dito.

Även anhängare av den Hayekinspirerade idén om den ”experimentellt organiserade politiska ekonomin”⁹ torde nicka gillande åt den nuvarande kommunstrukturen. Wetterberg (2000) tydliggör argumentationslinjen: Han slår fast att det förhållandevis stora antalet kommuner gett den stora svenska offentliga sektorn en viktig smidighet och flexibilitet. Kommunstrukturen gör att 290 beslutscentra, inte bara en enda centralmakt, fattar beslut om resursanvändningen. Detta, menar han, minskar sannolikheten för misstag och felgrepp från det offentligas sida. Wetterberg sammanfattar fördelarna med den förhållandevis stora mängden kommuner:

[Genom den stora mängden beslutscentra] har självstyrelsen härmat en av marknadens mer sympatiska mekanismer. Förnyelsen hänger inte längre på ett enda beslut. Förnyarna kan vara en eller ett par pionjärer, som går före alla andra och prövar en ny lösning. Går det bra så kommer de andra efter, en efter en och så flockvis, ända tills man successivt ställt om hela sektorn. Kommunerna blir varandras laboratorier – något som de i och för sig borde kunna utnyttja betydligt mer systematiskt än idag (Wetterberg 2000: 40).

Denna tanke hämtar näring från Hayeks (1960: 263f) föreställning om att institutionell heterogenitet ger aktörer möjligheter att experimentera med olika institutionella lösningar, systematiskt jämföra sig med varandra, lära sig av andras misstag och framgångar, med följderna att förnyelse och anpassning sker löpande och kontinuerligt (Wetterberg 2005: 9f; se även Petersson med flera 1997; Dahlkvist & Strandberg 1999: 297; Berggren med flera 2001: 57).

Mot bakgrund av resonemangen om Tiebout- och Hayekmekanismer kan följande konstateras: Vad rör kommunstrukturen är status quo att föredra framför kommunsammanläggningar. Bekymret med den första rutan är emellertid att den andra dimensionen – d.v.s. avsaknaden av ett grundlagsskyddat självstyre – sannolikt motverkar de positiva effekter som finns inbyggt i ett system med många kommuner. Självstyrelsen är ju *de facto* i händerna på riksdagsmajoritetens ambitioner.

Det finns flera saker i centralmaktens styrning som inkräktar på självstyrelsen. Det kanske allra viktigaste inslaget – som i praktiken motverkar att både Tiebout- och Hayekmekanismer ska kunna utlösas – är det kommunala skatteutjämningsbidrag som infördes 1966, och som sedan dess justerats i olika omgångar. Bland annat kom en viktig justering 1995 där de tidigare riktade statsbidragen i stort sett ersattes av ett tämligen långtgående system där staten drar in medel från kommuner med finansiellt överskott, som då följaktligen får betala till kommuner med svag ekonomi (jfr. Nergelius 2006: 292).

9 För enkelhetens skull kallar vi detta fortsättningsvis för Hayekmekanismer. Detta är, uppniktigt sagt, lite missvisande, då tankegången ingalunda är unik för Hayek. Bl.a. har statsvetaren Jack Knight (2007) fört fram ett snarlikt argument i essän ”Experimentalism and Institutional Choice”.

I svensk offentlig debatt har det länge, och – hävdar vi – tämligen oreflekterat hävdats att skillnader mellan kommuner *måste* utjämnas. Idépolitiskt är detta ingalunda den enda möjliga uppfattningen. För att ta ett exempel ur mängden: Skillnaderna mellan schweiziska kantonerna varierar stort utan att man för den skull anser att den federala regeringen har något med det att göra (Wetterberg 2000: 63). Omvänt är det givetvis inte idépolitiskt underligt att anse att ett visst mått av utjämning är av godo. Men det är en ideologiskt laddad fråga som *bör* diskuteras i ljuset av olika typer av värden.

Den fråga man med fog kan ställa sig är om det verkligen är *nödvärdigt* att gå så långt med utjämnningssystemet som Sverige har gjort? Exempelvis menar Fölster (1998) att det nuvarande utjämnningssystemet skadar incitamenten för *både* kommuner som mottar stöd och för de som tvingas bidra genom sina skatter. För att ro ett liknande argument i hamn konstaterar Wetterberg (2005: 15) att utjämningen *påstås* vara 95-procentig. Men dessa 95 procent gäller utjämningen av skillnaden mellan kommunens skattekraft och riksgenomsnittet, varför Wetterberg menar att utjämningen i praktiken rör sig mot drygt 98 procent. Han fortsätter: ”Om utjämningen sänktes till 70 eller 90 procent skulle fortfarande det allra mesta utjämnas, men de förtroendevalda skulle få en något tydligare koppling mellan utvecklingen i den egna kommunen och skatteunderlagets förändring.” I kombination med Wetterbergs förslag skulle en starkare, grundlagsskyddad, självstyrelse innebära att Tiebout- och Hayekmekanismer ges bättre möjligheter att fungera. Förslaget om minskade utjämningsambitioner är dessutom fullt förenligt med Peterssons (2005: 169) ståndpunkt: ”Att utjämna kommunala grundförutsättningar behöver inte tas till intäkt för att också upphäva sådan politisk heterogenitet som har sitt ursprung i olika policyval.”

En grundtanke med den vertikala maktindelningstanken är den självklara premissen att kommunpolitik måste få spela roll. Accepterar man Fölsters, Wetterbergs och Peterssons argumentation ovan kan man ifrågasätta om så är fallet idag. För att kommuner ska vara byggstenar i ett vertikalt maktindelingsprojekt måste det ha en signifikant betydelse om parti ”rött” styr eller om parti ”blått” gör det, och det ska spela roll huruvida en ”skicklig” eller ”oskicklig” koalition styr kommunen. Annars skulle väljaren kunna nöja sig med att rösta i riksdagsvalet. En stärkt, grundlagsskyddad självstyrelse med sänkta utjämningsambitioner bidrar sannolikt till att göra kommunerna till en mer intressant och relevant arena för politisk påverkan. Medborgarna erbjuds större möjligheter att utöva inflytande över frågor som är viktiga för dem om valet av parti till kommunfullmäktige ges bättre möjlighet att inverka på policyutfallet. Alltså, givet att vi accepterar att inriktningen och kvaliteten hos de politiska majoriteterna och den förda politiken ska spela en signifikant roll finns goda skäl att ge självstyrelsen ett starkare grundlagsskydd.

Vi menar att de svenska kommunerna har goda förutsättningar att vara viktigare byggstenar i ett mer demokratiskt, effektivt och maktdelat politiskt system än vad som fallet är idag. Men eftersom den kommunala självstyrelsen är så kringskuren blir följderna att kommunerna till syvende og sidst är i händerna på centralmaktens rikspolitiska ambitioner. Kommunernas potential riskerar därför att förbli oförlöst så länge som det kommunala självstyret inte inbegriper meningsfulla, grundlagsskyddade befogenheter.

Den andra rutan: Många kommuner, starkt självstyre

Analysen av för- och nackdelarna med dagssituationens *status quo* tar oss till det vi hävdar vara den mest eftersträvansvärda kombinationen av kommunstruktur och självstyrelse reglering. Huvudskälet till att vi finner denna ruta tilldragande är att en starkt, grundlagsskyddad självstyrelse skulle bidra till ökad heterogenitet mellan våra 290 kommuner, d.v.s. en pluralism i kommunstrukturen. Givet att antaganden om Tiebout- och Hayekmekanismerna accepteras är ett system med förhållandevis många kommuner som åtföljs av en förstärkt och grundlagsskyddad kommunal självstyrelse nyckeln till att förlösa de vinster som beskrevs i föregående avsnitt.

Utöver de ekonomiska effektivitetsvinster som vi förknippar med ruta två, finns potentiella demokrativinster kopplade till denna kombination. Demokratiargumentet kan härledas till Hayek (1960) som menar att ett politiskt system med många, diversifierade enheter gör minst våld på människors frihet. Därigenom bidrar sådana system till makt delning. Idén är, liksom hos Tiebout (1956), att kommuner konkurrerar om de individuella medborgarna. Pluralismen i kommunstrukturen ger medborgarna möjlighet att flytta till kommuner som bäst motsvarar deras preferenser, vilket antas stärka individernas valfrihet vad gäller offentlig makt och kollektivt samhällsliv (Strandberg 1998: 15f; se också Dahlkvist & Strandberg 1999: 297).¹⁰

Resonemanget återfinns även hos Bäck (2003). Han menar att politiska system med många, självstyrande och *mellankommunalt* heterogena enheter som konkurrerar med varandra om medborgarnas gunst, i förlängningen leder till *inomkommunalt* politiskt homogena enheter. Ett sådant system tros vara överlägset ett som har få politiska enheter. Kärnargumentet för ett system bestående av många kommuner som erbjuder en mångfald olika servicepaket är att de ”i majoritetsbeslut överkörda minoriteterna minimeras, och därmed minimeras också den samlade välfärd förlusten av att minoriteterna inte får det skatt/servicepaket som de föredrar” (Bäck 2003: 5).

Därför är kombinationen av dagens förhållandevis många kommuner, som åtföljs av en starkt, grundlagsskyddad självstyrelse, den mest tilltalande. Att s.a.s. slå på knappen ”starkt, grundlagsskyddat självstyre” tros inte bara förlösa viktiga instrumentella effektivitetsvinster som finns inneboende i nuvarande kommunstruktur, utan även stärka kvaliteten på demokratin.

Den tredje rutan: Få kommuner, svagt självstyre

Analysen av ruta två gör den visserligen mest normativt tilltalande ur vårt perspektiv. Men är vi realistiska och tolkar de signaler som hittills sänts ut från Ansvarskommitt-

10 En ytterligare vinst med ett sådant system, är att om självstyrelsen stärks och ambitionsnivåerna för den kommunala verksamheten tillåts variera, säger forskningen att också risken för kommunal offentlig korruption minimeras. I ett sådant system drivs den kommunala verksamhetens kvalitet och effektivitet av medborgaren som helt enkelt väljer att flytta till den kommun som ligger närmast hans eller hennes preferenser. Anikan (2004) och Shah (2006) menar att sådana system – som alltså kraftigt skiljer sig från ett system som dagens svenska med höga utjämningsambitioner – löper mindre risk att plågas av offentlig korruption. Mekaniken i en sådan tes är att den institutionella konkurrensen tvingar politiker och tjänstemän att vara på alerten för att undvika att drabbas av utflyttning och därmed frestas de inte att försöka tillskansa sig materiella fördelar från den kommunala verksamheten.

tén, tyder mycket på att antalet kommuner kommer att minska i framtiden. Vi baserar slutsatsen på att statsmakten har ett intresse av att reformera i riktning mot färre kommuner, medan intresset att stärka och grundlagsskydda det kommunala självstyret förefaller vara svalt.¹¹ Sett till vår argumentation så här långt är utvecklingen något oroväckande.

Att ruta tre torde tilltala riksdagsmajoriteten hänger samman med att de, allt annat lika, är tillfreds med gummibandsprincipen. Maktpolitiskt är det fullt begripligt att man vill kontrollera självstyrelsedefinitionen och ha möjligheten att fylla den med önskat innehåll. Därigenom behåller man nämligen möjligheten att kunna använda kommunerna för rikspolitiska ambitioner. Vi finner Peterssons tolkning av statsmaktens inställning till självstyrelsen rimlig:

Regeringens strävan att bibehålla en öppen och flexibel uppgiftsfördelning mellan staten och kommunerna vägleds av en önskan att styra välfärdsstaten genom decentralisering. Det är i praktiken kommuner och landsting som sköter de tunga delarna av vård, skola och omsorg. Genom att avhända sig detaljansvaret kan staten därigenom ägna sig åt övergripande styrning och en allmän övervakning av riktlinjernas efterlevnad... *Men frivillig decentralisering kan i praktiken vändas till dess ovälkömda motsats, påtvingad centralisering* (Petersson 2005: 176, vår kursivering).

Centralmaktens omhuldande av gummibandsprincipen är intimt sammanbunden med en av bevekelsegrunderna för att skapa större och färre kommuner: Staten får lättare att styra och kontrollera kommunerna. Potentialen för vertikal maktindelning kastreras genom sammanslagningar (eftersom detta innebär färre beslutscentra). Nielsen (2003: 14) konstaterar att ett av de historiskt mer välbekanta syftena med sammanslagningar varit att gynna centralmaktens intressen och behov. Det rör sig framför allt om att minska centralmaktens kontrollspann gentemot underordnade administrativa enheter och att utjämna arbetsbördan mellan olika statliga, administrativa enheter på regional och lokal nivå. Det är därför rimligt att tro att sammanslagningar till viss del görs utifrån de nationella beslutsfattarnas behov att kunna styra riket effektivt.

Men gynnar verkligen ett sådant system flertalet? Vi tillåter oss tvivla. Färre och större kommuner, kombinerade med en icke-grundlagsskyddad självstyrelse, torde ointetgöra förutsättningarna för Tiebout- och Hayekmekanismer att förlösas. Vidare tillkommer en del demokratibekymmer som är kopplade till större politiska enheter (t.ex. färre förtroendevalda per capita, sämre åsiktsöverensstämmelse bland medborgarna, och bekymmer med att anpassa beslut till lokala förutsättningar).¹² Samtidigt stärks den monistiska enhetsstatens grundläggande institutioner, varigenom potentialen för kommunerna att vara byggstenar i ett svenskt vertikalt maktindelingsprojekt undergrävs ytterligare. Givet vårt sätt att argumentera är detta sålunda en kombination som politiska arkitekter och presumtiva grundlagsfäder bör anstränga sig för

¹¹ Att centralmaktens intresse för att grundlagsskydda självstyret är svalt illustreras av Nergelius (2007), där han bl.a. konstaterar att KU och Finansutskottet båda har avslagit motioner som yrkat på preciseringar av den kommunala självstyrelsens innebörd och räckvidd.

att undvika – om det är folkflertalets, snarare än centralmaktens intressen man vill gynna.

Den fjärde rutan: Få kommuner, starkt självstyre

Givet nuvarande tendenser i den offentliga debatten, d.v.s. att kommunsammanslagningar är på agendan, kan man svårigen tänka sig att ruta två realiserar. Sålunda blir ruta fyra den realpolitiskt mest eftersträvarvärda. Med en starkt, grundlagsskyddad självstyrelse för kommunerna får vi visserligen färre lokala enheter. Emellertid kan vi räkna med att servicepaketen tillåts variera dem emellan. Vi får alltså den för Hayekmekanismen så viktiga mellankommunala heterogeniteten. En sådan lösning vore tillfredsställande, givet resonemangen om effektivitetsvinster och idén om vertikala maktodelningsprojekt. Den är också tillfredsställande sett till att ett inomkommunalt reform- och organisationsexperiment kan fortgå. Kommunerna kan då snegla på vad andra gör, lära sig av framgångsrecept och avskräckas av misstag.

Här måste emellertid ett varningens finger höjas. Man får rimligen räkna med att Tieboutmekanismen ("röstandet med fötterna") blir svagare ju färre (och större) de politiska enheterna är. Huvudbetydelsen med den här rutan är att kombinationen "stora enheter" (såväl geografiskt som befolkningsmässigt) och "variation i välfärdsambitioner", riskerar att leda till oönskade sideeffekter. Om självstyrelsen stärks, och det samtidigt tonas ned på mellankommunal utjämning och statlig styrning, följer att skillnaden mellan den av en ytterlighetsväljare föredragen politik, och politik som den kommunale medianväljaren önskar, ökar jämfört med en situation då det existerar ett homogeniseringsstryck från centralmakten.

Sålunda riskerar vi att få det inverterade läget i självstyrande storkommuner i förhållande till Bäckes (2003) analys av många självstyrande småkommuner. I den institutionella kombinationen "få kommuner" och "grundlagsskyddad självstyrelse" kan vi få situationen att geografiskt koncentrerade minoriteter preferenser permanent körs över i de större, självstyrande kommunerna. Därmed kan man anta att den samlade välfärdsförlusten ökar som följd av att permanenta minoriteter aldrig får sitt föredragna servicepaket.

Detta är huvudbetydelsen med stora kommuner som har stark, grundlagsskyddad självstyrelse. Man kan emellertid bygga in institutionella lösningar på detta. Redan idag finns regelverk som reglerar geografiskt koncentrerade politiska minoriteters rätt

---

12 Den internationella debatten om storleken relation till demokrati är omfattande, och resultaten är långt ifrån entydiga. Vi nöjer oss med att konstatera två saker som talar i mindre enheters favör ur demokratisk synvinkel, en teoretisk, och en specifik empirisk som rör den svenska kontexten. För det första: Av rent matematiska skäl väger en enskild individs röst tyngre i mindre kommuner jämfört med en större, vilket teoretiskt stärker individens självbestämmande (Falch 1999). För det andra har Folke Johansson med flera (2001), i en omfattande och ambitiös genomgång av de studier som gjorts om storlek och demokrati i Sverige, funnit att intresset för kommunalpolitik är större i mindre kommuner. Kännedom om namn på politiker och kommunala sakfrågor är något större i mindre kommuner. Även benägenheten att diskutera kommunala frågor och att gå på partimöten är lite större i mindre kommuner. I en betydligt färskare empirisk studie drar Johansson (2007: 55) dessutom slutsatsen att det är tydligt att mindre svenska kommuner klarar sig i demokratihänseende bättre än större "oavsett vilken demokratisyn man knyter an till."

till utträde ur kommunala gemenskaper. Detta kan ske antingen genom att de bryter sig ur en befintlig kommun och bildar en ny dito, eller uppgår i en grannkommun som bättre motsvarar minoritetens intressen.

Den lagstiftning som idag reglerar kommunindelningar (1979 års kommunindelningsslag, SFS 1979: 411) kräver dock en rejäl översyn. Det finns skäl att misstänka att den varken fungerar neutralt eller rättssäkert. Historiskt har borgerliga regeringar varit mer benägna än socialdemokratiska att tillåta kommunindelningar. Mellan 1976 och 2006 satt borgerliga partier i regeringsställning i 9 år, och under denna tid tillät de nio av de 13 hittills genomförda delningarna. Socialdemokraterna har styrt i 21 år och tillåtit endast fyra delningar.

Enligt lagtexten är huvudregeln att regeringen avgör ärenden som rör indelningsfrågor. Läses lagen och nagelfars data är det uppenbart att det är den sittande regeringens inställning till kommundelningsfenomenet som styr möjligheten för en kommun del att bryta sig loss (jfr. Gustafsson 1996: 55). En tentativ slutsats är att den lag som idag reglerar kommunindelningar lämnar ett allt för stort tolkningsutrymme för sittande regeringar. Således är den inte så neutral som man bör kräva (Erlingsson 2005). Detta ska naturligtvis inte accepteras i en rättstat.

Slutdiskussion

Strandberg (2003) gör en poäng av att Sverige har en synnerligen levande författning när det kommer till hur det kommunala självstyret ska tolkas. Centralmakten har medvetet valt vaga formuleringar för att därigenom uppnå en flexibilitet att kunna ändra självstyrelsens innehåll till förändrade samhällsbehov. En sådan optimistisk tolkning förutsätter neutrala sociala ingenjörer som vet precis när det är optimalt att förändra arbetsfördelningen för olika samhällsfunktioner mellan centralmakt och kommun.

Den lite mer pessimistiska (och i vårt tycke mer realistiska) tolkningen, är att den vaga grundlagsformuleringen bidragit till att de som för tillfället sitter på regeringsmakten kan tillämpa *sin* tolkning av självstyrelsebegreppet förhållandevis godtyckligt. Ibland kan detta innebära en utvidgning av kommunernas befogenheter, men lika ofta kan det få till följd att lokala självstyresyttringar negligeras eller körs över när det passar den sittande regeringens intressen och behov.

Vi menar att detta sätt att institutionellt reglera självstyrelsen är olyckligt. Det öppnar upp för intressepolitik som försvårar funktionsdugligheten i ett politiskt system som säger sig sträva efter rättssäkerhet. Därigenom riskerar det att på sikt undergräva det politiska systemets legitimitet. Vi är kritiska till nuvarande reglering av den kommunala självstyrelsen. Bristen på grundlagsskydd har möjliggjort ett långtgående trixande med kommunstrukturen och fått till följd att lokala självstyrelseyttringar upprepade gånger tryckts tillbaka. Mot bakgrund av några viktiga instrumentella argument har vi försökt lyfta fram behovet att grundlagsskydda den kommunala självstyrelsen.

Vårt grundargument är att frågor som rör kommunstrukturen å ena sidan, och frågor som rör självstyrelsen å den andra, måste diskuteras samtidigt för att en meningsfull och nyansrik analys av primärkommunernas framtida roll i svensk samhällsorga-

Figur 2. Rangordning av de fyra principiella lösningarna

Val av kommunstruktur? Reglering av självstyre?	Status quo: 290 kommuner; förhållandevis många, förhållandevis små.	Få och stora kommuner: Sverige slår samman kommuner.
Status quo: Konstitutionellt illa reglerat självstyre; gummibandsprincip; självstyret beroende av riksdagsviljan.	1. Näst minst tilltalande: Kommunstrukturen ger god potential för Tiebout- och Hayekmekanismer, men bristen på skydd för självstyrelsen ointetgör till stor del potentialen för såväl effektivitets- som demokrativinster.	3. Minst tilltalande: Allt det goda som finns med existerande kommunstruktur försvinner, och vi fortsätter ha ett system med oskyddat självstyre där kommunpolitiker hela tiden riskerar att hamna i knäna på riksdagsmajoriteterna.
Grundlagsskyddad självstyrelse: Genuint självstyre; utjämningsambitioner sänkts; heterogenitet accepteras.	2. Mest tilltalande. Möjliggör mellankommunal heterogenitet, har därmed potential att förlösa Tiebout- och Hayekmekanismer, stärker rätten till självbestämmande och vertikal maktindelning.	4. Näst mest tilltalande. Möjliggör heterogenitet mellan de få enheterna, så åtminstone Hayekmekanismer kan förlösas i viss mån, stärker även möjligheten till vertikal maktindelning.

nisation ska kunna föras. Med avstamp i detta konstruerades ett enkelt analyschema ur vilket fyra principiella vägval för primärkommunernas framtid presenterades. Det enklaste sättet att rekapitulera våra huvudargument är att presentera fyrfältaren i vilken alternativen nu rangordnas:

För att använda ett spelteoretiskt språkbruk är den ”dominerande strategin”, givet våra premisser, att dra klarare gränser för det kommunala självstyret och grundlagsskyddas dessamma. Detta gäller alltså oavsett om vi väljer att behålla nuvarande kommunstruktur eller skapar färre och större kommuner. Hur grundlagsskyddet ska lösas i praktiken är ett ämne som ligger utanför våra ambitioner. Emellertid bör nämnas att vårt sätt att argumentera för ett grundlagsskydd liknar det som presenterades i Demokratiutredningens slutbetänkande, där man bl a konstaterade att ett medel att säkra kommunernas handlingsutrymme är att skänka den kommunala självstyrelsen en grundlags- och lagreglering med starka möjligheter till rättsprövning (SOU 2000:1). Liksom de, menar vi att en sådan utveckling ska vila på en klarlagd principiell grund för hur uppgiftsfördelningen mellan stat och kommun bör se ut, exempelvis genom upprättandet av en kompetenskatalog (Nergelius 2007).¹³

Vilka är då huvudargumenten för att centralt placerade aktörer på allvar ska överväga att grundlagsskydda en stark, kommunal självstyrelse? Låt oss starta i den mest önskvärda rutan, alltså där kommunstrukturen behålls och där självstyrelsen grund-

13 Exakt hur en sådan katalog bör utformas har vi ingen närmare uppfattning om. Det har fö. inte Nergelius heller, utan det är principen, att utmejsla en kärna för vad en kommun får göra utan att staten lägger sig i, han intresserar sig för.

lagsskyddas. De första argumenten för denna kombination är *instrumentella* och grundas på antaganden om Tiebout- och Hayekmekanismer. Argumenten skjuter in sig på att kommunernas administrativa och ekonomiska effektivitet förbättras av ett stärkt, grundlagsskyddat självstyre (i sammanhanget talar Berggren med flera [2001: 158] om ökad ”resultatlegitimitet”). Antagandet är att en stärkt, grundlagsskyddad självstyrelse får till följd att kommunpolitik börjar spela en större roll. Därför blir det mer meningsfullt för medborgaren att aktivt välja mellan de politiska alternativen i kommunen.

När politiken tillåts spela större roll och den statliga styrningen minskar, ökar sannolikt kommunala skillnader som har sitt ursprung i policyval. Detta antas få två viktiga följder. *För det första* stärks individernas valfrihet. De kan rösta med fötterna genom att flytta till de kommuner som levererar det servicepaket som bäst stämmer överens med deras preferenser (detta kallar vi ”Tieboutmekanismen”). I förlängningen tros därför enskilda kommuner bli inomkommunalt homogena. Därmed minimeras de minoriteter som permanent blir överkörda av majoritetsbeslut, varigenom också välfärdsförlusten av att minoriteterna inte får det servicepaket de önskar minskar. *För det andra* leder ökad mellankommunal heterogenitet till en konkurrens mellan kommuner och stärker förutsättningarna för en experimentellt organiserad politisk ekonomi. Den institutionella mångfalden gör att kommunerna kan jämföra sig med varandra, lära sig av andras misstag och inspireras av andras framgångar (detta kallar vi ”Hayekmekanismer”). Detta tros bidra till minskade välfärdsförluster och bättre effektivitet. Det finns även grund för misstanken att ökad mellankommunal konkurrens bidrar till att minska risken för offentlig korruption.

Vi vill också nämna att dessa instrumentella argument inte är de enda som gör bibehållen kommunstruktur och stark självstyrelse till det normativt mest önskvärda förhållandet. Vi är även av åsikten att kombinationen är den mest eftersträvarvärd utifrån ett *substantiellt* argument för en rätt till självbestämmande som bygger på värdet av *individuell autonomi*. I Erlingsson & Ödalen (2008) för vi fram ett sådant argument, som kortfattat går ut på att en situation av mellankommunal heterogenitet och inomkommunal homogenitet, där medborgare kan rösta med fötterna, erbjuder mest i avseende att maximera inte endast individuella preferenser, utan även den individuella autonomi. I en politisk basorganisation bestående av många självstyrande enheter kan en medborgare aktivt välja den enhet i vilken hon anser att hennes intressen är bäst representerade och därmed öka sitt självbestämmande.

Sammantaget vilar vårt argument för en stark, grundlagsskyddad kommunal självstyrelse huvudsakligen på två argumentationslinjer: dels instrumentella argument som rör ökad administrativ och ekonomisk effektivitet (grunden för s.k. ”resultatlegitimitet”); dels normativa, substantiella argument som rör förstärkningar av den individuella autonomi. Inbakat finns även en tredje argumentationslinje, nämligen att grundlagsskyddet stärker inslaget av vertikal maktindelning i Sverige. Sammantaget får dessa argument oss att rekommendera politiska arkitekter och presumtiva grundlagsfäder att grundlagsskydda självstyrelsen.

Eftersom signalerna från Ansvarskommittén indikerar sammanslagningar, finner vi det realpolitiskt troligt att vi på sikt hamnar i en situation där valet står mellan ruta tre och fyra i vår figur. I valet mellan dessa alternativ pläderar vi förbehållslöst för ruta fy-

ra. Emellertid uppstår demokratiproblem när vi rör oss från den mest önskvärda rutan (två) till den vi tror är realpolitiskt mest rimlig (fyra), d.v.s. om centralmakten väljer att *både* grundlagsskydda självstyrelsen *och* skapa färre kommuner.

Demokratibekymret kan ringas in på följande sätt: I detta scenario får vi policykillnader mellan kommuner. Görs kommunerna färre, och därigenom också geografisk och befolkningsmässigt större, ökar skillnaden mellan den faktiskt förda politiken och den av kommunens ytterlighetsväljare föredragna politiken. Om kommunerna är små och många är detta inget stort problem. Ytterlighetsväljarna kan då flytta till de kommuner som bättre motsvarar deras preferenser. I ett system med få kommuner försämras däremot förutsättningarna för sådana Tieboutmekanismer. Vi riskerar därmed att få väljare som befinner sig i permanent minoritetsställning som ständigt får finna sig i att bli överkörda av majoritetsviljan. Med hänvisning till våra argument om såväl Tieboutmekanismen som värdet av individuell autonomi är detta en situation som bör undvikas.

Detta problem kan aldrig lösas helt. Emellertid kan det åtminstone mildras genom att lagmässigt öppna upp möjligheten för geografiskt samlade minoriteter att byta kommuntillhörighet, antingen genom att de tillåts bilda en helt ny kommun eller genom sammangående med en grannkommun. Denna garanti kan konstrueras utifrån en rejäl översyn av den befintliga kommunindelningenslagen, vars neutralitet i dagsläget definitivt kan ifrågasättas (jfr Erlingsson 2005). Befintlig lagstiftning lämnar ett stort tolkningsutrymme för regeringar vid bedömningar av huruvida en kommunal del har rätt till självbestämmande eller inte. I en rättsstat bör man inte acceptera en lagstiftning som öppnar upp för godtycke, inte minst i så pass pregnanta frågor som sådana som rör medborgarnas rätt till självbestämmande över de egna, lokala angelägenheterna.

Referenser

- Arikan, G. Gulsun, 2004. "Fiscal Decentralisation: A Remedy for Corruption", *International Tax and Public Finance* 11(2), 175–195.
- Badersten, Björn, 2006. *Normativ metod. Att studera det önskvärda*. Lund: Studentlitteratur.
- Berggren, Niclas, Karlson, Nils & Nergelius, Joakim, 2001. *Den konstitutionella revolutionen*. Stockholm: City University Press.
- Brantgårde, Lennart, 1974. *Kommunerna och kommunblocksbildningen*. Lund: CWK Gleerup.
- Bull, Thomas, 1999. "Självständighet och pluralism. Om vertikal maktindelning i Sverige." I Marcusson, L. (red) *Festskrift till Fredrik Sterzel*. Uppsala: Iustus Förlag.
- Bäck, Henry, 2003. "Mellan koordination och valfrihet. Den kommunala indelningen i storstadsområdet", *Nordiskt Administrativt Tidsskrift* 84(1), 5–33.
- Committee on Local and Regional Authorities, 1995. "The Size of Municipalities, Efficiency and Citizen Participation: reports Prepared in the Framework of the Steering Committee on Local and Regional Authorities." Strasbourg: Council of Europe Press.
- Dahlkvist, Mats & Strandberg, Urban, 1999. "Kommunal självstyrelse som maktspridningsprojekt." I SOU 1999:76 *Maktindelning*. Stockholm: Fritzes.
- Davidsson, Lars, 2004. "Modeller för lokal självstyrelse – normativa och empiriska lösningar på den vertikala maktindelningens problem". I Davidsson, L. *Kammare, kommuner och kabinett*. Stockholm: SNS Förlag.
- Dir. 2004:96. "En samlad översyn av regeringsformen". Direktiv till Grundlagsutredningen.
- Dowding, Keith, John, Peter & Biggs, Stephen, 1994. "Tiebout: A Survey of the Empirical Literature", *Urban Studies* 31(4–5), 767–797.
- Erlingsson, Gissur, 2005. "Modelling Secessions from Municipalities", *Scandinavian Political Studies* 28(2), 141–159.
- Erlingsson, Gissur & Ödalen, Jörgen, 2008. "Kommunalt självstyre, demokrati och individuell autonomi", *Tidskrift för politisk filosofi* 2/2008.
- Falch, Torberg, 1999. "Stat, kommune og velgere: Kommunesektorens politiske økonomi", *Nordisk ekonomisk tidskrift* 113(3), 89–113.
- Fölster, Stefan, 1998. *Kommuner kan! Kanske! Om kommunal välfärd i framtiden*. ESO Ds 1998:15.
- Gustafsson, Agne, 1996. *Kommunal självstyrelse*. Stockholm: SNS Förlag.
- Hayek, Friedrich A., 1960. *The Constitution of Liberty*. London: Routledge and Kegan Paul.
- Häggroth, Sören, 2005. *Staten och kommunerna*. Stockholm: Ansvarskommitténs skriftserie.
- Johansson, Folke 2007. "Demokratin i små och stora kommuner – ett medborgarperspektiv." I Johansson, Folke, David Karlsson, Bengt Johansson och Ylva Norén Bretzer *Kommunstorlek och demokrati*. Stockholm: Sveriges kommuner och landsting.
- Johansson, Folke, Nilsson, Lennart och Strömberg, Lars, 2001. *Kommunal demokrati under fyra decennier*. Malmö: Liber.
- Karlsson, David, 2004. "Borgmästardemokrati: Svenska kommuner mellan kvasiparlamentarism och kryptopresidentialism." Uppsats presenterad vid den Nordiska kommunforskarkonferensen i Oslo.
- Kjellberg, Franseco, 1988. "Local Government and the Welfare State: Reorganisation of Scandinavia." I Dente, B. & Kjellberg, F. (red.) *The Dynamics of Institutional Change. Local Government Reorganisation in Western Democracies*. London: Sage Publications.
- Knight, Jack, 1992. *Institutions and Social Conflict*. New York: Cambridge University Press.
- Knight, Jack, 2007. "Experimentalism and Institutional Choice." På *Crooked Timber*, 13 november, crookedtimber.org/2007/11/13/experimentalism-and-institutional-choice.

- Kollman, Ken, Miller, John C. & Page, Scott E., 1997. "Political Institutions and Sorting in a Tiebout Model", *American Economic Review* 87(5), 977–992.
- Molander, Per (red.), 2003. *Staten och kommunerna*. Stockholm: SNS Förlag.
- Molander, Per, 2005. "Självstyrelse, likvärdighet och effektivitet – ett spänningsfyllt förhållande." I Molander, Per & Stigmark, Kerstin (red) *Självstyrelse, likvärdighet, effektivitet: Målkonflikter i den offentliga sektorn*. Hedemora: Gidlunds förlag.
- Montin, Stig, 2004. *Moderna kommuner*. Malmö: Liber.
- Nergelius, Joakim, 2006. *Svensk statsrätt*. Lund: Studentlitteratur.
- Nergelius, Joakim, 2007. "Asymmetri mellan kommuner och regioner: måste alla följa samma regler?". I Nergelius, Joakim & Karlson, Nils (red.) *Federalism på svenska*. Stockholm: Ratio.
- Nielsen, Peder, 2003. *Kommunindelning och demokrati. Om sammanläggning och delning av kommuner i Sverige*. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis.
- Nilsson, Frida, 2005. "Kommunalt domstolstrots: Konflikten mellan kommunal självstyrelse och legalitetsprincipen", examensarbete, juridiska institutionen, Lunds universitet.
- North, Douglass C, 1993. *Institutionerna, tillväxten och välbefindandet*. Stockholm: SNS Förlag.
- Petersson, Olof, 2001/2002. "Svensk författningspolitik." *Juridisk Tidskrift*, häfte nr 3, 495–516.
- Petersson, Olof, 2005. "Lokal självstyrelse: framtida forskningsperspektiv." I Molander, P & Stigmark, K. (red) *Självstyrelse, likvärdighet, effektivitet: Målkonflikter i den offentliga sektorn*. Hedemora: Gidlunds förlag.
- Petersson, Olof, Hermansson, Jörgen, Micheletti, Michelle och Anders Westholm, 1997. "Välj kommun efter livsstil! Demokratiråd vill öka olikheterna mellan kommunerna genom att de ge mer makt över färre område", DN Debatt, *Dagens Nyheter* 23 november. Protokoll 2000/01:11, anf. 16. Riksdagens snabbprotokoll över riksdagsdebatter, anförande av Åsa Torstensson.
- Reepalu, Ilmar, Knape, Anders, Isaksson, Lars & Hammar, Henrik, 2006. "Inskränk inte den lokala självstyrelsen", DN Debatt, *Dagens Nyheter* 30 oktober.
- Ring, Hans, 1978. "Kommunernas reaktioner på indelningssakkunnigas förslag." I Ring, Hans med flera *Kommunblockreformen*. Göteborg: Kommunalforskningsgruppens avhandlingsserie.
- Shah, Anwar, 2006. "Corruption and Decentralized Public Governance", *World Bank Policy Research Working Paper* 3824. Tillgänglig på <econ.worldbank.org>.
- SOU 1996:129. *Den kommunala självstyrelsen och grundlagen*. Stockholm: Fritzes.
- SOU 2000:1. *En utbållig demokrati! Politik för folkstyrelse på 2000-talet*. Stockholm: Fritzes.
- SOU 2007:93. *Den kommunala självstyrelsens grundlagskydd*. Stockholm: Fritzes.
- Strandberg, Urban, 1998. *Debatten om den kommunala självstyrelsen 1962–1994*. Hedemora: Gidlunds.
- Strandberg, Urban, 2003. "Kommunal självstyrelse." I Mattson, I. & Petersson, O. (red.) *Svensk författningspolitik*. Stockholm: SNS Förlag.
- Sundström, Björn & Tingvall, Lennart, 2006. *Färre kommuner? Om små kommuners problem och utmaningar*. Stockholm: Ansvarskommitténs Skriftserie.
- Svegfors, Mats, 2003. "Svenska myndigheter för starka", DN-debatt, *Dagens Nyheter*, 26 januari.
- Sveriges kommuner och landsting, 2008. "Positionspapper om grundlagen och den kommunala demokratin och kommunstyrelsen". 2008-02-08, SKL:s diarienumr. 08/0052.
- Tiebout, Charles M., 1956. "A Pure Theory of Local Expenditures", *Journal of Political Economy* 64(5), 416–425.
- Wetterberg, Gunnar, 2000. *Kommunerna*. Stockholm: SNS Förlag.

- Wetterberg, Gunnar, 2005. "Den kommunala självstyrelsen", *Ekonomisk debatt* 33(5), 7–18.
- Wångmar, Erik, 2003. *Från sockenkommun till storkommun*. Växjö: Växjö University Press.
- Västerbotten-Kuriren*, 2003. "Kommunminister vill ha färre kommuner", 7 januari.

■ Euroskepticism bland partier och medborgare: Tidigare forskning, förklaringar och förslag på analysmodeller

JOAKIM EKMAN¹

Party-based and Public Euroscepticism: Previous Research, Explanations and Analytical Frameworks. This article confronts some general methodological issues involved when analysing 'euroscepticism', i.e. opposition to European integration. Reviewing the literature on party-based and public euroscepticism, the article proceeds with a presentation and critical examination of conceptual frameworks and models suggested in previous research on public attitudes towards the EU. Drawing on e.g. the Eurobarometer surveys, the strengths and weaknesses of different analytical frameworks are demonstrated. The article concludes with a discussion about measurement issues related to empirical analyses of public opposition to European integration.

Denna artikel handlar om olika sätt att analysera de europeiska medborgarnas attityder till den Europeiska Unionen (EU), och närmare bestämt *motståndet* mot det europeiska integrationsprojektet. Själva förekomsten av ett folkligt motstånd är efter konstitutionsfiaskot sommaren 2005 ställt bortom varje tvivel (jfr Hooghe 2007: 5). En majoritet av såväl de franska som de holländska väljarna valde tvärtemot de flesta prognoser att fälla Fördraget om upprättandet av en konstitution för Europa. Debatten som följde tenderade måhända att överdriva EU-ledarnas oförmåga att komma överens om det europeiska integrationsprojektets innehåll och framtida utveckling, men såväl debatten som utfallen i folkomröstningarna visade med all önskvärd tydlighet på ett gap mellan eliter och vanliga medborgare. Förekomsten av ett sådant gap har förvisso observerats vid en rad tillfällen tidigare, och åtminstone sedan den danska folkomröstningen om Maastrichtfördraget 1992 har man inte längre kunnat ta det medborgerliga stödet för en fortsatt fördjupad integration för givet (Taggart & Szczerbiak 2005:2; Mayer & Palmowski 2004; Golub 1999). Den irländska folkomröstningen om Nicefördraget 2001 och svenskarnas nej till euron 2003 förstärkte denna medvetenhet i EU-debatten. Just konstitutionsfiaskot 2005 kom likväl att symbolisera EU:s demokrati- eller legitimitetsproblem, och kom att tolkas just som en indikator

---

¹ Joakim Ekman är docent i statsvetenskap och verksam på Södertörns högskola och i forskningsprogrammet Youth & Society (YeS) vid Örebro universitet.
Epost: joakim.ekman@sh.se

på avståndet mellan eliterna i Bryssel och de vanliga medborgarna. I juni 2008 fick debatten ytterligare näring, då en knapp majoritet av irländarna valde att fälla Lissabonfördraget (jfr Berglund et al. 2006; Fuchs, Magni-Berton & Roger 2008).

Hur ser då motståndet mot EU ut på olika håll i Europa? Eller snarare: hur ska vi som statsvetare gå tillväga för att studera ”euroskepticism” – motstånd mot fortsatt eller fördjupad europeisk integration – vilket uppenbarligen är ett sammansatt fenomen? Syftet med denna översikt är att, utifrån de senaste årens forskning om EU-opinionen i Europa, diskutera olika förslag på analysmodeller vid studiet av ”euroskepticism”. Det teoretiska resonemanget kompletteras med en rad empiriska exempel, i syfte att illustrera styrkorna och svagheter med olika analysmodeller. Det datamaterial vi använder är främst hämtat från *Eurobarometer*-mätningarna, men vi kommer också att se på utfallen i folkomröstningarna om fördjupad europeisk integration (1972–2008).

Artikeln inleds med ett avsnitt om forskningen om medborgarattityder i EU. Vilka aktörer och nivåer har man fokuserat på i den tidigare forskningen? Vad är det som ligger bakom medborgarnas stöd för och motstånd mot det europeiska integrationsprojektet i olika länder? Därefter följer ett avsnitt som mer specifikt fokuserar på olika former av ”euroskepticism” och olika analysmodeller för att undersöka detta fenomen. Här uppmärksammas särskilt den mätproblematik som är förknippad med empiriska undersökningar av det folkliga motståndet mot det europeiska integrationsprojektet. Artikeln avrundas med en diskussion om användbarheten av de olika analysmodellerna.

Forskningen om medborgarnas förhållningssätt till EU

Det europeiska integrationsprojektet har inte sällan beskrivits som ett *elitprojekt* (jfr Hooghe 2007; 2003; Duchesne & Frogner 1995). Romfördragen har utvecklats till en politisk union, inte tack vare utan *trots* de europeiska medborgarna. Stödet för en fördjupad politisk och ekonomisk integration har under resans gång – i bästa fall – varit halvhjärtat. EU framstår i detta ljus som ett projekt som saknar en tydlig folklig förankring.

Om det nu är så att hela det europeiska integrationsprojektet har drivits framåt av de politiska eliterna, trots förekomsten av avvaktande befolkningar, varför ska vi då bry oss om att analysera medborgarnas attityder till EU? Vilken *betydelse* har de egentligen? Vi kan för det första konstatera att ett medborgarperspektiv här *inte* innebär ett antagande om att medborgarnas attityder är helt bestämmande för den förda politiken (jfr Dalton 2006). Vi kan hålla med om att bilden av EU som ett elitprojekt äger sin riktighet.

Vi kan för det andra konstatera att medborgarnas attityder ändå, trots detta, *alltid* har betydelse. Vid ett flertal tillfällen – då medborgarna faktiskt konsulterats i folkomröstningar – har integrationsarbetet stoppats upp. Vägen mot dagens EU har inte varit rak. Den allmänna opinionen kan enkelt uttryckt betraktas som den ram som anger det handlingsutrymme som EU-medlemsstaternas politiska ledare har (Hooghe 2007: 5; Carubba 2001; Sinnott 1995: 11). Man kan också vända på perspektivet och fråga i vilken utsträckning den allmänna opinionen utgör ett hinder mot fortsatt fördjupad europeisk integration?

Debatten inom EU har efter konstitutionsfiaskot också allt tydligare kommit att fokusera på de vanliga medborgarna. EU måste reformeras, har man sagt, och bli mer lyhört för medborgarnas krav och önskemål. Det upplevda demokratiska underskottet måste hanteras på något sätt. Lissabonfördraget kan ses som det hittills mest ambitiösa försöket att göra EU mer demokratiskt och öppet.

Intresset för medborgarnas attityder skulle alltså kunna motiveras på både ett positivt sätt och ett negativt sätt. Vi kan hävda att det är viktigt för demokratin och legitimiteten i EU att lyssna på medborgarna. Eller, vi kan hävda att det är viktigt lyssna på medborgarna för att förstå vilka hinder som finns i Europa för en fortsatt politisk integration. Hur man än formulerar problemet, handlar det om att försöka förstå hur vanliga medborgare förhåller sig till EU. Varför ser EU-opinionen ut som den gör?

Det finns här en växande forskningslitteratur, som går tillbaka till 1970-talet (Inglehart 1970; Shepherd 1975; Mathew 1980; Handley 1981; Hewstone 1986; Inglehart, Rabier & Reif 1991; Franklin, Marsh & McLaren 1994; Duchesne & Frogner 1995; Dalton & Eichenberg 1998) men som har tagit ordentlig fart först på senare år, i takt med att det europeiska integrationsprojektet har fått en allt mer politisk och överstatlig karaktär. Åtminstone sedan 1990-talet har den europeiska integrationsprocessen blivit allt mer omdiskuterad, politiserad och ifrågasatt, i media (De Vreese 2003), bland sociala rörelser (Schymik 2006; Marks & Steenbergen 2004; Imig & Tarrow 2001) och av politiska partier såväl som av vanliga medborgare (Hooghe & Marks 2006; Pennings 2006; Frankling & Van der Eijk 2004; Frankling, Van der Eijk & Marsh 1995). Tiden då besluten om fortsatt europeisk integration uteslutande avgjordes av politiska eliter i slutna sammanträdesrum är definitivt över. Europas integrationsförespråkare kan inte längre räkna med medborgarnas tysta samtycke eller passiva ointresse (Hooghe 2007: 5).

Ett sätt att sammanfatta olika ansatser i forskningen om medborgaropinioner och europeisk integration är att skilja på de olika nivåer som hamnat i fokus (Brinegar & Jolly 2005: 156; jfr Ehin 2001: 34). En urskiljbar gren av litteraturen har använt parti-program och elitundersökningar som utgångspunkt för analyser av *partibaserad euroskepticism*. De senaste åren har det funnits en växande forskning om olika slags EU-kritiska partier i Europa (Evans 1998; Taggart 1998; Batory 2002; Sitter 2001; Henderson 2001; 2002; Aspinwall 2002; Hughes, Sasse & Gordon 2002; Kopecký & Mudde 2002; Ray 1999; 2004; Harmsen & Spiering 2004; Marks & Steenbergen 2004; Marks et al. 2006; Markowski & Tucker 2006; Taggart & Szczerbiak 2002; 2008).

Diskussionen om partibaserad euroskepticism har bland annat handlat om i vilken utsträckning partiernas EU-motstånd styrs av ideologiska överväganden och i vilken utsträckning det handlar om strategiska intressen, alltså röstfiskande. Crum (2007) har exempelvis undersökt hur oppositionspartier agerar när de ställs inför avvägningen mellan ideologisk trovärdighet och strategiskt röstfiskande. Detta är ett tänkbart dilemma för alla oppositionspartier vars ideologiska hållning leder dem att vara pro-EU, men vars roll som oppositionsparti samtidigt driver dem till att motsätta sig den förda regeringspolitiken. Enligt Crum är dock den ideologiska hållningen den starkaste drivkraften i sådana fall – trots den potentiella möjligheten att vinna sympatier, har pro-EU-partier i oppositionsställning oftast valt att stödja regeringens ”ja” till EU. Samtidigt kan den typen av agerande vara problematiskt. Ett oppositionsparti

som gör gemensam sak med regeringspartiet och exempelvis stödjer ja-sidan i en EU-integrationsrelaterad folkomröstning riskerar att dra på sig sina väljares missnöje – oppositionspartiet stödjer någonting som av väljarna uppfattas som ett regeringsprojekt. Sådana missnöjda väljare kan reagera genom att söka sig till populistiska anti-EU-partier för att kanalisera sitt missnöje (jfr Crum 2007).

Jolly (2007) har undersökt hur regionala partier i Europa förhåller sig till integrationsprojektet. Ibland har det kanske tagits för givet att regionala partier (vilka ofta ses som en variant av icke-*mainstream* partier) skulle utgöra självklara fästen för euroskepticism. Jollys analys visar dock att regionala partier ofta uppvisar en tydlig pro-europeisk hållning, ibland mycket tydligare än motsvarande hållning hos de stora socialdemokratiska, liberala och kristdemokratiska partierna i Europa. Detta mönster har stått sig över tid, gäller i olika länder och i olika politikområden. En förklaring kan vara att regionala partier tenderar att vara positiva till idén om en supranationell politisk enhet med flera olika nivåer, eftersom detta skulle göra regionerna mindre beroende av den nationalstatliga nivån (jfr Theiler 2004).

Det finns vidare en omfattande litteratur som bygger på *Eurobarometer*-data och andra opinionsmätningar, som syftar till att identifiera de faktorer på *individnivån* som påverkar medborgarnas förhållningssätt till det europeiska integrationsprojektet (Anderson & Kaltenhaler 1996; Gabel 1998a; 1998b; 2002; Carey 2002; McLaren 2002; Gabel & Anderson 2002; Brinegar, Jolly & Kitschelt 2004). Vi vet från tidigare studier att euroskepticism i de gamla medlemsländerna hänger samman med faktorer som utbildning, yrke och inkomst (Gabel & Palmer 1995; Anderson & Reichert 1996). Vi vet också att de mer EU-kritiska medborgarna i unionens nya medlemsländer i Central- och Östeuropa återfinns bland omvälvningsprocessernas ”förlorare”: landsortsborna, pensionärerna och låginkomsttagarna (Neumayer 2008; Henderson 2002: 10; Grabbe & Hughes 1999).

En generell lärdom från denna forskningslitteratur är således att okvalificerade arbetare i högre utsträckning än andra tenderar att vara negativa till EU. Med högre utbildning och mer kvalificerade yrken kommer i allmänhet också en positivare hållning till det europeiska integrationsprojektet (Brinegar & Jolly 2005: 156). Samtidigt har det hävdats att denna bild är något onyanserad. Sambandet mellan profession och EU-attityder håller, men den specifika nationella kontexten inverkar i betydande utsträckning också. Brinegar och Jolly (2005) har visat att sambandet är mindre direkt än vad tidigare forskning har utgått från.

En annan inriktning i litteraturen om euroskepticism på individnivån har fokuserat på hur medborgarnas underliggande värderingar hänger samman med stödet för det europeiska integrationsprojektet. Framväxten av så kallade postmateriella eller postmoderna värderingar har ibland setts som instrumentellt för en fördjupad europeisk integration (Inglehart, Rabier & Reif 1991; Janssen 1991), medan framväxten av högerextrema och xenofobiska värderingar knappast kan anses driva integrationsarbetet framåt (jfr Berglund et al. 2006: 139).

Det finns också en rad försök att förklara olika former av euroskepticism i Europa genom att analysera *strukturella förutsättningar* eller *kontextuella faktorer* på den nationella nivån, snarare än förhållanden på individnivån eller partinivån (jfr Eichenberg & Dalton 1993; Anderson & Reichert 1996; Anderson & Kaltenhaler 1996; jfr Hix 2007:

135). Denna gren av litteraturen har i stor utsträckning handlat om förväntningar på de materiella fördelar som förknippas med ett EU-medlemskap. Den form av euroskepticism som funnits i länder utanför integrationsprojektet, som Norge, Island och Schweiz, har ibland förklarats på det viset: EU ses helt enkelt som en ekonomiskt dålig affär för det egna landet (Hix 2007: 133; Henderson 2002: 9–10). Stödet för eller motståndet mot EU går så att säga alltid *via* nationalstaten, är tanken här (Brinegar & Jolly 2005; Franklin, Van der Eijk & Marsh 1995). I synnerhet i den post-kommunistiska kontexten, har det hävdats, har frågan om EU-medlemskapet varit tätt sammanblandad med transformationsprocesserna i de egna länderna (Henderson 2001; 2002: 9–10; Szczerbiak 2001; Ehin 2001).

I en av de få renodlade analyserna av strukturella förutsättningar har Theiler (2004) testat förklaringskraften i en rad ”makrofaktorer”, för att förstå varför befolkningarna i olika länder förhåller sig på olika sätt till det europeiska integrationsprojektet. Theilers första faktor är ett lands *geografiska placering och kulturella bakgrund*. Då Theiler fokuserar på att förklara förekomsten av euroskeptiska förhållningssätt i det tysktalande Schweiz, används enbart Västeuropa som en referenspunkt; och förslaget är att förekomsten av en euroskeptisk befolkning beror på om landet i fråga tillhör södra eller norra Europa, alltså det katolska eller latinska Europa eller det protestantiska Nordeuropa (Theiler 2004: 639). Studier har visat att den katolska delen av Europa, rent generellt, är mindre euroskeptisk än den anglosaxiska och germanska delen (Marks & Wilson 2000).

Theilers andra strukturella förklaringsfaktor är landets *politiska historia*. Med ett öga på Schweiz postuleras det att stolthet över det egna landets politiska och demokratiska landvinningar skulle gå hand i hand med euroskepticism (Theiler 2004: 640). Logiken är lite i stil med att man inte bör ändra ett vinnande recept – om det egna systemet (som i Schweiz) fungerar så bra, varför då byta ut det mot EU-systemet? Kanske kan man också tänka sig det motsatta förhållandet, att en näraliggande erfarenhet av icke-demokrati skulle vara instrumentellt för pro-europeiska attityder i ett land? Efterkrigstidens Västtyskland är ett exempel som antyder att så skulle vara fallet (jfr Ekman 2001: 199–230), och det samma gäller kanske också de post-kommunistiska länderna i Central- och Östeuropa (jfr Linde 2004). Man vill komma bort från ett belastat förflutet och bli ”goda européer” och demokrater.

Sveriges motstånd mot ett alltför långtgående europeiskt samarbete passar in i den första varianten av denna förklaringsmodell. Till skillnad från länder som Tyskland, fanns det i Sverige efter kriget ingen direkt upplevd anledning att reparera någon skada genom att ge avkall på vissa delar av nationalstatens suveränitet, eftersom den svenska nationalstaten inte ansågs vara i behov av den typen av reparationer (jfr Gilljam & Holmberg 1996; Janson & Mårtensson 1998).

En tredje strukturell faktor är ett lands *ekonomiska utveckling*, vilket vi redan varit inne på. Välmående länder – som Norge och Schweiz – är skeptiska mot EU, medan fattiga länder som Rumänien och Bulgarien har haft högt ställda förväntningar på att ta del av EU:s relativa välstånd (Theiler 2004: 640; jfr Henderson 2002: 20). Den omfördelningsmekanism som funnits inom unionen – EU:s regionalstöd – kan också tänkas ha betydelse för opinionsläget i olika länder.

En fjärde tänkbar förklaringsfaktor har att göra med olika länders *etniska sammansättning*. Tidigare studier har visat att i länder med stora etniska, lingvistiska eller kulturella minoriteter, tenderar dessa minoritetsgrupper att vara mer EU-vänliga än majoritetsgrupperna. Skottland och Wales har på detta sätt framhållits som relativt EU-vänliga regioner i ett annars euroskeptiskt Storbritannien. Logiken i detta resonemang bygger på att sådana minoritetsgrupper ser ”Bryssel” som ett trovärdigt alternativ till det egna landets regering. Man söker inflytande och självbestämmande genom att gå förbi nationalstaten, direkt till den europeiska nivån (Jolly 2007: 121– 124; Theiler 2004).

Det finns också försök att *kombinera de olika nivåerna* i analysen: individnivån, partinivån och de nationella kontextuella faktorerna (jfr Marks & Hooghe 2004; Brinegar & Jolly 2005). En betydande del av de senaste årens forskning – som haft en sådan multinivåansats – har rört förhållandet mellan partibaserad euroskepticism och euroskepticism på medborgarnivån. Man har bland annat diskuterat huruvida det är *partiernas* euroskepticism som påverkar väljarna/medborgarna, eller om det tvärtom är *medborgarnas* euroskepticism som påverkar partiernas ställningstaganden (Hooghe 2007: 6; 2003).

Enligt ett utpräglat *bottom-up*-synsätt är medborgarnas preferenser styrande. Partier positionerar sig utifrån sin upplevda kunskap om opinionsläget (jfr Downs 1957). Ett motsatt synsätt är att politiska partier själva sätter upp ramarna för den allmänna opinionen. Medborgare behöver partierna – professionella organisationer med en tydlig ideologisk förankring – för att komma till klara ställningstaganden i nya frågor (jfr Marks & Wilson 2000). Till skillnad från eliterna har de breda massorna, enligt detta *top-down*-synsätt, inte förmågan att helt på egen hand komma fram till lika klara ställningstaganden i komplicerade och mångfacetterade frågor, som det europeiska integrationsprojektet. De vänder sig därför till partierna för vägledning (jfr Ray 2003).

Medan *top-down*-synsättet går hand i hand med uppfattningen om att partiernas förhållningssätt till EU enbart förändras långsamt, är det enligt *bottom-up*-synsättet rimligt att partier på ganska kort sikt kan ändra sitt förhållningssätt till EU. Syftet kan vara att finna nya väljare, att ta sig in i en regering, eller att vinna kortsiktiga strategiska mål på hemmaplan (Hooghe 2007: 7).

Båda dessa synsätt är nyanserade och plausibla. Partier kan mycket väl tänkas anpassa sig snabbt till väljarnas preferenser i EU-frågor, samtidigt som de är organisationer som så att säga förser medborgarna med information om ”det rätta sättet” att förhålla sig till EU. Steenbergen, Edwards & de Vries (2007) har utvecklat en modell för att närmare undersöka relationen mellan partier/eliter och väljare/medborgare. De visar att såväl *top-down*-synsättet som *bottom-up*-perspektivet har relevans. Relationen ser nämligen lite olika ut i olika länder (olika typer av partisystem) och mellan *olika slags partier*. En generell slutsats är att partierna och eliterna inte alls är omedvetna om väljarna/medborgarna och deras Europaattityder, vilket inom parentes kanske är något av en schablonmässig föreställning; att det här alltid måste finnas ett gap (jfr Hooghe 2003: 283). Alla partier är dock inte lika lyhörda för väljarna, och alla väljargrupper är inte lika lyhörda för ”sina” partilinjer. Mer extrema höger- och vänsterpartier tycks vara de som tydligast vägleder sina väljare i EU-relaterade frågor, medan

mittenpartier (och *mainstream*-partier i allmänhet) uppvisar svagare kopplingar mellan elitnivån och väljarnivån.

Gabel och Scheve (2007) har undersökt samma tematik, och fokuserat just på de stora, etablerade partierna. Argumentet är att dessa partier är mest intressanta att studera, då de ju tillsammans samlar in en överväldigande majoritet av medborgarnas röster. Gabel och Scheve visar i korthet att dessa partier sänder ut blandade budskap. Det är inte ovanligt att EU-frågan ger upphov till inre stridigheter inom partier, vilket medborgarna/väljarna uppfattar, och i sin tur medför att de inte känner sig nödgade att följa den officiella partilinjen i EU-relaterade frågor. Att partier inte ”talar med en röst” skulle för övrigt också kunna vara en förklaring till den ibland uppmärksammade diskrepansen mellan väljarstyrkan hos euroskeptiska partier och andelen euroskeptiska medborgare (mätt genom opinionsundersökningar) i olika länder (Hooghe 2007: 8).

Hooghe (2003) har nyanserat bilden av ett generellt gap mellan eliter och medborgare vad gäller förhållningssättet till EU. Hooghe visar att det finns ett gap såtillvida att eliter rent generellt tenderar att vara mer positiva till själva *idén* om europeisk integration, i jämförelse med medborgarna. Men när det handlar om specifika frågor och politikområden, är gapet mellan eliter och medborgare betydligt mindre (Hooghe 2003: 296).

Det finns sammanfattningsvis alltså en hel rad olika förslag på vad som ligger bakom européernas stöd för eller motstånd mot europeisk integration. Ovanstående översikt gör inga anspråk på att vara heltäckande. Syftet har istället varit att peka på mångfalden av inriktningar i litteraturen om medborgarnas och partiernas EU-attityder, och presentera åtminstone ett par av de mest centrala frågorna som berörts i denna diskussion. För att komma fram till mer specifika analysmodeller för den kritiska EU-opinionen, anpassade efter studier som bygger på opinionsdata, ska vi härnäst se närmare på vad det är som ska undersökas. Vad innebär egentligen euroskepticism?

Vad är euroskepticism och hur kan detta fenomen analyseras?

Vi kan rent allmänt förstå ”euroskepticism” som motstånd mot det pågående europeiska ekonomiska och politiska integrationsprojektet, med Bryssel och Strasbourg som politiska centra. Själva benämningen tycks härstamma från journalistiken, där det ursprungligen användes som en generell etikett på det missnöje med eller misstänksamhet mot EG och senare EU som fanns bland politiker och medborgare i medlemsländerna (jfr Neumayer 2008: 136–137; Tiersky 2001).

Begreppet ”euroskepticism” är samtidigt problematiskt. Till att börja med kan man tycka att det är olyckligt att alls använda uttrycket ”skepticism” när det handlar om medborgares kritiska förhållningssätt till olika politiska frågor. Skepticism är ett begrepp som snarare hör hemma inom religion, filosofi och möjligtvis vetenskapsteori, där det används på helt olika sätt. Även om vi rent allmänt kan förstå innehållet i begreppet som gällande ett *ifrågasättande* – och att euroskepticism då betyder ett ifrågasättande av det europeiska integrationsprojektet – är det en något märklig etikett på folkligt missnöje. Vi talar ju inte på motsvarande sätt om ”Sverigeskeptiker” eller

”angloskeptiker” när vi undersöker svenska eller brittiska medborgare som är missnöjda med (olika delar av) det svenska eller det brittiska politiska systemet. ”Eurokritiker” hade kanske varit en bättre etikett.

Att tala om ”euroskepticism” har dock blivit en slags konvention, och vi skulle i detta sammanhang inte vinna någonting på att konstruera en ny etikett för EU-kritiska medborgare. Vi kan dock peka på ytterligare problem med begreppet. Även om euroskepticism alltså handlar om ett ifrågasättande av europeisk integration, är det långt från självklart vad detta egentligen innebär.

Integrationsprojektet förändrar hela tiden karaktär, till att börja med. Den ”tidiga” euroskepticismen var således någonting annat än vad den är idag – den grundade sig då främst i ett motstånd mot den gemensamma marknaden (Gabel 1998a; 1998b). Men åtminstone sedan Maastrichtavtalet har euroskepticism mer generellt kommit att handla om ett försvar av nationella politiska och kulturella intressen, vilka uppfattas vara utsatta för ett hot (Hooghe & Marks 2006; Harmsen & Spiering 2004). Samtidigt kan framväxten av en supranationell struktur tänkas påverka olika nationella kontexter på olika sätt. Vissa nationella identiteter tycks exempelvis vara mer kompatibla med en EU-identitet än andra (jfr Diez Medrano 2003). Euroskepticism betyder alltså olika saker i olika länder, och olika saker vid olika tidpunkter.

Och vidare: även om vi förstår ”euroskepticism” som en samlingsbenämning på politiska partiers eller medborgares ifrågasättande eller kritik av det i idag existerande europeiska integrationsprojektet, kan ju kritiken gälla helt olika saker. Det är inte alls samma sak att vara kritisk mot EU såsom det fungerar i praktiken – vid en viss bestämd tidpunkt och inom ett avgränsat politikområde – som det är att vara kritisk mot själva idén om ett integrerat Europa, ett förpliktande samarbete mellan de demokratiska staterna på den europeiska kontinenten. Om vi nöjer oss med att uppfatta euroskepticism som en samlande benämning på all slags missnöje med EU, missar vi viktiga nyanser i medborgarnas förhållningssätt. Vi behöver således något slags ramverk för att analysera den EU-kritiska opinionen.

Ett sätt att göra en åtskillnad mellan olika former av euroskepticism har föreslagits av Taggart och Szczerbiak, båda främst inriktade på forskningen om anti-EU-partier (Taggart 1998; Szczerbiak & Taggart 2000; Taggart & Szczerbiak 2002; 2008). I en rad arbeten har de arbetat med en enkel modell (tabell 1), där de skiljer på ”hård” (*hard*) och ”svag” eller ”mild” (*soft*) euroskepticism bland politiska partier i Europa.

Denna analysmodell är inte fri från problem (jfr Neumayer 2008: 137–142). Man kan exempelvis fråga sig om analysmodellens två kategorier eller typer av euroskeptiska förhållningssätt verkligen är ömsesidigt uteslutande eller inte. Blir inte gränsen mellan ”hård” och ”mild” euroskepticism oundvikligen flytande, då man vänder sig till empiriska observationer? Politiska partier är komplexa organisationer, och talar inte nödvändigtvis med ”en röst”. Tidigare forskning (jfr ovan) har visat att också partier som ”officiellt” är för EU kan uppvisa starka anti-EU-fraktioner – och tvärtom. Vidare så är tidsaspekten besvärlig att hantera. Europadimensionen är inte lika aktuell i ett lands politik hela tiden, utan intresset för och betydelsen av ”Bryssel” varierar. Ett parti som enligt ovanstående typologi är ett ”hårt” euroskeptiskt parti vid någon speciell tidpunkt, som inför en stundande folkomröstning eller ett val till Europaparlamentet, kan vid något annat mätillfälle kanske istället uppfattas som något

Tabell 1. Olika former av partibaserad euroskepticism

	Karaktäristik	Indikatorer
Hård euroskepticism	Euroskepticism som bygger på ett <i>principiellt</i> motstånd mot EU och europeisk integration. Ett sådant motstånd återfinns hos partier som driver linjen att det egna landet skall lämna EU. Denna typ av "hårda" euroskepticism återfinns även hos partier som driver frågor som i praktiken står i opposition till det europeiska integrationsprojektet, såsom det för tillfället ser ut.	Enfrågepartier, inriktade på kritik av EU. Kraftigt uttalad anti-EU-retorik, som baseras på partiets ideologiska plattform. Om partiet kräver ett villkorat EU-medlemskap, är villkoren i regel <i>de facto</i> orealistiska.
Mild euroskepticism	Euroskepticism som inte bygger på ett <i>principiellt</i> motstånd mot EU och europeisk integration, utan som bottnar i ett upplevt missnöje med specifika politikområden, där olika "nationella intressen" uppfattas stå i konflikt med EU:s agenda.	Anti-EU-retorik som en del av partiets repertoar eller dess kännetecken.

Källor: Szczerbiak & Taggart (2000: 6–7); Taggart & Szczerbiak (2002).

"mildare" euroskeptiskt, då partiet vid detta senare tillfälle driver andra frågor. Populistiska partier, om än inte etablerade partier (jfr ovan), kan på ett sådant sätt hoppa mellan olika kontroversiella frågor för att locka till sig väljare (Szczerbiak & Taggart 2000: 7–8; Rydgren & Widfeldt 2004; Crum 2007).

Man bör alltså förhålla sig kritisk till modellen i tabell 1. Samtidigt är distinktionen som görs här – grovhuggen eller inte – viktig. Analysmodellen kan användas för att ge en ögonblicksbild av partibilden i något eller några medlemsländer, och ge åtminstone preliminära svar på frågor som: hur ser det organiserade EU-motståndet ut för tillfället? Hur ser förutsättningarna ut för en kraftfull euroskepticism att få fäste i något lands regering?

Taggart och Szczerbiak (2002) identifierar Danmark, Storbritannien, Frankrike, Österrike och Sverige som länder där olika slags euroskeptiska partier har störst andel väljare i Europa. Deras analys – som nu har ett par år på nacken – rör sig i EU15-kontexten. Bland de länder som vid detta tillfälle (alltså före 1 maj 2004) var kandidatländer, pekas också Ungern, Tjeckien, Slovakien och Estland ut som länder med särskilt starka euroskeptiska partier. Malta nämns också, men faller utanför Taggart och Szczerbiaks egentliga analys. I Berglund et al. (2006: 149–153) testas Taggart och Szczerbiaks modell (tabell 1) på EU-medlemsländerna och kandidatländerna under tidsperioden 2000–2004. Liksom Taggart och Szczerbiak pekar Berglund et al. ut Danmark, Frankrike, Sverige, Storbritannien, Tjeckien och Ungern som länder där olika slags "hårda" euroskeptiska partier har stora andelar väljare, men identifierar även före-

komsten av sådana partier i Belgien, Grekland, Polen och Kroatien. Den ”milda” formen av euroskepticism finns företrädd bland partier i nästan alla europeiska länder, med Spanien och Bulgarien som de mest framträdande undantagen (Berglund et al. 2006: 152).

Taggart och Szczerbiak (2002) framhåller att det finns en diskrepans mellan det generella euroskeptiska opinionsläget i ett land – såsom det framkommer i exempelvis opinionsmätningar – och det folkliga stödet för partier som säger sig företräda en euroskeptisk politik, mätt i andelen röster i de allmänna valen (jfr Hooghe 2007: 8). Taggart och Szczerbiak menar därför att man inte får glömma bort *partierna* när man analyserar anti-EU-strömningar i ett land. Det är de politiska partierna som artikulerar det (eventuella) folkliga missnöjet med EU, och det är partierna som för in (eventuella) anti-federala element i den politiska processen. Detta är naturligtvis helt riktigt. Samtidigt är det inte svårt att peka ut problemen med att analysera fenomenet ”euroskepticism” genom att enbart eller i första hand fokusera på politiska partier.

En invändning har vi redan varit inne på. Det ”mått” man får på ”euroskepticismen” i ett land blir känsligt för *svängningar över tid*, eftersom EU-frågan inte behöver vara lika aktuell hela tiden. Ett ”hårt” euroskeptiskt parti kan bara några månader efter mätpunkten snarare framstå som ett ”milt” euroskeptiskt parti, eller tvärtom.

Det kan vidare vara svårt att säga någonting om den *potentiella politiska betydelsen* av euroskepticism i något visst land, genom att fokusera på partiernas ställningstaganden och väljarstöd. De partier som analyseras i litteraturen om EU-kritiska partier inkluderar exempelvis gröna partier, populistiska partier samt mer eller mindre extrema höger- och vänsterpartier (jfr Rydgren & Widfeldt 2004; Norris 2005). För dessa partier – och deras väljare – kan frågan om det europeiska integrationsprojektet vara av sekundär betydelse, även om motståndet mot EU också kan klassificeras som ”hårt” enligt tabell 1. I sådana fall kan alltså detta mått – partiets elektorala styrka – ge en skev bild av en organiserad euroskeptisk opinion och dess potentiella inflytande över ett lands politik. Taggart och Szczerbiak är nu inte omedvetna om detta förhållande, och noterar att det man egentligen mäter, är andelen väljare i ett land som inte tvekar inför att rösta på partier som – *bland annat* – förespråkar en euroskeptisk politik. Detta är dock inte nödvändigtvis samma sak som att studera en befolkningsandel som uttryckligen kräver, till exempel, att det egna landet utträder ur EU. Att analysera euroskeptiska partier kan med andra ord innebära att man enbart *indirekt* analyserar en euroskeptisk opinion i ett land.

Här finner vi således ett starkt argument för att istället koncentrera analysen på opinionsdata, för att få en mer *direkt* bild av den potentiella betydelsen av euroskepticism, exempelvis inför en folkomröstning om fördjupad EU-integration. Samtidigt har detta också att göra med – vilket vi noterade i den tidigare forskningsöversikten – hur vi väljer att se på förhållandet mellan euroskepticism på medborgarnivån och partibaserad euroskepticism. (Vad är hönan och vad är ägget?) I denna artikel har vi valt att fokusera på *medborgarnivån*, och den fortsatta diskussionen handlar främst om att mäta förekomsten av euroskepticism genom att analysera opinionsdata.

Att mäta euroskepticism på medborgarnivån

De två positioner som berördes i tabell 1, ”hård” euroskepticism å ena sidan, och ”mild” euroskepticism å den andra, skulle kunna likställas med en distinktion mellan medborgarnas motstånd mot europeisk integration på en *principiell nivå* och olika former av motstånd mot EU på en *pragmatisk* eller *funktionell nivå*. Vi kan här illustrera dessa skilda positioner genom att hänvisa till en analysmodell som tagits fram inom den internationella forskningen om medborgarattityder och systemtilltro.

När man analyserar medborgarnas stöd för olika typer av politiska system skiljer man i allmänhet på olika dimensioner eller objekt, mot vilka medborgarna kan rikta sitt stöd. Utgående från David Easton (1965; 1975) har Pippa Norris (1999) utvecklat en multidimensionell modell för medborgarnas stöd för ett politiskt system. Norris skiljer på fem olika komponenter av det politiska systemet: den politiska samfälligheten, den politiska regimens principer, den politiska regimens effektivitet, den politiska

Tabell 2. Medborgarstöd för olika komponenter av ett politiskt system.

Objekt	Typ av stöd	Exempel på indikatorer (frågor i opinionsmätningar)
Den politiska samfälligheten	En känsla av samhörighet med det egna landet eller den politiska gemenskapen.	”Hur stolt är du över att vara medborgare i detta land?” ”Hur stolt är du över att vara Europé?”
Regimprinciper	Stöd för demokrati som ett ideal eller som det principiellt bästa styrelseskicket. Stöd för idén med EU (ett integrerat Europa).	”Demokratin är inte problemfri, men är ändå bättre än alla andra typer av statskick.” ”På det stora hela, tycker du att vårt lands medlemskap i EU är bra, dåligt eller varken bra eller dåligt?”
Regimeffektivitet	Stöd för demokratin såsom den fungerar i praktiken, i ett visst land vid en viss tidpunkt. Stöd för EU-medlemskapets aktuella konsekvenser.	”Hur nöjd är du med demokratis funktionssätt i vårt land?” ”Allt som allt, skulle du säga att vårt land har tjänat på att vara medlem i EU eller inte?”
Regiminstitutioner	Stöd för de existerande institutionerna i ett politiskt system: parlament, polis, domstolar, partier, militären och så vidare.	”Hur stort förtroende har du för följande institutioner i vårt land?” (parlament, polis, domstolar, partier, militären och så vidare) ”Hur stort förtroende har du för EU / Kommissionen / Europaparlamentet?”
Aktörer	Stöd för specifika politiska ledare.	”Hur nöjd är du med våra nu sittande makthavares sätt att styra landet?”

Källor: Norris (1999); Berglund et al. (2006).

regimens institutioner, samt olika politiska aktörer. Medborgarna kan rikta sitt stöd eller missnöje mot var och en av dessa olika komponenter (tabell 2).

Att stödja det första av dessa objekt, *den politiska samfälligheten*, innebär kort sagt att känna någon slags lojalitet till eller samhörighet med det egna landet eller den egna nationen, eller i fallet EU, den övernationella politiska gemenskapen. En stark nationell – eller europeisk – identitet kan tolkas som ett sådant stöd för den politiska samfälligheten. Åtskillnaden mellan den politiska regimen *principer* och det politiska systemets *effektivitet* (funktionssätt) görs för att analytiskt skilja på exempelvis olika typer av demokratistöd, då man analyserar attityddata från nya demokratier (jfr Linde 2004). En person kan stödja demokratin som ett normativt ideal, på en principiell nivå, som det bästa av alla tänkbara styrelseskick. Men en individ kan också stödja ett demokratiskt styrelseskick på en mer instrumentell nivå – så länge den demokratiska regimen ser till att leverera välfärd och nyttigheter stödjer man demokratin, men i tider av sviktande effektivitet kan man tänka sig att dra tillbaka sitt stöd. En sådan typ av villkorat stöd är uppenbarligen någonting annat än stödet för demokratin som ett normativt ideal. Därför är det viktigt att här göra en analytisk distinktion.

Skillnaden mellan att stödja den politiska regimen institutioner och specifika politiska aktörer har att göra med skillnaden mellan att stödja exempelvis Barack Obama som president och att stödja presidentskapet som institution. Det är också värt att notera att medborgarna i ett land mycket väl kan känna olika grad av tilltro till olika typer av institutioner. Att man misstror regeringen eller parlamentet betyder inte nödvändigtvis att man också misstror polisen och domstolarna, eller tvärtom (Norris 1999: 9–12; Klingemann 1999: 33–38).

Modellen (tabell 2) har använts för att analysera det medborgerliga stödet för demokratin på nationell nivå i såväl nya som gamla demokratier (Norris 1999), men också för att analysera de europeiska medborgarnas stöd för EU som ett politiskt system (Berglund et al. 2006). Vi kan utgå från denna analysmodell för att illustrera hur man kan skilja på olika nivåer när det gäller medborgarnas motstånd mot EU och det europeiska integrationsprojektet. Tanken är att vi kan analysera detta motstånd dels på en *principiell* nivå, dels på en *instrumentell* nivå. Vi skulle kunna likställa ”hård” euroskepticism (se tabell 1) med ett motstånd mot europeisk integration på en *principiell* nivå. Ett sådant motstånd skulle man kunna förvänta sig finna hos nationellt sinnade medborgare som motsätter sig all form av överstatlighet och som ryser inför tanken på ”ett enat Europa”. Detta ligger nära det som Kopecký och Mudde (2002: 316) har kallat för en ”eurofobisk” hållning. Ett sådant principiellt motstånd skulle kunna spåras i opinionsmätningar bland medborgare som motsätter sig alla former av ekonomiska och politiska integrationssträvanden. Sådana medborgare uppfattar det egna landets medlemskap i EU som någonting negativt och önskar (rimligtvis) ett utträde ur EU. De norska väljarnas avståndstagande från ett EG-medlemskap 1972 och EU-medlemskapet 1994 skulle kunna tolkas som ett uttryck för ett utbrett principiellt motstånd mot att ”integreras i Europa”. De schweiziska väljarnas beslut att rösta mot EES-avtalet 1992 skulle kunna vara ett annat exempel på utbredd hård eller principiell euroskepticism på medborgarnivån.

Det som i tabell 1 kallades för ”mild” euroskepticism skulle på motsvarande sätt kunna likställas med ett motstånd mot EU eller det europeiska integrationsprojektet

på en instrumentell eller pragmatisk nivå. Det handlar här om ett slags *prestationsrelaterat missnöje* med vissa aspekter av EU:s faktiska funktionssätt snarare än om något principiellt motstånd mot europeisk integration. Ibland talar man om ”eurorealister” för att sätta en etikett på denna typ av missnöje (jfr Neumayer 2008). Medborgare med detta förhållningssätt uppfattar inte det egna landets medlemskap i EU som någonting i grunden felaktigt, men är missnöjda med (vissa delar av) EU:s sätt att fungera för tillfället.

Denna form av prestationsrelaterat missnöje – eller mild euroskepticism – har antagligen spelat en avgörande roll i samband med flera folkomröstningar om fördjupad europeisk integration. Den danska folkomröstningen om Maastrichtfördraget 1992 och de franska och holländska folkomröstningarna om Konstitutionsfördraget 2005 har framhållits som exempel, där stora delar av medborgarna – åtminstone tillfälligtvis – sagt nej till fortsatt integration, trots att de egentligen inte är negativt inställda till de egna ländernas medlemskap i EU. (Detta utesluter naturligtvis inte att också ”hårda euroskeptiker” röstade mot fördjupad europeisk integration i dessa folkomröstningar.) Just beträffande omröstningarna om Konstitutionsfördraget kan vi säga med ett visst mått av säkerhet att det handlade om den mildare formen av euroskepticism. På sommaren 2005 organiserade Europakommissionen flera *post-election*-undersökningar bland medborgarna i Spanien, Frankrike, Holland och Luxemburg, där respondenterna uttryckligen tillfrågades om sina motiv för att rösta mot Konstitutionsfördraget. I Frankrike handlade ”nej-röstandet” till betydande delar (31 procent) om en oro för arbetslöshet och försämrad social välfärd. I Holland hade den vanligaste förklaringen istället att göra med den upplevda bristen på information. I inget av de två länderna tycks den hårda formen av euroskepticism ha spelat så stor roll, om vi får tro dessa opinionsmätningar: enbart 4 procent av ”nej-röstarna” i Frankrike och 8 procent av de holländska konstitutionsmotståndarna förklarade sitt röstbeteende genom att hänvisa till ett explicit avståndstagande från det europeiska integrationsprojektet (*Flash Eurobarometer* 171–173).

”Mild” eller prestationsrelaterad euroskepticism förekommer i åtminstone två varianter. För det första kan man tänka sig att denna hållning återfinns hos medborgare som tycker att EU och dess institutioner utgör ett hot mot den nationella suveräniteten. Denna oro kombineras inte sällan med uppfattningen att EU borde vara ett forum för *mellanstatligt samarbete*, och ingenting annat. En annan form av ”mild” euroskepticism bottnar i ett missnöje med EU:s oförmåga att hantera omvärlds- eller globaliseringstrycket, för att skydda de egna arbetstillfällena och den sociala välfärden (jfr Hix 2007; Szczerbiak & Taggart 2000). Enligt detta senare perspektiv är problemet inte att EU-institutionerna uppfattas som för starka, utan tvärtom, som att de är för svaga. Missnöjet drivs av uppfattningen att EU borde fungera som en *supranationell enhet*, en federation, ett Europas Förenade Stater om man så vill.

De två olika euroskeptiska förhållningssätten (”mild” och ”hård”) sammanfattas i tabell 3, där vi också har inkluderat frågor från *Eurobarometer*-mätningarna som kan användas för att analysera EU-medborgarnas skiftande förhållningssätt till det europeiska integrationsprojektet. *Eurobarometer* (EB) är en opinionsundersökning som har utförts på uppdrag av Europakommissionen sedan 1974. Denna stora, två gånger per år återkommande undersökning täcker in medborgarna i EU:s samtliga medlemssta-

Tabell 3. Olika former av euroskepticism bland medborgare.

	Karaktäristik	Exempel på indikatorer i opinionsmätningar
Hård eller principiell euroskepticism	Ett principiellt motstånd mot EU och europeisk integration som förekommer hos medborgare som tycker att det egna landet bör stå utanför EU. Ett ifrågasättande av såväl fördjupad integration som en breddning av det politiska och ekonomiska samarbetet mellan Europas stater.	”På det stora hela, tycker du att vårt lands medlemskap i EU är bra, dåligt eller varken bra eller dåligt?”
Mild eller prestationsrelaterad euroskepticism	Ett prestationsrelaterat motstånd mot EU. Själva idén med europeisk integration accepteras, men det finns ett missnöje med specifika politikområden eller EU:s faktiska funktionssätt. I. EU och dess institutioner uppfattas som ett hot mot den nationella suveräniteten. EU ses som ett forum för mellanstatligt samarbete. II. EU och dess institutioner uppfattas som otillräckliga för att hantera eller kontrollera globaliseringsstrycket. EU ses som en överstatlig enhet.	”Allt som allt, skulle du säga att vårt land har tjänat på att vara medlem i EU eller inte?”

ter – sedan våren 1995 är Sverige, Finland och Österrike med, och hösten 2004 (*Eurobarometer* nr 62) inkluderades ytterligare tio nya medlemsländer (Estland, Lettland, Litauen, Polen, Ungern, Tjeckien, Slovakien, Slovenien, Cypern och Malta). Mellan åren 2001–2004 var dessa senare länder inkluderade i en separat opinionsmätning, kallad *Candidate Countries Eurobarometer*. Idag täcker EB-undersökningen också in de nya medlemsländerna Bulgarien och Rumänien, samt Kroatien, Makedonien och Turkiet (inklusive norra Cypern). De nationella urvalen i mätningarna speglar befolkningssammansättningen i de olika länderna från 15 år och uppåt och uppgår till runt 1000 respondenter per land. De frågor som ställs i de regelbundna EB-undersökningarna har framförallt att göra med attityder till EU och dess olika institutioner, men här finns också frågor av mer generellt samhällsvetenskapligt intresse, som attityder till demokrati och förtroende för politiska institutioner.

Vi ska i det följande se lite närmare på möjligheten att operationalisera de olika formerna av euroskepticism som här diskuterats, främst genom att analysera frågor från *Eurobarometer*-mätningarna. Vi kommer också att se på utfallen i folkomröstningarna om fortsatt eller fördjupad europeisk integration.

Hård euroskepticism

Det finns ett par frågor i opinionsmätningarna *Eurobarometer* (EB) och den tidigare *Candidate Countries Eurobarometer* (CCEB) som kan användas för att analysera förekomsten av ”hård” eller ”principiell” euroskepticism bland Europas medborgare. Den vanligaste indikatorn är standardfrågan om EU-medlemskapet (jfr Brinegar & Jolly 2005: 171), som lyder: ”På det stora hela, tycker du att vårt lands medlemskap i EU är bra, dåligt eller varken bra eller dåligt?” I länder utanför unionen har frågan gällt om respondenterna tror att ett framtida medlemskap *skulle* vara bra eller dåligt. Utgående från analysmodellen i tabell 3, skulle hård eller principiell euroskepticism vara förenad med ett konsekvent betecknande av ett EU-medlemskap som någonting ”dåligt”.

Ytterligare en tänkbar indikator på (hård) euroskepticism är EB-frågan om hur medborgarna rent generellt ser på EU: har man en positiv, neutral eller negativ bild av unionen? En annan tillgänglig EB-fråga gäller hur stort förtroende respondenterna har för EU som institution. Dessa frågor präglas dock av en viss vaghet och framstår, åtminstone rent intuitivt, som mindre *direkta* mått på den hårda formen av euroskepticism i jämförelse med frågan om det egna landet och EU-medlemskapet (jfr Brinegar & Jolly 2005: 171; Taggart & Szczerbiak 2002).

I figur 1 har vi försökt att ge en bild av den ”hårda” formen av euroskepticism i Europa. Figuren bygger på mätningar från våren 1981 till och med våren 2005. Den specifika fråga som har ställts gäller alltså om medlemskapet i EU (tidigare EG) upplevs som ”bra, dåligt eller varken bra eller dåligt?” Figuren redovisar enbart utfallet på svarsalternativet ”dåligt” (medelvärden över tid).

Om vi börjar med Västeuropa, kan vi lätt urskilja två kluster: länder (befolkningar) med en ganska positiv bild av EU och länder med en mer negativ bild av EU. Till den EU-vänliga gruppen hör Beneluxländerna (Belgien, Holland och Luxemburg), länderna i södra Europa (Italien, Spanien, Portugal och Grekland) samt Irland, inklusive de sex grevskapen i Ulster. Tyskland skulle också kunna klassificeras som EU-vänligt, medan Frankrike kanske är något mer tveksamt. Om vi drar en gräns vid ett medelvärde på 15 procent uttalat EU-kritiska medborgare, hamnar Frankrike i den mer kritiska gruppen länder. (I de senaste årens EB-mätningar har genomsnittet på svarsalternativet ”dåligt” legat på runt 14–15 procent i EU27.) Den distinkt EU-skeptiska gruppen innefattar annars länderna utanför Kontinentaleuropa: Storbritannien, Norden (Danmark, Sverige, Norge och Finland) samt Österrike. Speciellt Sverige och Norge framstår här som EU-skeptiska, med medelvärden i storleksordningen 30–35 procent (figur 1).

Denna geografiska uppdelning sammanfaller förhållandevis väl med de olika ländernas deltagande i och erfarenhet av det europeiska integrationsprojektet. De EU-skeptiska länderna Österrike, Sverige och Finland blev medlemmar i EU först 1995. Danmark och Storbritannien har visserligen varit medlemmar längre, sedan 1973, men har under senare år tillsammans med Sverige framträtt som särskilt EU-kritiska. Det är talande att inget av de tre länderna använder euron som valuta. Den euroskeptiska hållningen har dessutom kunnat observeras på andra sätt. I juni 1992 sade danskarna nej till Maastrichtavtalet med en knapp majoritet (50,7 procent). Enbart efter

en revision av fördragstexten och en ny folkomröstning kunde 56,8 procent av de danska väljarna acceptera EU-fördraget, den 18 maj 1993.

Storbritannien å sin sida har en lång historia av kontroverser med ”Bryssel”. Under 1960-talet förhindrade Frankrikes president Charles de Gaulle vid upprepade tillfällen att Storbritannien blev medlem i EG, och först efter de Gaulles avgång kunde man komma med. Under 1980-talet drev Thatcher en styvnackad linje med avseende på det brittiska bidraget till EG:s budget, vilket i praktiken försvårade hela det europeiska integrationsarbetet. På senare år har också väljarna i Storbritannien varit uttalat euroskeptiska. I valet till Europaparlamentet i juni 2004 tog det EU-kritiska partiet *UK Independence Party* (UKIP) hem hela 12 platser i parlamentet i Strasbourg. Detta ska ställas mot det konservativa partiets 27 platser. I Sverige fick den EU-skeptiska Junilistan 3 platser i samma val. Och året innan, den 14 september 2003, röstade svenskarna nej till att införa euron som valuta i landet. Norge, till sist, är inte medlem i EU, men har inkluderats här som en referenspunkt. Landet passar väl in i det nordiska, icke-kontinentala och ”skeptiska” lägret. Två gånger – 1972 och 1994 – har normännen sagt nej till att delta som medlemmar i det europeiska integrationsprojektet.

Euroskepticism tycks således vara förenat med avsaknaden av ett väl fungerande och långvarigt deltagande i Europasamarbetet. Och omvänt, bland de länder i figur 1 som är mer EU-vänliga eller som i alla fall saknar en utbredd ”hård” euroskepticism hittar vi åtminstone fem av de sex ursprungliga medlemmarna (Tyskland, Italien och Beneluxländerna).

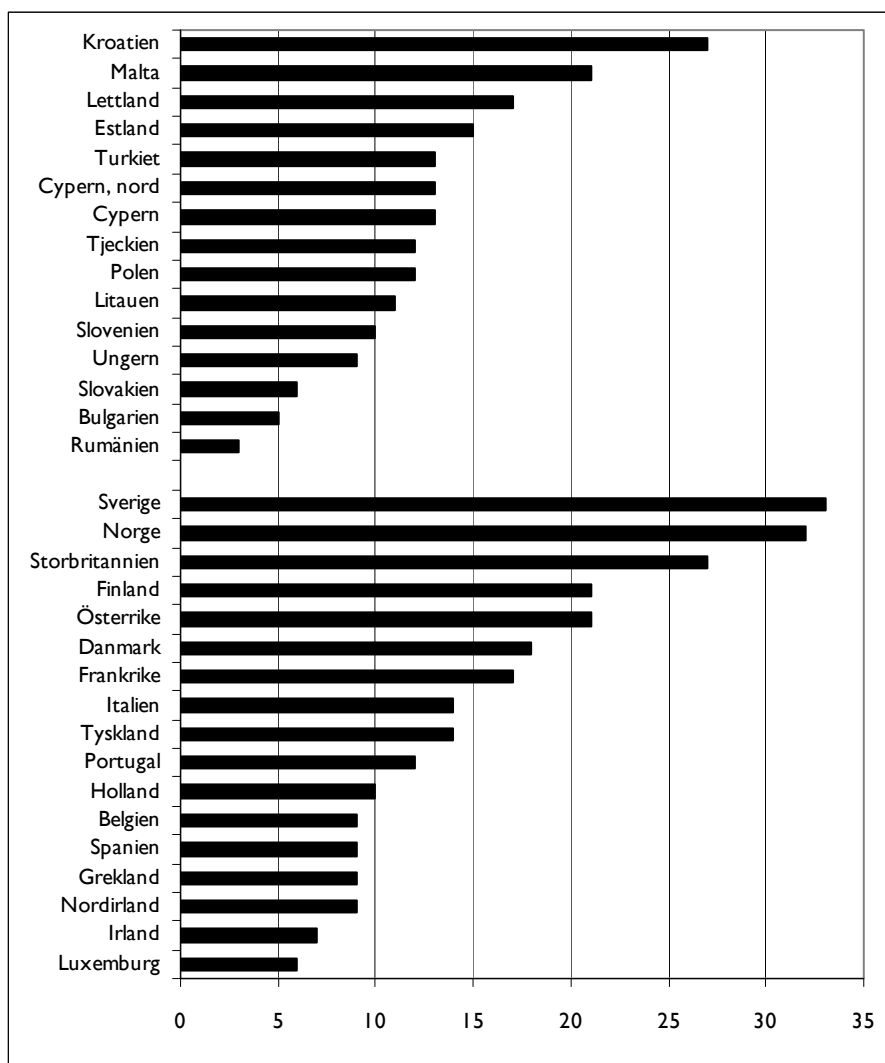
Frankrike är något av ett avvikande fall i detta sammanhang. Landet är en av grundarna av det europeiska integrationsprojektet, och vi skulle kanske därför ha förväntat oss att fransmännen skulle ha placerat sig närmare Beneluxländerna, rent attitydmässigt. Samtidigt har fransmännen under hela efterkrigstiden haft ett något ambivalent förhållningssätt till Europaintegrationen. Man har deltagit, ja, men man har hela tiden hållit en slags skeptisk distans till ”Bryssel”. Charles de Gaulle var inte rädd för kritisera teknokraterna i Kommissionen, och trodde inte på visionen om ett Europas Förenade Stater. Hans position skulle i de termer som används i denna uppsats närmast ha kvalificerat som ”mild” euroskepticism. I folkomröstningen om Maastrichtfördraget 1992 röstade hela 48,95 procent av de franska väljarna faktiskt mot fördraget, men det var först den 29 maj 2005 som ”skeptikerna” fick överhanden, då runt 55 procent av väljarna fällde Konstitutionsfördraget.

Hur är det då med de nya medlemsländerna och kandidatländerna? I figur 1 har respondenterna blivit tillfrågade om det kommande medlemskapet i EU (opinionsmätningar från 1999–2004) och, åtminstone vid två mättillfällen, om det faktiska medlemskapet (hösten 2004 och våren 2005). De mest kritiska rösterna återfinns i Kroatien och på Malta, samt i Estland och Lettland.

Den påfallande höga andelen kritiska medborgare i Kroatien – 27 procent – kan möjligtvis tillskrivas den så kallade Gotovina-affären, som under våren 2005 ledde till en tillfällig kris i relationerna mellan Kroatien och EU, då medlemskapsförhandlingarna lades på is. EU krävde att Kroatien, som blivit ett officiellt kandidatland först i juni 2004, skulle samarbeta fullt ut med FN:s krigsförbrytartribunal i Haag. Förhandlingarna återupptogs dock redan i oktober 2005.

I de resterande länderna är det artikulera motståndet mot ett EU-medlemskap förhållandevis svagt. I Rumänien och Bulgarien var det enbart i genomsnitt 3–5 procent av respondenterna som uppfattade ett – vid den tidpunkten – kommande EU-medlemskap som en dålig idé (figur 1).

Figur 1. Hård euroskepticism i Europa: andel respondenter som tycker att medlemskapet i EG och EU är "dåligt", 1981–2005 (%).

Källor: Candidate Countries Eurobarometer 2001; 2002; 2003.2; 2003.4; 2004.1; Eurobarometer 16 (våren 1981) till 63 (våren 2005). Data från Norge (1991–1994), Nordirland (1991–2002), Finland (1992–2005), Sverige och Österrike (1994–2005), norra Cypern och Kroatien (2004–2005). Data från alla nya medlemsländer och kandidatländer (1999/2000–2005).

Figur 1 visar sammantaget att det finns ett distinkt geografiskt mönster beträffande missnöjet med EU-medlemskapet, här tolkat som förekomsten av "hård" euroskepticism. Detta missnöje är tydligast utanför Kontinentaleuropa, i Norden och Storbritannien. I EU:s kärnområde och i Sydeuropa är missnöjet betydligt mindre. I EU:s nya medlemsstater är det bara på Malta och i delar av Baltikum som ett tydligt missnöje gör sig gällande. På andra håll finns ett mer beskedligt missnöje eller möjligtvis en mer avvaktande hållning. Bland Balkanländerna tycks det finnas en okritisk tro på EU-medlemskapets fördelar i Bulgarien och Rumänien, men en betydligt starkare – om än tillfällig – misstänksamhet i Kroatien. Också i Turkiet har den distanserade hållningen till EU varit tydlig under senare år. I EB 67 (våren 2007) var det runt 22 procent av turkarna som tyckte att ett framtida EU-medlemskap lät som en dålig idé.

Geografi i sig förklarar kanske inte så mycket, även om det upplevda kulturella eller faktiska geografiska avståndet från Bryssel kan ha betydelse. Vi berörde ovan hur de praktiska erfarenheterna av Europasamarbetet också tycks spela en viss roll. Österrikes plats i det mer euroskeptiska lägret (figur 1) skulle ju kunna förklaras på det viset. Tillsammans med Sverige och Finland kom man med i EU först 1995.

Få eller inga teoretiska begrepp låter sig dock fångas enbart med hjälp av ett fåtal indikatorer, eller genom en enstaka fråga i en opinionsundersökning (jfr Adcock & Collier 2001). Ett annat sätt att försöka mäta förekomsten av "hård" euroskepticism bland Europas medborgare är att se på utfallen i folkomröstningarna om fortsatt eller fördjupad europeisk integration. Den uppmärksamme läsaren protesterar rimligtvis nu. I framställningen ovan har vi inte varit konsekventa, kan man tycka, då vi talat om utfallen i exempelvis de norska folkomröstningarna om medlemskap i EG och EU 1972 och 1994 som indikatorer på "hård" euroskepticism, medan utfallet i exempelvis den holländska folkomröstningen om Konstitutionsfördraget 2005 beskrevs som ett resultat av "mild" euroskepticism. Sanningen är naturligtvis att vi inte enbart utifrån utfallen (mätt i procent "för" och "mot") kan avgöra vilken *form* av euroskepticism det handlar om. Vad vi däremot *kan* göra är att se på ländervariationen. Finner vi samma geografiska mönster som i figur 1 genom att studera styrkan på "nej-opinionerna" i de olika integrationsfolkomröstningarna som har hållits?

I tabell 4 har vi sammanfattat delar av resultaten i de folkomröstningar som har hållits om europeisk integration mellan 1972 och 2008. Vi har rangordnat länderna efter storleken på den del av väljarkåren som vid varje tillfälle röstade *mot* fortsatt eller fördjupad integration. Utfallet i tabellen motsäger på det stora hela inte utfallet i figur 1. Vi känner istället igen det geografiska mönstret. De befolkningar som kan sägas vara mest "euroskeptiska" i detta avseende (med "nej-röster" i storleksordningen 50 procent och uppåt) återfinns i de nordiska länderna Sverige, Norge och Danmark (inklusive den forna provinsen Grönland). Folkomröstningen på Cypern 2004 kan vi kanske bortse ifrån, då den enbart indirekt rörde frågan om europeisk integration. Det är annars Schweiz som sticker ut, som det verkligt euroskeptiska landet i Europa. Runt 77 procent av väljarna röstade våren 2001 mot medborgarinitiativet "Ja till Europa", som drev frågan att Schweiz omedelbart skulle inleda förhandlingar om medlemskap i EU. Schweiz har vid andra folkomröstningar, både tidigare och senare, också uppvisat en kraftfull euroskeptisk opinion. EES-avtalet avsågs 1992, och det var med en knapp majoritet som Schweiz kunde godta Schengensamarbetet 2005.

Bland EU:s nya medlemmar i Centraleuropa är andelen ”nej-röstare” förhållandevis små, vilket stämmer ganska väl med den bild som framkom i figur 1. Ser vi på Mal-Tabell 4. *Andel röster ”mot” fortsatt eller fördjupad europeisk integration i folkomröstningar 1972–2008 (%)*.

Andel	Land	År	Fråga
6.20 %	Slovakien	2003	Medlemskap i EU
8.70 %	Rumänien	2003	Omröstning om ny konstitution (förberedelse för EU-medlemskap)
9.03 %	Litauen	2003	Medlemskap i EU
10.31 %	Slovenien	2003	Medlemskap i EU
11.94 %	Italien	1989	<i>En effektiv union</i> (om EG:s utveckling mot EU)
16.25 %	Ungern	2003	Medlemskap i EU
16.90 %	Irland	1972	Medlemskap i EG
17.24 %	Spanien	2005	Fördraget om en Konstitution för Europa
22.55 %	Polen	2003	Medlemskap i EU
22.67 %	Tjeckien	2003	Medlemskap i EU
26.40 %	Aland	1994	Medlemskap i EU
27.47 %	Schweiz	1972	Frihandelsavtal med EG
30.08 %	Irland	1987	Enhetsakten
30.95 %	Irland	1992	Maastrichtfördraget
31.72 %	Frankrike	1972	Folkomröstning om en första utvidgning av EG
32.20 %	Lettland	2003	Medlemskap i EU
32.77 %	Storbritannien	1975	Folkomröstning om fortsatt medlemskap i EG
32.81 %	Schweiz	2000	Folkomröstning om sju bilaterala avtal med EU
33.17 %	Estland	2003	Medlemskap i EU
33.42 %	Osterrike	1994	Medlemskap i EU
36.71 %	Danmark	1972	Medlemskap i EG
37.11 %	Irland	2002	Nicefördraget (reviderat)
38.26 %	Irland	1998	Amsterdamfördraget
43.12 %	Finland	1994	Medlemskap i EU
43.23 %	Danmark	1993	Maastrichtfördraget (reviderat)
43.48 %	Luxemburg	2005	Fördraget om en Konstitution för Europa
43.76 %	Danmark	1986	Enhetsakten
44.12 %	Liechtenstein	1995	EES-avtalet (reviderat)
44.19 %	Liechtenstein	1992	EES-avtalet
44.90 %	Danmark	1998	Amsterdamfördraget
45.40 %	Schweiz	2005	Schengensamarbetet
46.35 %	Malta	2003	Medlemskap i EU
47.26 %	Sverige	1994	Medlemskap i EU
48.95 %	Frankrike	1992	Maastrichtfördraget
50.34 %	Schweiz	1992	EES-avtalet
52.00 %	Grönland	1982	Folkomröstning om fortsatt medlemskap i EG
52.08 %	Danmark	1992	Maastrichtfördraget
52.20 %	Norge	1994	Medlemskap i EU
53.13 %	Danmark	2000	Valutaunionen (euron)
53.40 %	Irland	2008	Lissabonfördraget
53.50 %	Norge	1972	Medlemskap i EG
53.87 %	Irland	2001	Nicefördraget
54.70 %	Frankrike	2005	Fördraget om en Konstitution för Europa
55.90 %	Sverige	2003	Valutaunionen (euron)
61.60 %	Holland	2005	Fördraget om en Konstitution för Europa
75.83 %	Cypern	2004	Folkomröstning om FN:s återföreningsplan
76.85 %	Schweiz	2001	Medborgarinitiativet <i>Ja till Europa</i> (förberedelse för EU-medlemskap)

Källa: EU-upplysningen.

ta, Estland och Lettland finner vi – inte oväntat – genast högre andelar euroskeptiska medborgare.

Frankrike figurerar långt ner i tabell 4, med förhållandevis stora andelar euroskeptiska eller ”nejsägande” medborgare. Vi har redan varit inne på Frankrikes lite ambivalenta hållning till EU, och vi kan väl bara konstatera att utfallet här antyder att fransmännen skulle vara något mer euroskeptiska än vad utfallet i figur 1 indikerar. Det är egentligen bara Holland och Irland som är våra riktiga avvikande fall, således – dessa två länder ”borde inte” vara placerade i den nedre delen av tabell 4, om vi skulle utgå ifrån att figur 1 berättade den fullständiga sanningen om förekomsten av euroskepticism i Europa. Opinionsmätningar har år efter år bekräftat bilden av holländarna och irländarna som riktigt entusiastiska anhängare av hela det europeiska integrationsprojektet. Detta till trots valde alltså en majoritet av irländarna att rösta mot Nicefördraget i juni 2001 och Lissabonfördraget i juni 2008, och över 60 procent av holländarna valde att fälla Konstitutionsfördraget sommaren 2005. Allt det visar på behovet av att differentiera ytterligare mellan olika typer av EU-kritiska förhållningssätt. All euroskepticism är uppenbarligen inte ”hård” eller ”principiell”.

Mild eller prestationsrelaterad euroskepticism

Vad kan då sägas om den ”mildare” formen av euroskepticism, och om de problem som är förknippade med att mäta förekomsten av denna typ av EU-kritiska opinion? Det finns i vårt opinionsdatamaterial en rad frågor som rör EU:s faktiska funktionssätt, och som således skulle kunna användas för att spåra det prestationsrelaterade missnöjet med EU (jfr tabell 3).

En lämplig fråga av detta slag är den något krassa *quid-pro-quo*-fråga som under lång tid varit inkluderad i *Eurobarometer*-mätningarna (jfr Brinegar & Jolly 2005: 171, 178): ”Allt som allt, skulle du säga att vårt land har tjänat på att vara medlem i EU eller inte?” För medborgare utanför EU är frågan formulerad som så, att respondenterna har att ta ställning till om de tror att det egna landet *kommer* att tjäna på ett eventuellt framtida medlemskap eller inte. Det finns därutöver naturligtvis en hel rad frågor om specifika aspekter av EU:s faktiska funktionssätt, som exempelvis rör valutasamarbetet, jordbrukspolitiken, utrikespolitiken eller den gemensamma säkerhets- och försvarspolitiken.

Problemet med alla dessa frågor – inklusive *quid-pro-quo*-frågan – är att de inte utan vidare kan användas som mått på mild euroskepticism, av den enkla och självklara anledningen att också medborgare som på ett *principiellt* plan är motståndare till EU och kanske hela tanken på europeisk integration (den hårda formen av euroskepticism) kan tänkas svara i en opinionsmätning att det egna landet *inte* tjänar på medlemskapet i EU eller att de är *missnöjda* med EU:s sätt att sköta valutaunionen, jordbrukspolitiken, utrikespolitiken eller säkerhets- och försvarspolitiken (Brinegar & Jolly 2005: 171). För att undkomma detta mätproblem har vi i tabell 5 konstruerat en matris som bygger på två dimensioner: en dimension som rör det principiella motståndet mot el-

ler stödet för EU och europeisk integration, och en dimension som rör det villkorade stödet för (eller det prestationsrelaterade missnöjet med) EU.

Tabell 5 kan användas för att göra en något mer sofistikerad åtskillnad mellan olika förhållningssätt till EU och europeisk integration än den som framkom i tabell 3. Den prestationsrelaterade eller *milda formen av euroskepticism* har här särskilt markerats, i tabellens nedre vänstra hörn. Medborgare med detta förhållningssätt är neutralt eller positivt inställda till själva poängen med EU – man accepterar exempelvis det egna landets medlemskap i unionen – men man tycker *samtidigt* att det egna landet inte har tjänat (eller kommer att tjäna) på ett medlemskap, av olika anledningar. Det kan handla om ett missnöje med olika aspekter av EU:s faktiska funktionssätt, inom konkreta politikområden vid vissa tidpunkter. Det kan också handla om medborgare i små medlemsländer, som känner en oro över att mekanismerna för beslutsfattande inom EU gynnar de stora medlemsländerna, på de små ländernas bekostnad.

Den *hårda varianten av euroskepticism* täcker tabellens högra kolumn, och det är i synnerhet i det nedre högra hörnet som vi finner de skarpaste kritikerna: här förenas ett principiellt avståndstagande från EU med uppfattningen att EU i praktiken fungerar så dåligt, att det egna landet inte tjänar på att vara medlem. Men ett principiellt avståndstagande skulle också – rent teoretiskt – kunna kombineras med en positiv värdering av de materiella fördelarna med ett EU-medlemskap. Denna kombination finner vi i det övre högra hörnet (”hård men pragmatisk euroskepticism”). I det övre vänstra hörnet finns ingen ”skepticism” över huvud taget: här har vi istället EU-anhängarna.

Uppställningen i tabell 5 hamnar nära den analysmodell som två andra forskare har utvecklat, också utgående från Taggart och Szczerbiaks ursprungliga typer av euroskepticism (tabell 1). Dessa två forskare – Kopecký och Mudde (2002) – arbetar med två dimensioner, som i praktiken motsvarar den distinktion som vi här har lånat från Pippa Norris och David Easton (tabell 2), alltså den mellan en *principiell* dimension och en *prestationsrelaterad* dimension. Kopecký och Mudde är dock mer konsekventa i sin analysmodell än vad vi kanske har varit hitintills. För Kopecký och Mudde handlar den principiella dimensionen om stöd för eller motstånd mot *europeisk integration*, som princip eller idé. Man kan acceptera denna idé (”eurofiler”) eller förkasta hela

Tabell 5. Olika former av euroskepticism, identifierade med hjälp av Eurobarometerfrågor.

		Principiellt stöd / motstånd	
		Positiv eller neutral till EU och europeisk integration	Negativ till EU och europeisk integration
Prestationsrelaterat stöd / motstånd	Villkorat stöd för EU: det egna landet har tjänat på medlemskapet	Ingen euroskepticism (Euroentusiaster)	Hård men pragmatisk euroskepticism (Europragmatiker)
	Prestationsrelaterat missnöje med EU: det egna landet har inte tjänat på medlemskapet	Mild euroskepticism (Euroskeptiker)	Hård euroskepticism (Euromotståndare)

tanken på ett enat Europa ("eurofober"). Den prestationsrelaterade dimensionen handlar hos Kopecký och Mudde om det specifika EU-samarbetet, såsom det i praktiken fungerar. Man kan alltså vara för europeisk integration, men samtidigt tycka illa om EU. De två författarna lägger dessutom in ett utvärderande innehåll i denna senare dimension: olika aktörer kan vara "EU-optimister" och se ljus på EU-projektets utvecklingsmöjligheter, eller "EU-pessimister" och se problem med EU:s framtid.

Kopecký och Mudde (2002: 216) ställer alltså upp matris som till stora delar överlappar med resonemanget här. Vi har därför lagt in deras benämningar på de olika förhållningssätten inom parentes i tabell 5: *euroentusiaster*, *euroskeptiker*, *europragmatiker* och *euromotståndare* ("eurorejects"). Det kan verka lite förvirrande med dessa alternativa begrepp. Kopecký och Mudde använder exempelvis "euroskepticism" *enbart* som etikett på det vi här har kallat för "mild" eller prestationsrelaterad euroskepticism (jfr Henderson 2002: 8). Det finns någonting intuitivt tilltalande med att ändå hålla sig till Taggart och Szczerbiaks språkbruk, och göra en grundläggande åtskillnad mellan "hårda" och "milda" former av euroskepticism. Samtidigt måste vi alltså vara uppmärksamma på *de olika formerna* av hård euroskepticism (tabell 5), liksom de delvis olikartade bevekelsegrunderna för mild euroskepticism (tabell 3).

Vi ska återkomma till en diskussion av de olika analysmodellerna i det avslutande resonemanget i denna artikel, men först ska vi se på ytterligare ett par empiriska exempel. Vilket utseende får den euroskeptiska kartan om vi analyserar opinionsdata utifrån tabell 5, och fokuserar på "mild" euroskepticism?

I tabell 6 har vi försökt att ge en ögonblicksbild av förekomsten av denna form av euroskepticism i Europa (data från våren 2007). Vi har använt två frågor, ställda mot varandra i en korstabell (som i tabell 5). Medborgare som tycker att det egna landets medlemskap i EU är bra eller i varje fall acceptabelt ("varken bra eller dåligt") och

Tabell 6. Mild euroskepticism i Europa (%).

Under 10 procent	10-20 procent	Över 20 procent
Irland (3)	Turkiet (10)	Frankrike (21)
Litauen (5)	Estland (10)	Italien (22)
Danmark (6)	Polen (11)	Tjeckien (22)
Spanien (8)	Rumänien (11)	Sverige (22)
Malta (9)	Bulgarien (12)	Finland (22)
Norra Cypern (9)	Slovakien (12)	Österrike (23)
	Portugal (12)	Lettland (23)
	Nordirland (13)	Kroatien (23)
	Grekland (14)	Tyskland (29)
	Belgien (14)	Cypern (31)
	Luxemburg (15)	Ungern (34)
	Slovenien (15)	
	Storbritannien (17)	
	Nederländerna (18)	

Källa: Eurobarometer 67 (våren 2007).

som *samtidigt* ifrågasätter medlemskapets fördelar för det egna landet (det vill säga, tycker att det egna landet *inte* har tjänat på medlemskapet) har här klassats som ”milda euroskeptiker”. I länder utanför EU har frågorna handlat om en eventuell framtida anslutning till unionen och om det egna landet skulle kunna tänkas tjäna på detta eller inte.

Liksom tidigare (figur 1) finner vi Sverige, Finland, Österrike, Frankrike, Lettland och Kroatien i kolumnen med de högre nivåerna av euroskepticism. Samtidigt finns flera avvikelser från det tidigare mönstret. Tyskland och Italien hamnar också i den mer euroskeptiska kolumnen i tabell 6. Av 2004 års medlemmar hamnar Tjeckien, Ungern och Cypern i samma kolumn. Storbritannien, Malta och Danmark däremot, vilka i figur 1 framträdde som uttalat euroskeptiska, uppvisar här betydligt lägre nivåer av EU-kritiska opinioner. ”Mild” euroskepticism är alltså inte exakt samma sak som ”hård” euroskepticism

Avslutande reflektioner

Det finns idag en omfattande litteratur om medborgarnas förhållningssätt till det europeiska integrationsprojektet. I den tidigare forskningen har man analyserat EU-kritiska partier, kontextuella faktorer och olika slags sociala och ekonomiska faktorer på individnivån för att försöka förklara varför vissa medborgare är mer kritiska än andra till europeisk integration. När det mer specifikt gäller analyser av den EU-kritiska opinionen, finns det ett par analytiska ramverk eller modeller att välja mellan.

De analysmodeller vi har tittat på i denna artikel gör en grundläggande distinktion mellan *hård* eller *principiell* euroskepticism och *mild* eller *prestationsrelaterad* euroskepticism. Tanken är att vi med denna enkla distinktion ska kunna fånga olika former av EU-kritiska förhållningssätt, oavsett om det handlar om partibaserad EU-kritik eller euroskepticism på medborgarnivån.

I tabell 7 har vi sammanfattat utfallet från de (tentativa) empiriska testerna av de olika formerna av euroskepticism. I den första kolumnen har vi inkluderat innehållet från tabell 6 (”mild” euroskepticism). Länder där över 15 procent av medborgarna uppvisar den speciella kombination av attityder som den aktuella analysmodellen anger (tabell 5) – alltså, uppfattar det egna landets medlemskap i EU som åtminstone acceptabelt men samtidigt menar att det egna landet *inte* har tjänat på medlemskapet (eller kommer att tjäna på ett eventuellt framtida medlemskap) – har vi markerat med ett kryss. Detta är de länder där det alltså förekommer en relativt utbredd ”mild” euroskepticism.

Den andra kolumnen i tabell 7 bygger på utfallet i figur 1. Här har vi på motsvarande sätt markerat de länder där mer än 15 procent av medborgarna (medelvärdet över tid) tycker att det egna landets medlemskap i EU är ”dåligt”, vilket har varit vår indikator på ”hård” euroskepticism.

Utfallet i de två första kolumnerna är på det stora hela tillfredsställande, såtillvida att det ligger i linje med vad vi kunde förvänta oss, givet våra utgångspunkter. För det första finns ett icke obetydligt mått av överlappning mellan de två kolumnerna: vi finner såväl ”mild” som ”hård” euroskepticism – mätt på detta sätt – i Sverige, Frankrike, Storbritannien, Kroatien, Finland, Österrike och Lettland. Vi kan på motsvarande

sätt peka på *frånvaron* av båda formerna av euroskepticism i en hel rad fall: Belgien, Irland, Nordirland, Grekland, Spanien, Portugal, Polen, Litauen, Slovakien, Bulgarien, Rumänien och Turkiet (inklusive norra Cypern).

Samtidigt är ”mild” euroskepticism uppenbarligen inte identiskt med ”hård” euroskepticism. Också i Nederländerna, Cypern, Ungern, Tjeckien, Slovenien, Luxemburg, Tyskland och Italien förekommer den mildare formen av EU-kritik (men ingen motsvarande ”hård” euroskepticism). Det omvända mönstret – enbart förekomsten

Tabell 7. Euroskepticism i Europa (utfall utifrån olika analysmodeller).

	Mild euroskepticism (över 15 procent i tabell 6)	Hård euroskepticism (över 15 procent i figur 1)	Förekomsten av partibaserad hård euroskepticism (Berglund et al. 2006)	Faktiskt motstånd mot europeisk integration (över 45 procent i tabell 4)
Sverige	X	X	X	X
Frankrike	X	X	X	X
Storbritannien	X	X	X	
Kroatien	X	X	X	
Danmark		X	X	X
Nederländerna	X			X
Finland	X	X		
Österrike	X	X		
Malta		X		X
Cypern	X			X
Lettland	X	X		
Ungern	X		X	
Tjeckien	X		X	
Polen			X	
Estland		(X)		
Slovenien	(X)			
Belgien			X	
Luxemburg	(X)			
Tyskland	X			
Italien	X			
Irland				X
Grekland			X	
Spanien				
Portugal				
Nordirland				
Litauen				
Slovakien				
Bulgarien				
Rumänien				
Turkiet				
Norra Cypern				

av den hårdare formen av euroskepticism – återfinns vi i Danmark, Estland och på Malta (tabell 7).

I den tredje kolumnen i tabell 7 har vi markerat de länder där det enligt analysen i Berglund et al. (2006) – utifrån modellen i tabell 1 – förekommer ”hård” partibaserad euroskepticism. Den tidigare forskningen (jfr ovan) har förberett oss på att det kan finnas en betydande diskrepans mellan väljarstyrkan hos euroskeptiska partier och andelen euroskeptiska medborgare (mätt genom opinionsundersökningar) i olika länder (Hooghe 2007: 8). Här finner vi dock en betydande överlappning, på det viset att de länder som Berglund et al. (2006) räknar upp, också är de länder som vi redan markerat i de två första kolumnerna: Sverige, Frankrike, Storbritannien, Kroatien (överlappning mellan tre kolumner) samt Danmark, Ungern och Tjeckien (överlappning mellan två kolumner). Samtidigt finner vi i den tredje kolumnen också Polen, Belgien och Grekland, länder som – enligt analysen i denna artikel – inte uppvisar någon utbredd form av euroskepticism på individnivån (jfr Markowski & Tucker 2006). Det tycks alltså finnas substans i tesen om ett gap mellan partibaserad och medborgarlig euroskepticism.

De tre första kolumnerna i tabell 7 visar sammantaget att beroende på vilken analysmodell vi väljer, kommer vi att få lite olika utseenden på den euroskeptiska kartan. Detta är dock, igen, i stort sett i linje med vad vi hade förväntat oss. Förutom ett tänkbart glapp mellan medborgare och politiska partier, har modellerna utgått från tanken att vi bör skilja på kritik som gäller själva idén om EU som projekt (ett integrerat Europa), och kritik som rör EU:s specifika funktionssätt inom olika områden. De analysmodeller som använts här tycks kunna fånga upp denna distinktion, och på viset framstår de som användbara. En analysmodell som den i tabell 5 hjälper oss således att undersöka *nyanserna* i det folkliga motståndet eller misstänksamheten mot det europeiska integrationsprojektet.

Ett annat sätt att värdera analysmodellernas giltighet, är helt enkelt att se på de länder som överhuvudtaget markeras i tabell 7. Oavsett vilken modell vi utgår från, kommer länder som Sverige, Frankrike, Storbritannien och Kroatien att betecknas som ”euroskeptiska”, medan länder som exempelvis Spanien, Portugal, Bulgarien och Rumänien åtminstone för tillfället *inte* kan betecknas som ”euroskeptiska”.

I den fjärde kolumnen i tabell 7 har vi markerat de länder där det i de olika folkomröstningarna om europeisk integration har förekommit mer än 45 procent av väljarna som röstat *mot* fortsatt integration (se tabell 4). Här blir dock överensstämmelsen med tidigare kolumner något mindre tydlig. Sverige, Danmark och Frankrike faller in i det förväntade mönstret. Här finner vi den ”hårda” formen av euroskepticism på både medborgarnivån och partinivån. Kroatien kan vi bortse från, då landet ännu inte haft någon EU-relaterad folkomröstning. Likaså kan vi kanske bortse från Storbritannien, vars enda Europafolkomröstning hölls 1975, där 33 procent röstade mot ett fortsatt brittiskt medlemskap i EG.

Men om förekomsten av euroskepticism på både medborgarnivån och partinivån skulle vara en förutsättning för en stor andel integrationsmotståndare i folkomröstningarna, framstår Irland och möjligtvis Nederländerna som avvikande fall. I båda länderna har tre viktiga fördrag – Nicefördraget 2001, Konstitutionsfördraget 2005 och Lissabonfördraget 2008 – blivit fällda av medborgarna, trots frånvaron av åt-

minstone ”hård” euroskepticism på både medborgarnivån och partinivån. I det holländska fallet fanns dock ”mild” euroskepticism företrädd på medborgarnivån.

Det motsatta förhållandet finner vi i Ungern och Tjeckien. Här finns euroskepticism i någon form företrädd på både medborgarnivån och partinivån. Men andelen ungrare och tjecker som faktiskt röstade mot EU-medlemskapet 2003 var förhållandevis beskedliga, enbart 16 procent och 23 procent.

I Finland, Österrike och Lettland finns såväl ”mild” som ”hård” euroskepticism på medborgarnivån, men inget av länderna kvalificerar för en markering i den sista kolumnen i tabell 7, alltså når upp till den – något godtyckligt – valda nivån på 45 procent. Samtidigt var det i alla tre länder icke obetydliga andelar av befolkningarna som faktiskt röstade mot EU-medlemskapet: 32 procent i Lettland (2003), 33 procent i Österrike (1994) och 43 procent i Finland (1994). Malta och Cypern kvalificerar däremot för en markering i den sista kolumnen i tabell 7, och kombinerar detta – en hög andel integrationsmotståndare – med någon form av relativt utbredd euroskepticism på medborgarnivån. Dock, liksom i fallet Holland, saknas här ”hård” partibaserad euroskepticism. Allt som allt finns det här ändå ett mönster, om än inte ett väldigt tydligt sådant.

Avslutningsvis ett par noteringar som rör konstruktionen av analysmodellerna för *euroskepticism på medborgarnivån*. Vi har sett att modeller som de i tabell 3 och tabell 5 hjälper oss att göra en tydlig åtskillnad mellan två dimensioner när det gäller medborgarnas förhållningssätt till europasamarbetet. Vi kan se att *hård* eller *principiell* euroskepticism och *mild* eller *prestationsrelaterad* euroskepticism är delvis olikartade fenomen. Detta torde ha framgått med önskvärd tydlighet. Man kan däremot tycka att modellerna har en allvarlig brist på det viset att de inte hjälper oss att skilja på attityder till det specifika projekt som vi kallar för EU å ena sidan, och attityder till själva idén eller visionen om europeisk integration, å andra sidan. Det är ju en legitim och knappast ovanlig hållning att säga sig vara en anhängare av europeiskt samarbete som sådant, men samtidigt motsätta sig EU som specifikt politiskt projekt. Borde vi därför inte följa Kopecký och Mudde (2002), och uteslutande föra allt som gäller just ”EU och Bryssel” till den praktiska eller utvärderande dimensionen, och bara tala om *idén om europeisk integration* när vi resonerar om det *principiella* motståndet?

Nej, inte nödvändigtvis. Problemet är att vi – till skillnad från Kopecký och Mudde (2002) som analyserar *partibaserad* euroskepticism – måste konstruera vår analysmodell med ett öga på det empiriska materialet, det vill säga de frågor som finns i *Eurobarometer*-undersökningarna (jfr Neumayer 2008). Och de mått eller indikatorer som vi har på den hårda eller principiella formen av euroskepticism är frågor som rör just ”EU”, den Europeiska Unionen. Frågorna är helt enkelt konstruerade på det sättet. Det finns inga frågor som explicit ber medborgarna att ta ställning till ”Europatanken” som sådan. Vår pragmatiska lösning på detta problem är helt enkelt att acceptera att frågorna ser ut som de gör. Det blir ingen skillnad på resonemanget om våra två olika *dimensioner*, utan det handlar möjligtvis om en viss språkförbistring. Det kan samtidigt noteras att detta inte är särskilt kontroversiellt: Taggart och Szczerbiak (2002) följer samma pragmatiska linje. Vi får så att säga nöja oss med exempelvis frågan i figur 1 som en indikator på ”hård” euroskepticism: att det finns medborgare som menar att EU-medlemskapet är ”dåligt” uppfattar vi som en rimlig indikator på

förekomsten av ett principiellt motstånd mot EU/europeisk integration (jfr Szczerbiak & Taggart 2003). När detta motstånd sedan testas mot utvärderande frågor, som explicit rör EU:s *funktionsätt*, får vi åtminstone en bild av *olika former* av euroskeptiska förhållningssätt bland Europas medborgare (tabell 5).

Samtidigt är vår här valda indikator på ”hård” euroskepticism problematisk också i ett annat avseende (jfr Brinegar & Jolly 2005: 171). Frågan om huruvida EU-medlemskapet är ”bra” eller ”dåligt” tar inte hänsyn till hur medborgarna ser på det aktuella integrationsprojektet i relation till dess *framtida* utseende. En medborgare kan exempelvis tycka att det egna landets medlemskap i EU är ”bra” men samtidigt *inte* önska ytterligare integration. Ett helt annat förhållningssätt kan vi hitta hos medborgare som också tycker att EU-medlemskapet är ”bra”, men som därtill önskar *ytterligare fördjupad integration*, ja rent av framväxten av en stark europeisk superstat. EU-medlemskapsvariabeln hjälper oss inte att fånga upp dessa skilda förhållningssätt. Brinegar och Jolly (2005: 171–172) har därför föreslagit att vi istället bör använda ett annat mått på den principiella EU-kritiken, nämligen en fråga som har ingått i EB-mätningarna från och till sedan 1990-talet, som ber respondenterna att ta ställning till om integrationshastigheten rent generellt bör öka, eller tvärtom stanna upp. Samtidigt medger Brinegar och Jolly att frågan om EU-medlemskapet har den fördelen att den funnits med väldigt länge i opinionsmätningarna, medan frågan om önskad integrationshastighet ger oss en mer begränsad tidsserie (jfr Brinegar & Jolly 2004).

Vi behöver dock inte rata någon av frågorna. Båda dessa variabler kan – var för sig eller i kombination – inkluderas i en sådan analysmodell som den i tabell 5, som grund för ett mått på *hård* eller *principiell euroskepticism*. Vidare är det naturligtvis möjligt att också utnyttja den stora mängd övriga frågor som ingår i EB-mätningarna för att med konventionella statistiska analystekniker göra mer sofistikerade undersökningar av EU-medborgarnas förhållningssätt till europeisk integration. Det mer blygsamma syftet med denna artikel har dock varit att diskutera användbarheten av ett par av de analysmodeller som föreslagits i de senaste årens forskning om EU-kritiska opinioner och det europeiska integrationsprojektets framtid.

Referenser

- Adcock, Robert & Collier, David, 2001. "Measurement Validity: A Shared Standard for Qualitative and Quantitative Research", *American Political Science Review* 95(3), s 529–546.
- Anderson, Carolyn J. & Kaltenthaler, Karl, 1996. "The Dynamics of Public Opinion Toward European Integration, 1973–1993", *European Journal of International Relations* 2(2), s 175–199.
- Anderson, Carolyn J. & Reichert, M. Shawn, 1996. "Economic Benefits and Support for Membership in the EU: A Cross-National Analysis", *Journal of Public Policy* 15(3), s 231–249.
- Aspinwall, Mark, 2002. "Preferring Europe: Ideology and National Preferences on European Integration", *European Union Politics* 3(1), s 81–111.
- Batory, Agnes, 2002. "Attitudes to Europe: Ideology, Strategy, and the Issue of European Union Membership in Hungarian Party Politics", *Party Politics* 8, s 525–539.
- Berglund, Sten, Ekman, Joakim, Vogt, Henri & Aarebrot, Frank, 2006. *The Making of the European Union: Foundations, Institutions and Future Trends*. Cheltenham: Edward Elgar.
- Brinegar, Adam P. & Jolly, Seth K., 2004. "Measuring Support for European Integration Using the Eurobarometer", i Geer, John (red), *Public Opinion and Polling around the World*. Denver: ABC-Clio.
- Brinegar, Adam P., Jolly, Seth K. & Kitschelt, Herbert, 2004. "Varieties of Capitalism and Political Divides over European Integration", i Marks, Gary & Steenbergen, Marco (red), *European Integration and Political Conflict: Citizens, Parties, Groups*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Brinegar, Adam P. & Jolly, Seth K., 2005. "Location, Location, Location: National Contextual Factors and Public Support for European Integration", *European Union Politics* 6(2), s 155–180.
- Candidate Countries Eurobarometer 2001, 2002, 2003.2, 2003.4, 2004.1*. Datafiler och officiella publikationer. Bryssel: Europakommissionen.
- Carey, Sean, 2002. "Undivided Loyalties: Is National Identity an Obstacle to European Integration?", *European Union Politics* 3(4), s 387–413.
- Carrubba, Clifford, 2001. "The Electoral Connection in European Union Politics", *Journal of Politics* 63(1), s 141–158.
- Crum, Ben, 2007. "Party Stances in the Referendums on the EU Constitution: Causes and Consequences of Competition and Collusion", *European Union Politics* 8(1), s 61–82.
- Dalton, Russell & Eichenberg, Richard, 1998. "Citizen Support for Policy Integration", i Sanholtz, Wayne & Stone Sweet, Alec (red), *European Integration and Supranational Governance*. Oxford: Oxford University Press.
- Dalton, Russell J., 2006. *Citizen Politics: Public Opinion and Political Parties in Advanced Industrial Democracies*. Washington: CQ Press.
- De Vreese, Claes, 2003. *Framing Europe: Television News and European Integration*. Amsterdam: Aksant Academic Publishers.
- Diez Medrano, Juan, 2003. *Framing Europe: Attitudes to European Integration in Germany, Spain, and the United Kingdom*. Princeton: Princeton University Press.
- Downs, Anthony, 1957. *An Economic Theory of Voting*. New York: Harper.
- Duchesne, Sophie & Frogner, André-Paul, 1995. "Is There a European Identity?", i Niedermayer, Oskar & Sinnott, Richard (red), *Public Opinion and Internationalized Governance*. Oxford & New York: Oxford University Press.
- Easton, David, 1965. *A Systems Analysis of Political Life*. New York, London & Sydney: John Wiley & Sons.

- Easton, David, 1975. "A Re-assessment of the Concept of Political Support", *British Journal of Political Science* 5, s 435–457.
- Ehin, Piret, 2001. "Determinants of Public Support for EU Membership: Data from the Baltic Countries", *European Journal of Political Research* 40(5), s 31–56.
- Eichenberg, Richard & Dalton, Russell J., 1993. "Europeans and the European Community: The Dynamics of Public Support for European Integration", *International Organization* 47(4), s 507–534.
- Ekman, Joakim, 2001. *National Identity in Divided and Unified Germany: Continuity and Change*. Örebro: Örebro Studies in Political Science.
- Eurobarometer* 16 (hösten 1981) till 63 (våren 2005). Datafiler och officiella publikationer. Bryssel: Europakommissionen.
- Eurobarometer* 67 (våren 2007). Datafil och officiell publikation. Bryssel: Europakommissionen.
- EU-upplysningen, officiell hemsida (www.eu-upplysningen.se), 2007-04-20.
- Evans, Geoffrey, 1998. "Euroskepticism and Conservative Electoral Support", *British Journal of Political Science* 28(4), s 573–590.
- Flash Eurobarometer* 171–173, 2005. "The European Constitution. Post-referendum Surveys in France, the Netherlands and Luxembourg". Bryssel: Europakommissionen.
- Franklin, Mark N., Marsh, Michael & McLaren, Lauren, 1994. "Uncorking the Bottle: Popular Opposition to European Union in the Wake of Maastricht", *Journal of Common Market Studies* 32(4), s 455–472.
- Franklin, Mark N., Van der Eijk, Cees & Marsh, Michael, 1995. "Referendum Outcomes and Trust in Government: Public Support for Europe in the Wake of Maastricht", *West European Politics* 18(3), s 101–117.
- Franklin, Mark N. & Van der Eijk, Cees, 2004. "Potential for Contestation on European Matters at National Elections in Europe", i Marks, Gary & Steenbergen, Marco (red), *European Integration and Political Conflict: Citizens, Parties, Groups*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Fuchs, Dieter, Magni-Berton, Raul & Roger, Antoine (red), 2008. *Euroscepticism. Images of Europe Among Mass Publics and Political Elites*. Opladen: Verlag Barbara Budrich.
- Gabel, Matthew & Palmer, Harvey D., 1995. "Understanding Variation in Public Support for European Integration", *European Journal of Political Research* 27(1), s 3–19.
- Gabel, Matthew, 1998a. "Economic Integration and Mass Politics: Market Liberalization and Public Attitudes in the European Union", *American Journal of Political Science* 42(3), s 936–953.
- Gabel, Matthew, 1998b. "Public Support for European Integration: An Empirical Test of Five Theories", *Journal of Politics* 60, s 333–354.
- Gabel, Matthew, 2002. "Public Opinion and European Integration: The State of the Field", *EUSA Review* 15(3), s 9–10, 16.
- Gabel, Matthew & Anderson, Christopher J., 2002. "The Structure of Citizen Attitudes and the European Political Space", *Comparative Political Science* 35, s 893–913.
- Gabel, Matthew & Scheve, Kenneth, 2007. "Mixed Messages: Party Dissent and Mass Opinion on European Integration", *European Union Politics* 8(1), s 37–59.
- Gilljam, Mikael & Holmberg, Sören, 1996. *Ett knappt ja till EU*. Stockholm: Norstedts Juridik.
- Golub, Jonathan, 1999. "In the Shadow of the Vote? Decision-Making in the European Community", *International Organization* 53(4), s 733–764.

- Grabbe, Heather & Hughes, Kirsty, 1999. "Central and East European Views on EU Enlargement: Political Debates and Public Opinion", i Henderson, Karen (red), *Back to Europe: Central and Eastern Europe and the European Union*. London: UCL Press.
- Handley, David, 1981. "Public Opinion and European Integration: The Crisis of the 1970s", *European Journal of Political Research* 9, s 335–364.
- Harmsen, Robert & Spiering, Menno (red), 2004. "Euroscepticism: Party Politics, National Identity and European Integration", *European Studies* 20, specialnummer.
- Henderson, Karen, 2001. "Euroscepticism or Europhobia: Opposition Attitudes to the EU in the Slovak Republic", *SEI Working Paper 50/Opposing Europe Research Network Working Papers* 5. Sussex European Institute: University of Sussex.
- Henderson, Karen, 2002. "Exceptionalism or Convergence? Euroscepticism and Party Systems in Central and Eastern Europe". Uppsats, ECPR Joint Sessions of Workshops, Turin, 22–27 mars 2002.
- Hewstone, Miles, 1986. *Understanding Attitudes to the European Community*. New York: Cambridge University Press.
- Hix, Simon, 2007. "Euroskepticism as Anti-Centralization. A Rational Choice Institutional Perspective", *European Union Politics* 8(1), s 131–150.
- Hooghe, Liesbet, 2003. "Europe Divided? Elites vs. Public Opinion on European Integration", *European Union Politics* 4(3), s 281–304.
- Hooghe, Liesbet & Marks, Gary, 2006. "Europe's Blues: Theoretical Soul-Searching After the Rejection of a European Constitution", *PS: Politics and Political Science* 39(2), s 247–250.
- Hooghe, Liesbet, 2007. "What Drives Euroscepticism? Party-Public Cueing, Ideology and Strategic Opportunity", *European Union Politics* 8(1), s 5–12.
- Hughes, James, Sasse, Gwendolyn & Gordon, Claire, 2002. "Saying 'Maybe' to the 'Return to Europe': Elites and the Political Space for Euroscepticism in Central and Eastern Europe", *European Union Politics* 3, s 327–355.
- Imig, Doug & Tarrow, Sidney (red), 2001. *Contentious Europeans: Protest and Politics in the New Europe*. Lanham: Rowman & Littlefield.
- Inglehart, Ronald, 1970. "Public Opinion and Regional Integration", *International Organization* 24, s 764–795.
- Inglehart, Ronald, Rabier, Jacques-Rene & Reif, Karlheinz, 1991. "The Evolution of Public Attitudes Toward European Integration: 1970–86", i Reif, Karlheinz & Inglehart, Ronald (red), *Eurobarometer: The Dynamics of European Public Opinion*. London: McMillan.
- Janson, Per & Mårtensson, Annika, 1998. "Negativa till EU, positiva till Europa – Gymnasieelevers attityder och inställningar", *Statsvetenskaplig Tidskrift* 101(1), s 51–65.
- Janssen, Joseph, 1991. "Postmaterialism, Cognitive Mobilization and Support for European Integration", *British Journal of Political Science* 21, s 443–468.
- Jolly, Seth K., 2007. "The Europhile Fringe? Regionalist Party Support for European Integration", *European Union Politics* 8(1), s 109–130.
- Klingemann, Hans-Dieter, 1999. "Mapping Political Support in the 1990s: A Global Analysis", i Norris, Pippa (red), *Critical Citizens: Global Support for Democratic Governance*. Oxford: Oxford University Press.
- Kopecký, Petr & Mudde, Cas, 2002. "Two Sides of Euroscepticism: Party Positions on European Integration in East Central Europe", *European Union Politics* 3(3), s 297–323.
- Linde, Jonas, 2004. *Doubling Democrats? A Comparative Analysis of Support for Democracy in Central and Eastern Europe*. Örebro: Örebro Studies in Political Science.
- Markowski, Radoslaw & Tucker, Joshua A., 2006. "Euroskepticism and the Emergence of Political Parties in Poland", opublicerat manuskript, Wilf Family Department of Politics, New York University.

- Marks, Gary & Wilson, Carole J., 2000. "The Past in the Present: A Cleavage Theory of Party Response to European Integration", *British Journal of Political Science* 30, s 433–459.
- Marks, Gary & Hooghe, Liesbet, 2004. "Does Identity or Economic Rationality Drive Public Opinion on European Integration?", *Political Science* 37(3), s 415–442.
- Marks, Gary & Steenbergen, Marco (red), 2004. *European Integration and Political Conflict: Citizens, Parties, Groups*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Marks, Gary, Hooghe, Liesbet, Nelson, Moira & Edwards, Erica, 2006. "Party Competition and European Integration in the East and West: Different Structure, Same Causality", *Comparative Political Studies* 39(2), s 155–175.
- Mathew, D.R., 1980. *Europeanism: A Study of Public Opinion and Attitudinal Integration in the European Community*. Ottawa: Norman Patterson School of International Affairs, Carleton University.
- Mayer, Franz C. & Palmowski, Jan, 2004. "European Identities and the EU – The Ties that Bind the Peoples of Europe", *Journal of Common Market Studies* 43(3), s 573–598.
- McLaren, Lauren M., 2002. "Public Support for the European Union: Cost/Benefit Analysis or Perceived Cultural Threat?", *Journal of Politics* 64(2), s 551–566.
- Neumayer, Laure, 2008. "Euroscepticism as a Political Label: The Use of European Union Issues in the New Member States", *European Journal of Political Research* 47(2), s 135–160.
- Norris, Pippa, 1999. "Introduction: the Growth of Critical Citizens?", i Norris, Pippa (red), *Critical Citizens: Global Support for Democratic Governance*. Oxford: Oxford University Press.
- Norris, Pippa, 2005. *Radical Right: Voters and Parties in the Electoral Market*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Pennings, Paul, 2006. "An Empirical Analysis of the Europeanization of National Party Manifestos, 1960–2003", *European Union Politics* 7(2), s 257–270.
- Ray, Leonard, 1999. "Measuring Party Orientations toward European Integration: Results from an Expert Survey", *European Journal of Political Research* 36, s 283–306.
- Ray, Leonard, 2003. "Reconsidering the Link between Incumbent Support and Pro-EU Opinion", *European Union Politics* 4(3), s 259–279.
- Ray, Leonard, 2004. "Don't Rock the Boat: Expectations, Fears, and Opposition to EU-level Policy-Making", i Marks, Gary & Steenbergen, Marco (red), *European Integration and Political Conflict: Citizens, Parties, Groups*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rydgren, Jens & Widfeldt, Anders (red), 2004. *Från Le Pen till Pim Fortuyn. Populism och parlamentarisk högextremism i dagens Europe*. Stockholm: Liber.
- Schymik, Carsten, 2006. *Europäische Anti-Föderalisten. Volksbewegungen gegen die Europäische Union in Skandinavien*. Leipzig & Berlin: Edition Kirchhof & Franke.
- Shepherd, Robert J., 1975. *Public Opinion and European Integration*. Lexington: Lexington Books.
- Sinnott, Richard, 1995. "Bringing Public Opinion Back In", i Niedermayer, Oskar & Sinnott, Richard (red), *Public Opinion and Internationalised Governance*. Oxford & New York: Oxford University Press.
- Sitter, Nick, 2001. "The Politics of Opposition and European Integration in Scandinavia: Is Euroscepticism a Government-Opposition Dynamic?", *West European Politics* 24, s 22–39.
- Steenbergen, Marco, Edwards, Erica & de Vries, Catherine, 2007. "Who's Cueing Whom? Mass-Elite Linkages and the Future of European Integration", *European Union Politics* 8(1), s 13–35.
- Szczerbiak, Aleks & Taggart, Paul, 2000. "Opposing Europe: Party Systems and Opposition to the Union, the Euro and Europeanisation", *SEI Working Paper 36/Opposing Europe Research Network Working Paper 1*. Sussex European Institute: University of Sussex.

- Szczerbiak, Aleks, 2001. "Polish Public Opinion: Explaining Declining Support for EU Membership", *Journal of Common Market Studies* 39, s 105–122.
- Szczerbiak, Aleks & Taggart, Paul, 2003. "Theorising Party-Based Euroscepticism: Problems of Definition, Measurement and Causality", *Working Papers in Contemporary European Studies* 69. Brighton: Sussex European Institute.
- Taggart, Paul, 1998. "A Touchstone of Dissent: Euroscepticism in Contemporary Western European Party Systems", *European Journal of Political Research* 33(3), s 363–388.
- Taggart, Paul & Szczerbiak, Aleks, 2002. "The Party Politics of Euroscepticism in EU Member and Candidate States", *SEI Working Paper 51 / Opposing Europe Research Network Working Paper* 6. Sussex European Institute: University of Sussex.
- Taggart, Paul & Szczerbiak, Aleks, 2005. "Three Patterns of Party Competition Over Europe", opublicerat konferenspaper, "Euroscepticism – Causes and Consequences", 1–2 juli 2005, Amsterdam.
- Taggart, Paul & Szczerbiak, Aleks (red), 2008. *Opposing Europe? The Comparative Party Politics of Euroscepticism*. Oxford: Oxford University Press.
- Theiler, Tobias, 2004. "The Origins of Euroscepticism in German-speaking Switzerland", *European Journal of Political Research* 43(4), s 635–656.
- Tiersky, Ronald (red), 2001. *Euroscepticism: A Reader*. Lanham: Rowman & Littlefield.

■ Fascismen som ett sluttande plan

STEFAN BJÖRKLUND¹

Fascism as a "downward path". Reanalyzing political biographies of Benito Mussolini and Oswald Mosley the author is testing the hypothesis that ideologies like fascism start with fairly innocent ideas and, given the right circumstances, develop in a quasi-logical way on a downward path towards their malignant maturity. With "quasi-logical" the author means something similar to Karl R. Popper's concept "logic of the situation", that is, the logic is neither formal nor strictly deterministic; it follows that actors are not exempt from moral responsibility, you can always choose to act against the logic of the situation. The author finds that an exalted "communitarianism" is an essential factor in the development of fascism. A part of the "logic" is that a demagogue elevating the value of the group, be it "nation", "church", "class", or anything, on the expense of the individual needs the picture of an ugly and evil enemy in order to get the members to obliterate themselves and merge into the group. Accordingly, in a classification of political ideologies the first question to be asked is: "individualism or anti-individualism". The author objects to Sheri Berman's suggestion that communitarianism explains the success of the Swedish Social Democracy during the twentieth century and will instead of that explanation propose "reformism", that is, a non-revolutionary strategy for political transformation.

När man diskuterar det som hände i Europa under första hälften av 1900-talet finns det en tendens att spåra upp och nagla fast människor vid gångna ideologiska synder. Situationen liknar de bilder av den yttersta domen som man kan se i medeltida kyrkor. Längst upp sitter Gud och dömer människorna som just har kravlat upp ur sina gravar. Till vänster faller de dömda syndarna ner i gapet på hemska vidunder alltmedan flinande smådjävlar med eldgafflar i händer föser på. På Guds högra sida finns de som godkänts för inträde i paradiset. De sitter på små moln och sjunger och ser en smula fåniga ut. Den fattige munk som hade fördömts av domkapitlet i Skara var av en annan åsikt.

Det är icke sant som jag lärde mig förr,
att någon är utanför himlens dörr,
ty varje själ därinom går,
och ingen är get och ingen får.
(Fröding 1893)

Olärd som den genstörtige munken kan jag inte fördjupa mig i den teologiska problematiken, men jag vill ändå ha sagt att jag finner att en sortering i onda och goda inte

---

¹ Professor Stefan Björklund är docent i historia, men har med visst uppehåll undervisat och forskat vid Statsvetenskapliga institutionen i Uppsala sedan 1964.
E-post: bjorklund51@bredband.net

är en förstahandsuppgift för historikern. Hans uppgift är att förstå och förklara (vilket inte är att ursäkta), först därefter kan det ibland vara skäl att anklaga och döma.

Jag vill i denna uppsats göra en återanalys av redan kända data och därvid pröva en helt annan tankefigur än ”den yttersta domen”. Min hypotes är att fascismen började med förhållandevis oskyldiga idéer som utvecklingen undan för undan förvandlade till en riktigt elakartad ideologi. Jag har kallat min tankefigur för ”det sluttande planet”. I fallet ”fascismen” är det två grundläggande förhållningssätt som medför särskilt stor risk att ideologin börjar kanna ner mot katastrofen. Det ena är oviljan att i ideologin infoga individens rättigheter och intressen (”den utplånade individen”). Det andra är en idealism som är blind för det politiska livets villkor (”den förblindande idealismen”).

Människor har idéer – antaganden om och värderingar av förhållanden – som ligger till grund för deras handlingar. Eftersom idéerna finns i våra huvuden ligger det nära till hands att söka efter psykologiska förklaringar till dem. Karl R. Popper har emellertid i sin uppsats *The logic of the social sciences* avfärdat sådana förklaringar. I stället bör vi, hävdar han, söka efter förklaringar till människors handlingar som utgår från ”situationens logik”. Med detta menar han ”Objective understanding /av en handling som/ consists in realizing that the action was objectively appropriate to the situation” (Popper 1974: 79). Bland våra idéer finns idéer om politik och de idéerna är ofta mer eller mindre fast sammanfogade i system, i ideologier. Det är en uppgift för idéhistorikern att visa hur den ena idén är naturlig – ”appropriate to” – givet en annan idé. Man kan tala om en sakens logik. Som regel beskriver man ideologin som ett sammanhängande helt vid en bestämd tidpunkt. Begreppet ”det sluttande planet” syftar på ett annat förfarande, på en beskrivning av en successiv och saklogisk utveckling från en utgångsidé till ett system av idéer. Saklogik är förstas inte logik i en strikt mening utan handlar om att demonstrera hur det ligger i sakens natur att en bestämd idé föder nästa idé. Om vi fortsätter att tillåta oss att tänja på begreppen kan vi säga att det föreligger en lös deduktion, den ena idén deduceras ur den andra. Deduktionen är lös i den meningen att ingenting följer med absolut nödvändighet. Vi kan alltid välja att handla emot situationens logik och att vägra acceptera den saklogik ideologin frestar oss med. Jag skall återvända till denna moraliska aspekt.

Jag skall tillämpa tankefiguren på två fallstudier. Ett av fallen slutade visserligen som en marionett men är ändå en huvudrollsinnehavare i 1900-talets europeiska historia. Den andra är en statist. Den förste är Benito Mussolini, född 1883, och den andre den tretton år yngre Oswald Mosley, fascistledare i England. Som vi skall se finns det intressanta relationer mellan de två och man kanske får intrycket att Mosley är en kopia av Mussolini. Men så är det inte. De följer en liknande ideologisk bana utför det sluttande planet men de utlösande faktorerna är specifikt italienska respektive engelska.

För att inte någon skugga skall falla på min historiesyn vill jag instämma i R.J.B. Bosworths påpekande att ett studium av Mussolini ensam inte räcker för en förståelse av Italiens historia från seklets början och fram till 1945. Bosworth kompletterade därför sin biografi över diktatorn med boken *Mussolini's Italy. Life under the dictatorship 1915-1945*. Det bör också påpekas att historien om Mosley långt ifrån tömmer ut allt

som kan sägas om fascismen i England under mellankrigstiden (Bosworth 2006 : XXI; Thurlow 1987).

Det är emellertid så att mitt egentliga intresse inte är riktat mot de specifika fallen Mussolini och Mosley. Mitt ärende är mera generellt och det har en moralfilosofisk sensmoral. Begreppet ”det sluttande planet” introducerade jag i själva verket på ett så olikartat fall som litteraturprofessorn Fredrik Böök (Björklund 2004: 73 ff). I den sista tredjedelen av min uppsats vill jag också hävda att ”kommunitarianism” (dvs. anti-individualism) och missriktad idealism är centrala även i en annan totalitär ideologi än fascismen.

Jag har intrycket att den politiska filosofin alltmer försummar anknytningen till idéhistorien. Den här uppsatsen handlar om 1900-talet men jag kommer att avsluta med en blick flera hundra år tillbaka i historien. Jag vill också uttala som min åsikt att historiker och statsvetare alltför lite utnyttjar den kunskap som finns samlad i skönlitteraturen. Jag kommer för min del att utnyttja Vasilij Grossmans stora roman *Liv och öde* för att belysa några av iakttagelserna från studiet av Mussolini och Mosley.

II Duce

Benito Mussolinis sociala bakgrund var en annan än Mosleys. Fadern var smed i en liten by i Romagna just vid foten av Apenninerna och modern var skollärare. Familjen hörde väl inte till de fattigaste i byn men att hålla de båda sönerna i skolan till sjuttonårsåldern var inte lätt. Modern var hängiven katolik och fadern lika hängiven socialist. Efter avslutad skolgång gjorde Mussolini några misslyckade försök som lärare, misslyckade både på grund av bristande intresse och talang och på grund av skandaler med gifta kvinnor. Hans aptit på kvinnor var lika stor som hans förakt (Farrell 2003: 4, 8 ff, 20 ff; Wolin 2004: 58 f).

Trots att denne var självlärd tog Benitos far Alessandro itu med Marx' *Das Kapital*. I sina självbiografier har Benito talat om den stora betydelse faderns politiska åskådning hade för honom. Benito kom emellertid tidigt i kontakt med andra författare som har haft betydelse för fascismens ideologi: Gustave Le Bon (massan var farlig och måste kontrolleras men genom att appellera till känslorna kunde en ledare få den att åstadkomma stora ting), Vilfredo Pareto (majoriteten kunde inte och hade inte rätt att styra och även i demokratin låg makten med nödvändighet i händerna på en elit), Georges Sorel (syndikalismen kunde bara åstadkommas genom en revolution ledd av en elit av arbetare) och Nietzsche (övermänniskan). Redan i skolan hade Mussolini haft framgång som talare och idén om den store talaren som leder de okunniga men känsllosamma massorna bör ha fallit i god jord (Farrell 2003: 12, 16, 18, 29 f, 32, 35). Uppgifterna om Mussolinis inspirationskällor är hans egna och kommer först från en period då hans politiska karriär redan har börjat ta form. Hur som helst kan det inte råda något tvivel om att Benitos socialistiska idealism var äkta även om det blev dåligt med praktiken. Det blev nationalismen som ställde till problem för socialismen.

1909 fick Mussolini anställning som generalsekreterare i *Camera del Lavoro* i Trent och därmed också som utgivare av en socialistisk tidning. Flera uppdrag i tidningar följde och tiden som journalist blev en viktig och framgångsrik period i Mussolinis politiska liv. Trentino tillhörde Österrike-Ungern men 70% av invånarna talade ita-

lienska och frågan om anslutning till Italien var levande. Många socialister och bland dem Mussolini var ambivalenta. Två år senare aktualiserades nationalitetsfrågan på ett annat sätt. Den italienska regeringen under ledning av Giovanni Giolitti, ledande representant för det nationalliberala etablissemanget med rötter i *Risorgimento*, började krig med Turkiet om Tunisien, ett blygsamt försök att delta i konkurrensen om kolonier i Afrika. Mussolini protesterade våldsamt och en minoritet av socialisterna gick i strejk. Mussolini hade inte, skrev han, någonting emot nationalism om den inriktades på att förbättra de interna sociala förhållandena men krig var monarkins och borgerskapets affär (Bosworth 2006: 52, 373; Farrel 2003: 36 f, 42 f). Mussolinis hållning påminner om den Mosley skulle inta efter första världskrigets slut. Strejken fick en nämnvärd omfattning bara i Romagna och Mussolini lärde sig för framtiden att nationalismen låg de italienska arbetarna närmare hjärtat än den socialistiska internationalismen.

När det första världskriget bröt ut var det många socialister runt om i Europa som övergav sin internationalistiska övertygelse och helhjärtat stödde den egna nationens sak i konflikten. I Italien lutade det till att börja med mot neutralitet, så dess socialister ställdes inte inför något dilemma. Desto större var partivännernas upprördhet när Mussolini i tidningsdebatten började ändra åsikt, han som så ofta i starka ordalag hade angripit krig och militarism. Den klassiska, marxistiska synen hade varit att kriget var kapitalisternas angelägenhet och att arbetarna i alla länder genom att vägra medverka skulle låta kapitalismen bryta samman. Nu ville Mussolini se ett krig mot Österrike-Ungern och särskilt Tyskland som ett krig just mot kapitalismen i dess värsta form. I grunden låg dock hänsyn till Italiens nationella intressen och därmed hade nationalismen inträtt i sin gruvliga fas. I Italien tvekade man länge om man borde delta och i så fall på vilken sida. Möjligheten att erövra tysktalande områden i Österrike avgjorde saken. En stor del av befolkningen och inte minst socialisterna var dock fortfarande emot kriget. Mussolini för sin del höll dock fast vid sin åsikt från tidningsdebatten och anmälde sig genast som frivillig (Bosworth 2006: 53).

De italienska socialisternas åsiktsskillnader i synen på kriget i Tunisien hade lett till en allvarlig konflikt i partiet där Mussolini på en kongress lyckades få partiets ledare uteslutna. Mussolini karakteriserade denna konflikt som en konflikt mellan partiets religiösa själ och fackföreningarnas pragmatiska realism, mellan idealism och utilitarism, mellan tro och nödvändighet. När Mussolinis åsiktsförändring blev uppenbar och han klart övergav socialisternas fredsvilja till förmån för militära lösningar blev det hans tur att uteslutas ur partiet och avsättas som redaktör för ”*Avanti!*”. Han var nu en socialist utan parti. Lösningen blev anslutning till det av syndikalister grundade ”*Fascio di azione rivoluzionaria*”. I själva verket hade Mussolini alltid känt en större sympati för den handlingsinriktade syndikalismen än för den deterministiska marxismen. Med stöd av industriintressen startade Mussolini också en egen tidning ”*Il Popolo d'Italia*” som skulle få finansiellt stöd från franska socialister och så småningom också från den engelska regeringen. Han beskylldes både då och senare för opportunistisk och korruption vilket hans biograf Nicholas Farrell invänder emot. I själva verket tog han enligt Farrells mening ett mycket riskabelt steg. Någon återförsäkring hos finansärer fanns inte (Farrell 2003: 51 ff).

När soldaterna kom hem efter fredsslutet bemöttes de med fientlighet från många av sina landsmän. Strejker och våldsamma upplopp skärpte polariseringen i landet. Mussolini valde sida: det var ”skyttegravarnas aristokrati” som borde ta ledningen (jämför Mosley) och det var inte längre arbetarklassens utan nationens intresse som skulle stå i centrum. I Italien ansåg man allmänt att landet hade blivit missgynnad i fredsavtalen och den sårade nationella stoltheten underblåste kravet från de besvikna soldaterna. I stället för klasskriget kom nu kriget mellan de människor som producerade och parasiterna (Bosworth 2006: 79; Farrell 2003: 66 ff, 77, 81, 83 ff).

Åren 1921-23 präglades av stora sociala motsättningar med en aggressiv politik från fackföreningarna, ibland med inslag av våld. Detta skrämde upp människor och gav fascisterna tillfälle att i form av en milis organisera det skydd som myndigheterna var för svaga att sörja för. Mussolinis tal och tidningsartiklar var fyllda av våldsamma utfall åt alla håll, men om Farrell har rätt betyder inte det att han ville hetsa människor att gripa till vapen utan att han ville skapa en stark, ja religiös, känsla hos massorna som bas för sin makt. Det var inte våldet utan myten om våldet som Mussolini behövde. Mussolini var trots sin häftiga retoriska framtoning en försiktig politiker och han höll vid flera tillfällen tillbaka de mera våldsamma partivännerna. Men om situationen innebar risker för Mussolinis rörelse gav den också chanser. Fascisternas försök att få stöd i allmänna val hade 1919 slutat i fiasko. Det kaotiska läget underblåste det auktoritära drag som alltid hade funnits hos Mussolini. Han hade visserligen inte helt avskrivit ett samarbete med den gamla regimen som ett alternativ till socialisterna och de som parti nyligen organiserade katolikerna. Men nu var det frestande att påstå att den liberala, parlamentariska demokratin var maktlös och slutsatsen att det behövdes en stark man låg nära till hands (Farrell 2003: 38, 45 f, 89 ff, 96 ff, 106 f, 110 ff, 115, 121). Vi ser hur den parlamentariska vägen länge lockade både Mussolini och Mosley. Omständigheterna stängde den.

Preludierna till ett italienskt inbördeskrig slutade med att Mussolini kastade tärningen och lät sina partivänner marschera mot Rom. Kungen, Victor Emanuel, avstod från att ge militären order att stoppa marschen – många officerare sympatiserade med fascisterna – och gav Mussolini i uppdrag att bilda regering. På den här punkten av historien ställer Farrell frågan om hans rörelse bör karakteriseras som höger eller vänster. ”Varken – eller” är hans svar (Farrell 2003: 124 f). För min del vill jag hävda att frågan är meningslös. Mussolinis politiska idéer föds inom socialismen men är – som hypotesen om det sluttande planet påstår – under kontinuerlig förskjutning. Det är sant att Mussolini inte ansåg sig företräda kapitalisterna gentemot arbetarna, fascismen skulle företräda alla som producerade gentemot parasiterna, men det är också sant att alla de, som var oroliga för att socialisterna var på väg mot bolsjevism och att äganderätten var hotad, såg Mussolini som en räddning. Sant är att Mussolini 1922 inte grep makten genom en kupp, han kallades av kungen och välkomnades sannolikt av en majoritet av det italienska folket, men sant är också att han inte tvekar i sitt avståndstagande från demokratin, han talar om en skriande orättvisa där allas styrelse leder till att ingen styr.

Mosley hoppades länge på framgång den parlamentariska vägen. Det var när detta misslyckades som han valde vägen att vädja direkt till ”folket”. Mussolini hade aldrig uttalat någon tilltro till den parlamentariska demokratin men det är värt att lägga mär-

ke till att både hos Mussolini och Mosley finns ett kvasi-demokratiskt drag: de ville ha makt för att främja "folkets" intressen och de sökte legitimitet i dess stöd, inte ett stöd uttryckt i val och inte ett stöd för en bestämd politik utan legitimitet i form av en hänförelse framkallad genom känslomässiga appeller. Detta gav fascisterna anledning att uttala sig föraktfullt om den parlamentariska demokratins partistrider och kompromisser och futtigheter och i stället framhålla sin egen rörelse som en ädlare demokrati. Byggede den inte på folkets djupare känslor av nationell samhörighet och historisk mission? Borde inte helheten sättas högre än enskildheterna?

Trots Mussolinis alla föraktfulla omdömen om "demokrati" i den vanliga mening- en skall man lägga märke till att fascismen inte är alldeles opåverkad av den demokr- tiska idévärlden. Varför var Mussolini annars angelägen att söka legitimation hos väl- jarna, han hade ju ändå mottagit makten ur kungens händer? Med den legitimationen och med en beväpnad milis till sitt förfogande hade han väl kunnat styra utan att till- gripa den grundläggande demokratiska proceduren? I sitt första tal till parlamentet hade han i hotfulla ordalag pekat på den möjligheten. Efter en passande reform av valordningen vann Mussolini sitt "demokratiska" mandat, men han uttalade samti- digt att samtycke av folket inte avgjorde saken. Fascismen hade redan och skulle även i fortsättningen trampa på "Gudinnan Frihets stinkande kropp". Sagt och gjort. Un- der åren som följde utnyttjade den f.d. premiärministern, numera officiellt titulerad *Capo del Governo e Duce del Fascismo* kungens eftergivenhet till att genomföra en rad re- pressiva lagar. Folket skulle självfallet ha rätt att fälla sin dom, men en sund politisk regim behövde ingen opposition. Partier och publikationer som motarbetade regi- men förbjöds och en särskild domstol inrättades för brott mot staten. Förutom fäng- else drabbades de dömda av konfiskation av egendom. Egentligen var det vid den här tiden de radikala fascisterna som var det största hotet mot Mussolinis maktställning. De motsatte sig Mussolinis strävan att styra genom staten, inte genom partiet, och an- såg att han hade svikit den socialistiska delen av partiets program. Men repressionen drabbade förstås också andra kritiker av regimen (Bosworth 2006: 197, 215 ff; Farrell 2003: 141 ff, 161, 178 ff). På frågan om på vilket sätt folket skulle kunna fälla sin dom lämnades inget svar. Diktaturen var komplett.

Både Mosley och Mussolini underkände de klassintressen som splittrade nationen. Parlamentarismen och dess partistrider manifesterade denna splittring. I dess ställe vill de sätta korporationer där de som deltog i produktionen gemensamt skulle avgöra sådant som hörde till deras verksamhet. Det överordnade var nu inte grupper eller individers intressen utan helhetens, nationens. Korporativismen har sina idéhistoris- ka rötter inom socialismen och den italienska och brittiska fascismen förtjänar under en fas av sin utveckling att kallas en nationalistisk socialism. I den fortsatta utveck- lingen kom dock de socialistiska och korporativistiska inslagen att förkvävas av den totalitära staten.

Det var korporativismen som var tänkt att gälla som socialism. 1925 var det dags att installera den. Därigenom vill man skapa en moralisk, politisk och ekonomisk enhet som ställde nationens intressen över individernas. Den ekonomiska krisen under 30- talets början ledde till en rad statliga ingripanden i ekonomin och annonserades som ett uttryck för "den tredje vägen" mellan kapitalism och socialism. Korporativismen innebar en politisk organisation där arbetsgivare och arbetare i korporationer repre-

senterande skilda verksamhetsområden skulle dela makten. Någon verklighet som politisk institution blev korporativismen aldrig. Att arbetarna i praktiken skulle komma att dra det kortaste strået och att politiken drevs åt höger framtvängades av den politiska balansgången. Från vänster kunde Mussolini inte vänta sig några sympatier medan bönder och affärsmän litade på honom som en skydd mot socialism eller, än värre, bolsjevism (Bosworth 2006: 212 f, 224; Farrell 2003: 104, 191 ff, 220, 232 ff).

Efter makttillträdet var det de egna (t.ex. Giuseppe Bottai, vänsterfascist med ambitionen att ge rörelsen ett intellektuellt ansikte, Roberto Farinacci, skrupelfri partiboss i Cremona, Dino Grandi, sedermera ambassadör i London), som var Mussolinis största problem, inte motstånd från socialister eller andra grupper. Mera hetlevrade partivänner ville driva den fascistiska revolutionen längre och våldsammare men nu var Mussolini hela Italiens Duce, inte ledare bara för en fraktion. I den processen kom han att driva allt längre åt höger, bl.a. genom att i fascistpartiet införliva de rojalistiska nationalisterna, som inte var intresserade av att appellera till bredare lager men i stället hade stöd från industrimän, officerare och statstjänstemän. Vänsterfalangen inom fascistpartiet förlorade i lika mån i inflytande. Till högervidningen bidrog också att den ursprungligen starkt antiklerikale Mussolini slöt fred med påven Pius XI och därigenom kunde räkna på stöd från det stora katolska partiet *Popolari*. De nationalliberaler som enat Italien var liksom kungahuset Savoyen starkt antiklerikala och fascisterna delade den inställningen. Påvestaten å sin sida var inte beredd att ge upp anspråken på de landområden som den förlorat genom enandet. Frågan såg ut att vara en hårdknut som inte kunde lösas upp, men efter sega förhandlingar nådde Mussolini och Pius XI 1929 en överenskommelse där Vatikanen erhöll ekonomisk kompensation och erkändes som en suverän ministat mot att man avstod från övriga territoriella anspråk (Bosworth 2006: 187, 231; Farrell 2003: 134 ff, 138).

Den ideologiska konflikten med katolicismen var inte spegelfäkteri. Mussolini beskrev fascismen som en religion, som åt kyrkan bara kunde överlåta det hinsides. *Dottrina del Fascismo* förklarade att fascism är en religiös inställning som ser människan i hennes inneboende relation med en högre lag, med en objektiv vilja, som överskrider den enskilde individen och infogar henne i en själslig gemenskap (Bosworth 2006: 3, 353 ff; Farrell 2003: 148 f, 216, 222). Med den inställningen är det klart att konkreta politiska mål förlorar i betydelse. Idealerna hade inte övergivits, de hade upplösts i myt. Själven var diktatorn hårt arbetande, makten tycks inte ha erbjudit honom några ”fringe benefits”, dvs. inga andra glädjeämnen än makten själv. Men makt plus myt får det typiskt att slutta brant nedför.

Överenskommelsen innebar inte att alla motsättningar bilades. Mussolini hade gått med på att katolicismen skulle vara statsreligion men hävdade att staten var fascistisk och omslöt religionen, medan påven förklarade att katolicism betydde att man i andliga spörsmål måste lyda påven. För radikalerna inom *Partito Nazionale Fascista* innebar uppgörelsen att Mussolini kompromissat med målet att fostra människorna i fascistisk anda, men Mussolini hade nu tillräcklig mycket kontroll för att kunna bortse från vänsterns protester. Motsättningen till vänstern inom partiet betydde inte att Mussolini själv hade övergett de gamla idealerna (Bosworth 2006: 307 ff; Farrell 2003: 199 ff). Utopierna levde men omständigheterna hade framtvängt eftergifter. Sådana eftergif-

ter underlättades av att Mussolini nu inte längre erkände några klassmotsättningar. Det ursprungliga socialistiska engagemanget hade smält samman med nationalismen.

Att starkt framhäva den nationella samhörighet som skall övervinna de sociala motsättningarna leder inte med logisk nödvändighet till aggressiv nationalism men ju starkare känslan av ”vi” desto större blir avståndet till ”dem” och risken ökar att glida en bit till nedför det sluttande planet. I Italien efter första världskriget medverkade sannolikt en känsla av nationellt mindervärdeskomplex – det romerska riket låg trots allt sorgligt långt tillbaka i tiden – och det låg nära till hands för den ledare som i sin person påstod sig samla hela nationen att bevisa sin styrka och handlingskraft i förhållandet till andra nationer. Redan 1923 vann Mussolini poäng i den italienska opinionen genom en framgångsrik ockupation av den grekiska ön Korfu. Går det galant en gång, varför inte försöka igen (Bosworth 2006: 97 ff; Farrell 2003: 140 f).

I förberedelserna inför angreppet på Etiopien 1935 visade Mussolini sin återkommande försiktighet. Han räknade med att gamla kolonialmakter som England och Frankrike inte skulle anföra några allvarliga invändningar. Men angreppet visar också att övermodet börjar urholka försiktigheten. Angreppet blev visserligen en – om än dyrbar – militär framgång. Nu hade romarriket återupprättats, försäkrade Mussolini, men inte minst de hänsynslösa försöken att få kontroll över det erövrade landet var en politisk och moralisk belastning. Nästa militära företag var det stora engagemanget i spanska inbördeskriget – hegemoni i Medelhavsområdet var rimligen en politik i romarrikets anda. Det ödesdigra priset var att Mussolini knöts ännu hårdare till Hitler, av Mussolini länge betraktad som en galning (Bosworth 2006: 3, 297 ff, 367 ff, 401 ff; Farrell 2003: 243, 251 ff, 272 ff).

Farrell vill i sin omfattande biografi över Mussolini ersätta den fördömande bilden efter det slutgiltiga och förödmjukande nederlaget med en mera positiv helhetsbild. Men det sluttande planet omöjliggör egentligen bilder av helheter över tiden. Allt hänger på om man fokuserar hur Mussolinis karriär började eller hur den kom att utvecklas. Farrell vill se angreppet på Etiopien 1935 som ett uttryck för realpolitik och menar att Mussolini därvidlag inte var värre kålsupare än de statsmän som i Nationernas Förbund tog avstånd från honom. Att Mussolinis tal var fyllda av aggressiv nationalism och krigsromantik viftar Farrell undan som relativt betydelselösa inslag i den politiska retoriken (Farrell 2003: xvii, 221, 255 ff). Mitt ärende är emellertid inte att mäta Mussolini med andra politiska ledare som standard utan att visa hur omständigheterna kom honom att successivt förskjuta sina ideologiska positioner på ett plan som obönhörligen sluttade ner mot en moralisk och politisk katastrof.

Farrell försäkrar att Mussolini inte önskade krig. Nej, han var medveten om den italienska krigsmaktens svaghet och hans vanliga försiktighet fick honom att tveka till dess att de tyska framgångarna var otvivelaktiga. Men Farrells antydningar att Mussolinis ”fredsvilja” hade en principiell grund motsägs av hans egen framställning. Om inte Etiopien redan hade vederlagt det så borde angreppen på Albanien och Grekland 1941 avgöra saken. Mussolini hade i sina tal så ofta prisat kriget som ett instrument att stärka nationen och härda dess folk. Medan han ännu tvekade om deltagande i kriget på Tysklands sida, klagade han för sin svärson och utrikesminister Galeazzo Ciano hur plågsamt det var att sitta bredvid och se på när andra skrev världshistoria. För att forma ett folk till storhet måste man leda det ut i krig och det var vad han tänkte göra.

Han hade, som Gaetano Salvemini konstaterade, blivit sina egna myters fånge. Det fanns i längden inget utrymme för en klok försiktighet och äventyren i Grekland och Nordafrika och i sjökriget i Medelhavet blev förödmjukande misslyckanden (Farrell 2003: 311 ff, 325. Om Salvemini, se Bosworth 2006: 26).

Fram till den tidpunkt då Mussolini efter lång tvekan hade bundit sitt öde till Hitlers var han trots allt en försiktig och pragmatisk politiker. Det passade då bra att parti-programmet innehöll så lite av praktisk substans. Fascismen var ju inte ett program för politik utan en tro. Viktigare än allt annat var att ingjuta denna tro i italienarnas hjärtan. *Credere, obbedire, combattere* – tro, lyd, kämpa – så löd parollen. Sådant som ceremonier och uniformer och militära parader med ”goose-step”, importerat från Tyskland men italianiserat som *Passo Romano*, samt en ohämmad ledarkult tjänade detta ändamål. Liksom när det gäller Mosley kan man notera en ambivalens i inställningen till futurismen och dess kult av maskinen och flygplanet och fartens tjustning och å den andra sidan romantiseringen av livet på landet (Bosworth 2006: 118, 147; Farrell 2003: 218, 235 ff, 292).

Vare sig den direkta inspirationen kom från Tyskland eller inte, så följdes den nya intimiteten mellan de två regimerna av en raslagstiftning i Italien. ”Rasproblemet hade”, sade Mussolini, ”ett samband med erövringen av ett imperium. Historien lär att imperier skapas med vapen men upprätthålles genom prestige. Och prestige kräver ett klart och allvarligt rasmedvetande som tydligt framhäver inte bara skillnader utan också överlägsenhet.” (Att döma av Mussolinis i privata samtal ofta uttryckta förakt för det italienska folket var det uppenbarligen långt till den överlägsenheten.) Farrell, som är angelägen att ta fram skillnaden mellan den italienska fascismen och den tyska nazismen, hävdar att den italienska inställningen till judarna inte var biologiskt grundad. Det avgörande var inte blodet utan andan, den anda som smälte samman alla italienare i en fascistisk statskropp. Men som Bosworth påpekar hade en italiensk antisemitism en gynnsam grogrund i den rasism som präglade förhållandet till svarta och arabiska undersåtar i Afrika (Bosworth 2006: 415 ff).

Den raslagstiftning som infördes i Italien i mitten på 30-talet påminner också i mycket om den tyska. När judar förbjöds vara journalister, jurister, lärare med mera och även drabbades av andra restriktioner, är likheten med de tyska lagarna alltför stor. Vid tillämpningen av dessa restriktioner är det uppenbart att en fascistisk anda inte kunde vara kriteriet utan att man måste sortera människor på mera handfasta grunder; vad stod då till buds annat än härkomst? Det som enligt Mussolini komprometterade judarna var att de företrädde dels bolsjevismen och dels bourgeoisin, och i båda dessa egenskaper hade de varit fascismens främsta fiender. Mussolini ville ge bourgeoisin, med dess hat mot hjältar, myter och sport och dess kärlek till golf och det bekväma livet en kraftfull spark i magen (Bosworth 2006: 2 f, 243 ff; Farrell 2003: 303 ff, 323, 344). Vi kommer i redogörelsen för Mosley att se hur påhittat att judarna kontrollerade kapitalet följdes av nästa position på det sluttande planet, dvs. av en generell antisemitism.

I den författning för Salòrepubliken som Mussolini skrev under sin sista månad infogades de korporativistiska och socialistiska målen, men detta får karakteriseras som en reflex i dödsögonblicket. I verklighet hade, som Bosworth konstaterar, den italienska fascismen lång tid dessförinnan ”crumbled into nothingness”, den hade tömts på

varje trovärdig mening och varje socialt ändamål (Bosworth 2006: 530). Berodde detta på det ödesdigra vapenbrödrskapet med Tyskland? Var det världskriget som hindrade den italienska fascismen att arbeta med den samhällsomvandlig och mot de sociala mål som de ursprungliga idealen hade utpekats? Svaret är nej. Fröet till undergången fanns i ursprunget. Fröet var den fixering på nationell gemenskap som växte till en aggressiv nationalism och bl.a. angreppet på Etiopien. Det var den oförliga gemenskapsidé som ersatte förnuft och realism med tro och myt och som ledde till ledarkulten, vilken i sin tur gav diktaturen. Den italienska fascismen följde sin inneboende logik, det sluttande planets logik.

Det förunnades inte Mussolini att likt Mosley uppleva en viss återupprättelse, men i födelsebyn Predappio hålls hans minne fortfarande i helgd av fascister och lokalpatrioter (Farrell 2003: 4).

Sir Oswald Mosley, 6th Baronet

Mosley härstammade ur den engelska gentryn. Titeln ”baronet” gav rätt till ”sir” men inte till en plats i överhuset. Gentryns medlemmar var emellertid ofta välbeställda jordägare. Så även Oswald Mosleys förfäder. I byn intill familjegodset Rolleston arbetade nästa alla människor på eller för godset. Oswalds farfar var känd som ett mönster av patriarkal välvilja (Dorril 2007: 6 ff). På många sätt skulle Mosley komma att bryta med det gamla engelska samhället, men den del av dess klassamhälle som han själv vuxit upp i bar han med sig för resten av livet. Det handlade om de värden som hade präglat 1800-talets Tories och där motståndarna nu inte längre var den liberala whigaristokratin utan den nya framgångsrika klassen av köpmän och företagare.

För en ung man som växte upp i den miljön var hästar, rävjakt och annan sport en viktig del av den sociala fostran. Sigfried Sassoon har skildrat det i sin självbiografi *När vi red efter räv*. Det livet tog slut 1914 och de unga rävjägarna samlades på regementen med färgstarka namn som *The Royal Household Cavalry* eller *The Queen's Light Dragoons*. De var fyllda av förväntan inför möjligheterna att i nationens tjänst uppleva äventyr och förtjäna ära. Hur verkligheten i skyttegravarna kom att bli har Sassoon skildrat i den andra delen av självbiografien *Vi föll in i ledet*, en av de skönlitterära skildringar ur vilka historikern har en del att hämta.

Man kan förstå att det inte var så lockande att kliva ur sadeln och ner i skyttegravarna och Mosley valde snabbt att lämna ett vapenslag vars tid var ute till förmån för ett som hade framtiden för sig, nämligen flyget. Under denna tidiga fas, då man ägnade sig åt att spana över kanten på cockpiten och kanske också kasta ut några mindre bomber, hade flyget ännu inte någon nämnvärd militär betydelse, men flygarnas insatser heroiserades både av dem själva och i hemmaopinionen. Deras liv på mässarna var mera angenämt än det som normalt kunde erbjudas infanterister, men de tog större eller i varje fall mera spektakulära risker. Enligt Stephen Dorril, vars framställning av den engelska fascismen jag i stor utsträckning följer, kom denna mentalitet att spela en viss roll för framväxten av rörelsen (Dorril 2007: 14 f, 16 ff; Thurlow 1987: 30 ff). Men än så länge är det några decennier kvar till allvaret.

Mosley sårades efter en tid som flygare och det blev en lång konvalescens, under vilken han förberedde sig för sin kommande politiska karriär genom att studera bio-

grafier över Pitt d.y, Gladstone, Disraeli m.fl. Han startade karriären redan 1922 då han, tjugosex år gammal, segrade med stor marginal i sin valkrets och därmed fick en plats i parlamentet. Där satt han inte tyst utan förberedde sina tal med stor omsorg. Huvudtemat hade han fått när han efter konvalescensen fick arbeta inom den centraliserade förvaltning som krävdes för krigsansträngningarna. Arbetet leddes av David Lloyd George. Som många andra kom Mosley att se detta som en metod även för fredstidens ekonomi. Tanken var att finna en väg mellan socialismen och den klassiska ekonomiska liberalism som härskat fram till krigets utbrott. Med en sådan politik skulle man överbrygga intressemotsättningarna i samhället och få alla grupper att delta i arbetet med att öka välfärden (Dorriil 2007; 30, 39, 141, 157). I förlängningen av detta ligger begreppet ”korporativism”: att i stället för enskilda politiker och partier som konkurrerar om väljarnas röster och som i parlamentet låter skilda intressen konfronteras, låta företrädare för yrkesgrupper samlas och i samförstånd finna lösningar på de ekonomiska problemen. En förutsättning för tankegången är att beslutande församlingar som är sammansatta på det viset präglas av samhörighet och gemenskap i synen på hur välståndet skall främjas. Man kan formulera denna tanke så, att vi som konsumenter kivas om hur välståndet skall fördelas och det är de motsättningarna partierna lyfter fram och representerar, medan de korporativa organen skjuter frågan om fördelning åt sidan och koncentrerar sig på produktionen av välstånd. Den filosofiska överbyggnaden på korporatismen är att se samhället, inte som bestående av separata individer, utan som människor identifierade genom och fungerande som organiska delar av grupper av olika slag. Detta synsätt kommer jag i det följande att återkomma till flera gånger.

De som återvände från kriget hade nyktrat till. En utgångspunkt för Mosleys politik var att det aldrig mera fick bli krig. Av den anledningen motsatte sig Mosley de hårda fredsvillkoren för Tyskland. Han var också en värtalig förespråkare för det nybildade Nationernas Förbund. Den tidiga nära relationen till David Lloyd George upphörde när han uttalade sin sympati för den irländska frihetsrörelsen och protesterade mot de brutala brittiska försöken att slå ner den. Detta är ju inte precis vad man skulle vänta sig av en blivande fascistledare.

Omkring 1924 var det slut på försöken att skapa ett underlag för en regering mittemellan de gamla partiblocken. Med det valet blev det engelska partisystemet återigen ett reellt tvåpartisystem. För Mosley uppstod då frågan vad han skulle satsa på. Uppväxtmiljöns sociala värderingar talade för de konservativa och även som labourpolitiker kom han att bibehålla dess livsstil. ”/Mosley/ stinks with money and insincerity - .. a huge gap existed between his public rethoric and private values” (labourpolitikern Hugh Dalton). Men Mosleys beslut blev Labour:

My path now led inevitably to the Labour Party .. the only hope now lay in the party which had been thrown up by the mass of the people to right their wrongs.

Även om få kanske var beredda att som Mosleys mor skjuta all skepsis åt sidan – ”How enormously I admire your amazing courage and self-sacrifice of most things that appeal to men of your age and up-bringing” – hade Mosley redan tidigare ofta omnämnts som en framtida premiärminister och också som en ny Mussolini. Det sis-

ta var inte avsett att vara nedsättande; i 20-talets England fanns det i vida kretsar en positiv inställning denne. Till de mycket positiva hörde Winston Churchill (Dorril 2007: 71, 73, 114).

Inom labourpartiet fortsatte Mosley att argumentera för en ny ekonomisk politik, på programmet stod skyddstullar samt generösa löner och en expansionistisk penningpolitik för att stimulera efterfrågan. Udden var riktad mot den försiktiga, klassiska politiken med bl.a. återvändande till guldmyntfoten på programmet. Bakom denna politik såg Mosley bankintressena i London City. Men även om Mosley kom att stå premiärministern Ramsay MacDonald nära och fick en underordnad – alltför underordnad enligt den unge Mosleys egen åsikt – ministerpost i dennes regering 1929, vann hans aktivistiska ekonomiska program ingen anslutning bland de mera försiktiga partivännerna. MacDonald tog avstånd från Mosleys ”hectic rattle of machine-gun prose” och skattkammarkanslern Philip Snowden kallade honom ”a presumptuous fool and an economic ignoramus” (Dorril 2007: 117, 122; Thurlow 1987: 34). Bristen på framgång för vad John Strachey hade döpt till ”förnuftets revolution” ledde säkert till en otålig besvikelse som bäddade för en radikalisering.

1930 skärptes den ekonomiska krisen och därmed också motsättningarna i regeringen. Mosley drev alltmer kompromisslöst ett program för offentliga arbeten och andra åtgärder som skulle öka köpkraften. Samarbete med industrin – men inte med bankerna – ingick i politiken liksom visionen att av samväldet skapa en sluten handelsstat. Denna s.k. ”social imperialism” var den specifikt brittiska formen av nationalism. Den 19 maj meddelade Mosley premiärministern sin önskan att avgå. Efter några dagar av dramatiska diskussioner brände Mosley sitt skepp genom att driva fram en omröstning i parlamentet. Han hade dock underskattat partidisciplinen och lyckades bara vinna 29 labourröster av 239. Därmed började Mosleys vandring ut i den politiska vildmarken (Dorril 2007: 130 ff, 164; Thurlow 1987: 35 f, 41, 152 ff).

De åsikter Mosley hade redovisat i sitt tal i underhuset och senare i ett manifest tilltalade emellertid många, både bland Tories och Labour. Tanken att den allt djupare ekonomiska krisen krävde en krigsekonomi fick också stöd i industrikretsar. Inte ens manifestets förslag att man skulle skapa ett litet kabinett med lagstiftande befogenhet och att parlamentet skulle förvandlas till en församling där representanter för olika intressenter sammanfördes med uppgiften att verkställa nationens vilja, inte ens detta första steg mot korporativism var tillräckligt avskräckande för många av de etablerade politikerna.

Mosley hade trots allt ännu inte gett upp möjligheten att de unga, de som i skyttegravarna bildat ett kamratskap, skulle kunna vinna framgång i det etablerade politiska systemet. De unga representerade enligt Mosley en modern människotyp, ”a hard, realistic type, hammered into existence on the anvil of great ordeal” och den typen hade bättre idéer om vad som behövde göras än den äldre generationen. I februari 1931 var det dock slut på tålmodet och *The New Party* såg dagens ljus. Tålmod, just det. De idéer Mosley argumenterade för var vitt spridda och långtifrån alla sympatisörer var på väg att bli fascister – till sympatisörerna hörde t.ex. män som John Maynard Keynes, Harold MacMillan och Aneurian Bevan (Dorril 2007: 141 ff; Thurlow 1987: 25 ff). Det speciella med Mosley var bristen på tålmod. Hårda unga män låter inte sin idealism tyglas av någon reformism.

Förhoppningen om en avgörande framgång i parlamentsval hade trots allt ännu inte dött. I valrörelsen inför 1931 deltog *The New Party* intensivt. Vid Mosleys framträdanden urartade motståndarnas protester ofta till upplopp, vilket av allt att döma inte var alldeles ovälkommet. Valresultatet blev dock en katastrof för *The New Party* vilket betydde dess slut som ett någorlunda rumsrent parti. Den militanta ungdomsrörelse som hade byggts upp hade lett till motsättningar inom partiet som fortfarande innehöll medlemmar som var oroliga för att partiet skulle utvecklas till ett fascistiskt parti, bland dem fanns Harold Nicolson. I den genomgripande omorganisationen efter valet blev denna falang ställd åt sidan (Dorril 2007: 175 ff; Thurlow 1987: 94 ff).

Förklaringsmodellen ”det sluttande planet” gör det egentligen meningslöst att ställa frågan när exakt vi har anledning att tala om fascism. Men det är helt klart att Mosley vid det här laget hade nått så långt ner efter slutningen att vi inte behöver tveka. Mosley definierar den korporativa staten som

a society working with the precision and the harmony of a human body. Every interest and every individual is subordinated to the overriding purpose of the nation (Dorril 2007: 190).

I den formuleringen har Mosley fångat kommunitarianismens (jag skall återvända till det begreppet) auktoritära och totalitära potential.

Under 20-talet hade Mosley talat om en ”förnuftets religion”. Han hade ju lärt att den av Lloyd George ledda och framgångsrika krigsekonomin byggde på rationalism, vetenskap och teknologi och så skulle också fascismen arbeta. Men med det nya läget passade en motsatt melodi bättre, den politiska romantikens melodi. Kommunitarianer betonar de känslomässiga band som skapar samhörighet i gruppen och när Mosley hettar upp den idén fördunstar all rationalism. Fascismen skulle ”respiritualisera” människors tänkande så att religionens principer återvände till deras hjärtan, principerna om ”the militant service and the mystical love”. Nu började de engelska fascisterna blicka tillbaka på Tudortidens manlighet och knöt begreppet ”the corporate state” till denna tids feodalism och skräväsande. Mosley förkroppsligade Tudortidens aristokrat, försäkrade en av hans anhängare.

En annan anhängare angrep inte bara de sataniska kvarnarna och själlösa fabriker utan också de nya städerna. En sådan kritik av industrialiseringen gick inte väl ihop med den teknologiska rationalism som präglade programmet från 20-talet, men den slog an en sträng hos Mosley, som trogen sin uppväxt gärna såg på det gamla agrara England med nostalgi. Den hysteriska idealismen beljög också all rationalism:

This shall be the epic generation which .. /shall/ see once more the immortal lights – the lights of sacrifice and high endeavour summoning through ordeal the soul of humanity to the sublime and eternal.

Även teknologin kunde i futuristernas anda fogas in i romantiken:

Not until man has mastered the machine /flygmaskinen/ and the machine has mastered material limitations will the soul of man be free to soar beyond the fetters of materialism (Dorril 2007: 250, 212, 278 f, 328, 340; Thurlow 1987: 151).

Politisk retorik, ja, Mosley var en väl förberedd och erkänt skicklig talare. Men nu gäller det ju idéanalys; har man då rätt att göra affär av retoriska konstgrepp? Står de verkligen för idéer? Kanske inte, men det ligger i det sluttande planets logik att det som från början är jargong och kanske inte så illa menat, en dag har utvecklats till blodigt allvar.

Det som höll människorna samman i den korporativa staten var känslan och därför måste den nya rörelsen finna någonting för dem att hata. Jag har tidigare nämnt Mosleys avståndstagande från den nya överklass av kapitalister som efterträtt Whigs, ett avståndstagande som gick väl att förena med fasthållandet av de sociala värderingar som företräts av Tories. I praktiken hade dock Mosley både sociala och ekonomiska relationer med finansmännen och finansintressen var hursomhelst för abstrakt för massan av människor att hata. Lite bättre blev det om City utmålades som ett instrument för utländska intressen som ville förstöra Storbritannien (Dorril 2007; 81 ff, 207 ff, 219, 224, 254; Thurlow 1987: 157 ff). Men kanske fortfarande lite för abstrakt ändå. En rasteoretiskt motiverad antisemitism spelade inte någon roll för formandet av Mosleys politiska världsbild. Han var visserligen inte främmande för sin samtids antisemitiska jargong men framhöll att det fanns både goda och onda judar. Men nu passade den latent antisemitismen bra. Var inte finansmännen ofta judar och judar var förstås främlingar i nationen. Hatobjektet var på plats.

Det fanns dock skäl för en viss återhållsamhet. Delar av den konservativa opinionen var missnöjd med den eftergivenhet gentemot Indien som Stanley Baldwins regering visade. Varför ta risken att stöta bort sådana meningsfränder genom en militant antisemitism som inte riktigt passade in i den engelska politiska kulturen. I den tyska antisemitismen finns det redan från början ett avgörande inslag av rasteoretisk motivering. Så var det inte med Mussolini och Mosley. Det fanns i alla Västeuropas länder en jargong som gärna ”skämtade” om judar som löjliga och lömska, men fördomarna i den engelska överklassen var inte större än att man var fullt beredd att acceptera äktenskap med döttrar till rika judar, inte minst när släkten var pressad av de stora kostnader som förorsakades dyrbara gamla slott. Men den jargongen var inte så oskyldig som det lät. Den erbjöd en jordmån för onda skördar och är därmed ett gott exempel på de fenomen som jag vill fånga i begreppet ”det sluttande planet”. Många av dem som deltog i ”skämtandet” såg det säkert som ganska oförargligt, precis som alla de som i dagens svenska samhälle yttrar sarkastiska och nedsättande ”lustigheter” om invandrare (Dorril 2007: 232 ff, 244, 237, 292).

Mosleys *New Party* var inte först på plan i England. Redan 1917 fanns det ett parti som kallade sig fascistiskt. Virginia Woolf har berättat hur strejker och social oro 1920-21 skapade en ångest inför hotet om ett kommunistiskt maktövertagande, en ångest som var starkare än den som hade orsakats av kriget. Kommunisterna i England var säkert inget reellt hot men som ett spöke kom det att spela en viktig roll för fascisternas framgångar. 1932 enades de skilda fraktionerna under Mosleys ledning i *The British Union of Fascists* (Dorril 2007: 217 ff, 266).

Det hade alltid varit bråk på fascisternas möten och det hade gett anledning att skapa en milis. Mosley skyllde detta på nödvändigheten att försvara sig och han använde samma argument när tumultet vid fascistiskt massmöte i juni 1934 blev värre än vanligt. Mosley trodde att detta gav ett utmärkt tillfälle att beskylla judarna för att gå till

attack mot nationen. Han misstog sig på effekten. Hans svartskjortor hade använt så mycket våld att han förlorade det allra sista av respektabilitet (Dorril 2007: 298 f, 302, 304, 313; Thurlow 1987: 94 ff, 104 ff). Men den motgången ökade bara Mosleys paranoia. Nu var det inte längre tal om skillnad mellan goda och onda judar. Judendomen hade blivit en mystisk och mäktig kraft som hotade världsfreden och särskilt Tyskland. Man kan inte låt bli att undra om Mosley själv trodde på detta och paranoi-an var en paranoia i psykiatrisk mening eller om utspelen bara var en del av propagandan. Ja, inte ”bara”, om begreppet ”det sluttande planet” innehåller något korn av sanning, så riskerar politiker som påstår saker mot bättre vetande att bli sina lögners fångar.

Under början på 30-talet var det inte tal om vapenbrödraskap mellan Hitler och Mussolini. I stället inspirerade konkurrensen Mussolini att försöka bygga upp en internationell fascistisk rörelse. Det var denna ambition som motiverade finansiellt stöd till Mosley. Mussolini kritiserade antisemitismen i Tyskland med hårda ord – Hitler var en ”farlig däre” och nationalsocialism var ”barbari”. Den nära relationen med Mussolini bidrog till Mosleys återhållsamhet samtidigt som man på tysk sida var missnöjd med de engelska fascisternas brist på uttalat engagemang i frågan. 1935 förbättrades emellertid relationerna mellan Hitler och Mussolini och de engelska fascisterna, som redan dessförinnan hade studerat nazisternas organisation, kunde nu utan hinder vända sig dit. De tyska förebilderna för partidisciplin, uniformer och parader blev nu allt tydligare. Mosley hälsades med ”hai”. 1936 fick partinamnet *British Union of Fascists* tillägget ”and National Socialists”. Men det hjälpte inte med audiens hos Hitler och med att denne ofta såg Mosleys hustru Diana på lunch. För Tyskland var det långt viktigare att inte oroa den konservativa opinionen i England och Mosley betraktades än så länge som en ointressant spelare. Mosley var alltmera omgiven av öken på alla håll (Dorril 2007: 296, 316 ff, 322 f, 341, 363; Thurlow 1987: 137, bild nr 55).

Med Mussolinis angrepp på Etiopien 1935 blev det klart att fascisternas aggressioner riktades också mot andra länder: Hur såg den forne anhängaren av Nationernas Förbund på det problemet? Liksom Mosley hade stött tanken på tysk expansion så gav han sitt fulla stöd till Mussolinis angrepp på en ”black and barbarous conglomeration of tribes imbued with not one single Christian principle”. Den etiopiske kejsaren hade nu blivit den internationella judendomens kelgris. England borde inte lägga sig i Tysklands och Italiens mellanhavanden utan styras av den specifika engelska formen av nationalism och inrikta sig på att ta bättre kontroll över samväldet. Mot anfallet på Tjeckoslovakien hade Mosley inga invändningar och de engelska garantierna till Polen kritiserade han skarpt (Dorril 2007: 344, 351, 355, 432, 441, 452; Thurlow 1987: 173 ff).

Emellertid sinade subventionerna från Tyskland och Italien och mot slutet av 1936 var Mosleys rörelse nära bankrutt. Då, som en skänk från ovan, öppnades plötsligt fantastiska möjligheter. Det handlar om abdikationskrisen. Den tyskvänlige Edward VIII var hårt pressad men hade också stöd, bl.a. från fascisterna. Hur pass allvarligt det var är svårt att säga, men det spekulerades om ett ”King’s Party” som genom en statskupp skulle ge makten åt kungen och att Mosley då var en lämplig premiärminister. Men den chansen gick upp i rök. Edward abdikerade och lämnade landet med Mrs Simpson (Dorril 2007: 393, 403 ff, 409).

När kriget bröt ut i september 1939 uppmanade Mosley sina anhängare att inte göra något som kunde hjälpa fienden och i synnerhet att lyda order om man var placerad i de väpnade styrkorna. De borde dock ta varje tillfälle att väcka folket och kräva fred – man kan inte låta bli att konstatera att fred mellan England och Tyskland, även på Frankrikes bekostnad, var precis vad fienden önskade. Hitler räknade med en regering under Mosley för att slippa krig med England och den brittiska regeringen internerade Mosley och andra fascister som säkerhetsrisker (Dorril 2007: 367, 469 f, 506, 508, 515).

De trettiofem åren efter kriget – Mosley levde till 1980 – skulle kanske kunna anföras som en motinstans till idén om det sluttande planet. Mosley hann under den tiden återvinna en del anseende. Han tog del i seminarier och universitetsdebatter, där han kunde upprepa gamla teman som att en regering bestående av politiker, industriledare och militärer krävdes för att rädda landet från anarki. Hans memoarer 1966 mottogs inte alltför negativt. Och i en biografi 1975 vill Robert Skidelsky i någon mån återupprätta Mosley. Skidelsky hävdar att denne inte var emot judar, han provocerades in i positionen som antisemit av sina motståndare (Dorril 2007: 370, 374 f, 634 ff, 509 f; Thurlow 1987: 247). Mot det måste man invända att oavsett vad som hände efter krigsutbrottet hade Mosley på 30-talet nått så långt ner efter det sluttande planet som det var möjligt att komma, givet att han aldrig hade Mussolinis makt att sätta sina idéer i verket. Om Mosley i själ och hjärta var fientlig till judar kan vi inte veta någonting om, men vi vet att han och hans rörelse utnyttjade hetsen mot judar i sin propaganda. Han hade några gånger uttalat önskemålet att beröva alla judar engelskt medborgarskap och att förvisa dem till någon plats i Afrika. Det finns också starka indicier på att han skulle ha medverkat i en statskupp och varit villig att leda en anti-demokratisk och Hitlervänlig regering. Och när vi ser bilderna på Mosley och hans män parade i SS-inspirerade uniformer, frågar vi oss om allt detta bara kan ha varit en maskerad. Att nationalsocialismen – som Hitler sade – inte passade i England var inte Mosleys förtjänst.

Stationer på det sluttande planet

Skillnaden i social bakgrund mellan Mussolini och Mosley är ungefär lika stor som skillnaden mellan de politiska förhållandena i deras hemländer. Men från likartade utgångspunkter kom de att följa nästan identiska ideologiska banor, banor som med en sorts logik följer ett sluttande plan. Jag påstod i inledningen att Mosley trots de ideologiska likheterna inte kopierade Mussolini. Läsaren har anledning att kritiskt pröva det påståendet, ty om det inte håller streck, så faller en väsentlig del av min bevisföring; Mosleys utveckling är då inget självständigt exempel på det sluttande planets logik. För min egen del har jag emellertid blivit övertygad om att Mosley skulle ha utvecklats till samma fascist även om den italienske kollegan aldrig hade funnits.

Följande lista sammanfattar en rad saklogiska samband i en i huvudsak kronologisk ordningsföljd.

1. Initialt hade båda de studerade personerna ambitioner att förbättra förhållandena för de sämst ställda. De var socialister och uttalade fredsvänner.

2. De vill inte välja klasskampens väg och ser bolsjevismen som ett hot. I stället vill de ena alla stridiga intressen. Idén om en nationell gemenskap.

3. Korporativismen erbjuder en möjlighet att slippa den parlamentariska demokratiens partistrider och gruppintressen. Detta innebar att de överger den politiska form som ger individerna möjlighet att i allmänna val ge uttryck för sina åsikter. Individens försvinner som ideologiskt begrepp ("den utplånade individen").

4. Den nationella gemenskapen skall vara en ordning baserad på känsla. För att bygga upp den krävs uppfostran av människorna, inte genom argument utan genom en propaganda där saklighet och rationalitet medvetet ställs åt sidan. Avvikande åsikter är ett hot mot gemenskapen.

5. En propaganda med ett sådant innehåll undergräver det politiska systemets anpassning till verkligheten. Bilden av framtiden begränsas inte av de villkor som omger politiken här och nu utan är i bästa fall en utopi, i sämsta fall en myt ("den förblindande idealismen").

6. Ett kollektiv byggt på känslomässig gemenskap kräver ledare med ett mandat från folket. Mandatet skall vara känslomässigt, inte formellt, och kan inte återkallas ty då skulle gemenskapen rivas upp.

7. En nationell gemenskap behöver yttre fiender. Mussolini kan omsätta detta i anfallskrig. Den chansen får aldrig Mosley men han ansluter sig till principen.

8. En stark nationell gemenskap kräver även interna fiender; alltså antisemitism och annan rasism.

"Kommunitarianism" är en ganska ny term i den samhällsvetenskapliga litteraturen. Dess motsats är "individualism". Termen är ny men motsatsparet är gammalt. När jag har talat om "den utplånade individen" har jag haft en extrem form av kommunitarianism i tankarna. Allt kommunitärt tänkande är inte så exalterat, men jag vill hävda att det ändå innebär en risk, en risk som har med det bristande intresset för individen att göra. När idén om en gemenskap skruvas upp till någonting irrationellt och aggressivt, individen förlorar sin plats som politiskt begrepp och idealen släpper all kontakt med realiteterna, då finns det ingen väg tillbaka.

Bataljonskommisariern

Vasilij Grossmans epos *Liv och öde* bygger på författarens erfarenheter som krigskorrespondent vid tiden för slaget om Stalingrad. De erfarenheterna kom att förändra hans syn på systemet: "hans redogörelse för det sovjetiska samhället och dess allra subtilaste sociala och psykologiska mekanismer formar sig till en total uppgörelse med hela systemet .. Domen över sovjetstaten och den kommunistiska ideologin är förkrossande hård.." (Jangfeldt 2007). Som anstår en stor rysk roman innehåller boken ett myller av personer. En av dem är Nikolaj Grigorjevitj Krymov, till att börja med bataljonskommisarie, dvs. den som hade till uppgift att övervaka att bataljonens befälhavare inte avvek från partilinjen. Krymov var obrottsligt lojal mot partiet. Han var inte illasinnad men om partiet krävde det var han beredd till vilken grymhet eller svekfullhet som helst. Ändå slutar denne trogne mans dagar i Ljubljanka. Innan han dödades med ett nackskott hann han grubbla över hur han kunde anklagas för förräderi, han som aldrig tvivlat och alltid följt partiets direktiv.

Skildringen av Krymov visar en man som offrat alla hänsyn till andra individer. Allt sådant måste vika för det stora målet. Detta är kusligt nog, men allra kusligast är att ideologin också har utplånat Krymova känsla för det egna värdet som individ. Han accepterar att han i förhållande till det stora målet räknas som mindre än ingenting. Oskyldig till anklagelserna, men ändå accepterar han till sist att hans individuella öde är underordnat partiets mål. Krymov är en fulländad kommunitarian.

Enligt min mening handlar den första skiljelinjen mellan politiska tanke-system om frågan huruvida dessa knyter de grundläggande värdena – eller med en lite annan formulering: de övergripande målen – till individen eller till kollektivet. Det är som med Linnés sexualsystem, först måste man bestämma om det handlar om en fanerogam eller en kryptogam. I marxism-leninismen – och som vi har sett i fascismen – är de grundläggande värdena knutna till kollektivet, och detta första val av värden präglar sedan hela tänkandet. Många, även solitt borgerliga personer, säger ibland att kommunismens idé var så vacker, det är vantolkningen i Sovjet och liknande stater som måste förkastas. Grossman ger mig stöd i den motsatta åsikten: rötan ligger i ideologins extrema anti-individualism, kollektivets välfärd övertrumfar alla andra värden, lojalitet mot staten-partiet ersätter alla andra moraliska principer. Det handlar alltså inte om något som kunde ha blivit bra men som råkade gå snett; fröet till det som hände fanns i ideologin redan från början. Individen får inte plats i den marxistisk-leninistiska ideologin.

På den ena sidan om den första skiljelinjen finns alltså individualismen. Det är botanistens sak att bestämma arten och trädgårdsmästarens att rensa bort ogräset. För att inte trädgårdsmästarna skall gå för fort fram, bör jag påpeka att bestämningen av arten är neutral när det gäller frågan om hur välfärden skall fördelas mellan människor. Skall den t.ex. fördelas via marknadsmekanismer eller via politiska beslut? Valet är också neutralt i frågan om var och en har rätt att i första hand se till sina egna intressen eller om individen har ett ansvar för andra människor och deras välfärd. För att nå resultat i de frågorna återstår ytterligare politiskt-filosofiskt arbete. Först när detta är utfört kan man bestämma om man har att göra med en blåklint eller en ros, för att ta två välkända fanerogamer som exempel. Det grundläggande individualistiska värdevalet föreskriver bara att allt som sägs i frågan om vad som är bra för kollektivet måste brytas ner till den individuella nivån. Det som påstås vara det gemensamma bästa måste visas vara bra för de individer som bildar kollektivet.

Kollektivet är sekundärt, individen det primära. Principen förbjuder emellertid inte att man i politiken avgränsar en missgynnad grupp och försöker kompensera de individer som ingår i gruppen. Men, frågar sig läsaren, principen gör tydligen ingen skillnad i praktisk politik? Kan vi då inte slippa teoretiska hårklyverier? Nej, principen gör faktiskt skillnad i praktisk politik. Dess motsats kan se oskyldig ut till att börja med, men analysen av Mussolini och Mosley bör övertyga oss om att nästa steg kan bli en romantisering av kollektivet och sedan sluttar det obönhörligen utför. Principen sätter en spärr mot en sådan utveckling.

Varför är det så viktigt att vid ingången till den politiska filosofin ställa denna fråga? Viljan att knyta värden till individer bygger på premissen att inte bara jag själv utan även andra människor har uppfattningar om vad som är önskvärt och icke önskvärt och att vi försöker handla för att uppnå det som är önskvärt. Premissen är inte så naiv

att den postulerar att vi alltid eller ens i regel har en korrekt bild av den relevanta verkligheten eller att våra resonemang är någorlunda logiska. Att kritisera en motpart i samtalet efter de linjerna är inte bara tillåtet utan nödvändigt men det sker utifrån. Sett inifrån är vi alla i en grundläggande mening rationella. Premissen tar inte heller ståndpunkt i frågan om vilken roll aktörers val spelar i historien eller för samhällets strukturer. Det spelar ingen roll om det kan visas att våra handlingar är alltigenom verkningslösa. Det spelar inte någon roll om det kan visas att begreppet ”val” syftar på ett sken: att allt vi gör eller tänker orsakas av samhälleliga förhållanden eller av kemiska processer i hjärnan. Allt sådant är bedömningar utifrån, sett inifrån är vi alltid aktörer, dvs. vi är rationella och vi värderar. Det är i den egenskapen vi som individer har rätt att göra anspråk på att vara den politiska filosofins första premisser.

Kollektivet är sekundärt, individen det primära. Ett sådant ställningstagande är ett val av värdepremiss, av premisser för en normativ argumentation. Det finns metodologiska skäl för denna rangordning. De begrepp som syftar på kollektiv, t.ex. ”nation”, ”trosamfund” eller ”samhällsklass”, är sociologiska konstruktioner som befinner sig ett steg längre bort från verkligheten än begreppet ”individ”. Frågan om ”individ” också är en konstruktion behöver inte bekymra oss i det här sammanhanget, det viktiga är att begreppet ligger närmare den verklighet vi direkt kan observera. Det finns de som seglar på så djupa filosofiska vatten att de inte vill höra talas om fast mark. För dem har s.k. holistiska begrepp samma metodologiska status som individbegrepp, skogen är lika verklig som träden. Men en normal läsare har säkert inga problem när jag talar om ”verklighet”.

Det bör medges att vi i begreppet ”(mänsklig) individ” lägger in åtskilligt som inte direkt kan observeras, t.ex. tankar och känslor, men liksom vi kan ta i ett enskilt träd men inte i skogen kan vi se individen men inte kollektivet handla och höra henne tala. Jag påstår inte att fenomen och samband på den kollektiva nivån alltid kan och bör reduceras till fenomen på den individuella nivån. Reduktionism innebär att man i empirisk forskning går från en högre nivå till en lägre, att man förklarar fenomen på den högre nivån i termer av fenomen på en lägre nivå; i vårt – normativa – fall är det tvärtom, vi går från en lägre till en högre nivå och det har inga följder för valet av strategi i empirisk forskning. Jag behöver därför inte ta ställning i frågan om reduktionism generellt är en lovande vetenskaplig strategi. Vad jag påstår är att begreppet ”individ” är mindre abstrakt än t.ex. ett begrepp som ”nation” och i den meningen närmare verkligheten. Självklart kan vi inte avstå från att tala om kollektiv, de utgör också en del av verkligheten, men beskrivningen av kollektiv kan aldrig bortse från att det är individer som bildar kollektivet. Omvänt kan man, och bör man ofta, i beskrivningen av individer beakta egenskapen att tillhöra kollektiv och man har i regel skilda kollektiv att välja mellan: Mosley t.ex. hörde till den brittiska nationen, till gentryn, till parlamentarikerna. Vad man väljer beror på vad man anser vara viktigt att observera och valet innehåller därmed embryot till en empirisk teori om samhället. Så långt är allt i sin ordning. Att placera ett kollektiv i den grundläggande värdepremissen är en helt annan sak, det innebär ett första steg bort från verkligheten och i riktning mot utopin (Björklund 1996: 112 ff; Björklund 2006: 203 ff; Brodbeck 1968: 283, 301 ff och passim).

Det var inte brist på moral som karakteriserade den gamle kommissarien Krymov. Tvärtom, men han styrdes av en moral som bara kan följa ett spår, inga hänsyn får den att tveka eller vika åt sidan. Moralen står över rimlighet och rättvisa och personligt ansvar för vad som händer. Det är en motbudande moral, men det är inte omoral. Krymov var också idealist, ingenting kunde rubba hans hängivenhet. Kan det vara något ont med idealism? Är inte det en viktig drivkraft när människor engagerar sig i samhällsarbetet? Ja, men det finns en idealism som urartar. De båda fascister vi har studerat var utopister och idealister och vi kan tydligt se hur utopin undan för undan inkräktar på realismen. Utopin lockar till en idealism som förblindar. De var otåliga idealister som ville gripa in med kraft och i nödfall med våld för att sätta fart på en framtid som sölar.

Grossmans skildring efterlämnar en känsla av sorg över människor som har tystat sitt samvete och låtit sin idealitet tjäna en ond sak. Den bör gälla inte bara kommunisterna utan också en mängd människor som aningslöst drogs med av det fascistiska ruset. Många tyskar var beredda att göra stora personliga uppoffringar för att tjäna ett förödmjukat och hotat fosterland. Katrin Himmler, vars farfar var bror till den ökände Heinrich, har i *Die Brüder Himmler* berättat sin familj historia. Hennes berättelse bekräftar tesen om det sluttande planet. Det är kusligt att läsa hur SS-chefens byråkratiska arbete med utrotningen har rottrådar i en vanlig, anständig, borgerlig familj i München, tysknationell, förödmjukad av nederlaget och drabbad av den hårda freden. Ordet ”anständig” använde för övrigt Heinrich Himmler om sig och sina medarbetare i ett beryktat tal. Och det är påfallande hur det som för eftervärlden, inklusive Katrin, ter sig som ofattbara brott, för aktörerna och deras omgivning framstod som plikttröhet och idealism. Vi söker efter starka ord, ”sjukt”, ”perverst” känns för svagt, men tvingas att se att ordet ”idealism”, trohet mot de egna idealen, också passar in.

I diskussionen om den planerade vetenskapliga granskningen av de brott som begåtts av kommunistiska regimer, har det av en del sagts att man skall avstå från att granska ideologins roll. Men vad återstår då annat än att skilja förbrytarna från de oskyldiga, dvs. ”den yttersta domens” metod. Vad kan vi lära oss av en rättegång? Jag har sagt att historikerns första uppgift är att förklara och förstå. För att göra det måste man reda ut förhållandet mellan ideologin, inklusive verklighetsuppfattningen, och det som faktiskt hände. Idén om det sluttande planet är en förklaringsmodell. Jag har också hävdat att många som var delaktiga i det som hände var vilseförda idealister som mera är att beklaga än att anklaga. Leder inte det till att den moraliska dimensionen kommer i skymundan? De som medverkade var väl ändå ansvariga för sina handlingar? Jo, men att förklara och beklaga utesluter inte frågan om ansvar. Och talet om en det sluttande planets ”logik” befriar inte personer som Mussolini och Mosley från ansvaret för de åsikter de förde till torgs och för de handlingar de utförde. Anklagelsen gäller ansvaret för valet av ideologi, av politisk religion, valet av moral. Jag nämnde i början av uppsatsen att saklogiken inte innebär att det ena med absolut nödvändighet följer av det andra. Vi har frihet att vägra acceptera det som logiken utpekar som nödvändigt och med friheten följer ansvaret. Situationens logik och saklogiken är begrepp för förklaring, inte moraliska riktlinjer.

I det extremt kommunitära samhälle som Mussolini och Mosley ville skapa fanns det ingen plats för individer. Alla skulle smälta in i gemenskapen och ingen hade rätt

eller möjlighet att tycka annorlunda än vad som föreskrevs av ideologin. Ledaren sade sig befria gemenskapens medlemmar från allt individuellt ansvar. Men det ansvaret kan inte överlåtas. Vi kan aldrig befrias från ansvar för vad som sker längs det sluttande planet. Därmed har vi också rätt och skyldighet att ställa till svars. Men rollen som åklagare och domare är farlig. Ett mått av ödmjukhet rekommenderas. Vem vågar med säkerhet lova att han skulle ha varit immun mot den nationella renässans som de italienska fascisterna predikade efter första världskriget eller ens att han skulle ha tagit sitt förnuft till fånga efter det orättfärdiga angreppet på Etiopien? Även om svaret är nej, måste man visserligen vara beredd att kasta den första stenen, men den skall kastas med eftertanke och utan själv rättfärdighet. Som den bortrymde munken sa:

Den gode han är väl ej så god,
som själv han tror i sitt övermod.

Hur skulle vi utan ett mått av ödmjukhet kunna lära oss någonting av andras ideologiska misstag? Det gäller för oss att vara vaksamma på sådant omkring oss som kunde vara just ett sluttande plan. Nationalismen hotar ständigt att göra oss dummare. Och hur är det med de grasserande fördomarna mot invandrare? Kanske är det alltid så det går till: individen skjuter förnuftet åt sidan och binder sina djupaste känslor till ett passande kollektiv. Med en sådan underkastelse dör respekten för individer utanför kollektivet.

Kommunitarianism

Upplysningsfilosofin från slutet på 1600-talet men med rötter i renässansen och det klassiska Grekland hävdade individens rätt och skyldighet att inte lita på auktoriteter utan på grundval av erfarenheten och med förnuftets hjälp ta ställning till allt som påstods om världen och livet. Med detta följer nästan automatiskt – saklogiskt – individens rättighet att offentligt redovisa sin ståndpunkt och, som nästa steg, att ha ett ord med i laget i offentliga angelägenheter.

Upplysningsfilosofin var farlig. Den var ett hot mot institutioner som borde hållas i helgd som kungamakt och kyrka. Sådana institutioner hade en djupare, en mystisk, mening än vad förnuftet kunde erbjuda. Om upplysningsfilosofin fick härja fritt skulle människorna berövas den trygghet i detta liv och det hopp om ett bättre liv efter döden som sådana institutioner tillhandahöll. Slutligen ingöt denna filosofi en illusion om att människorna genom sina handlingar kunde styra natur och samhälle eller åstadkomma sin egen frälsning.

Marx var förstas i en mening en av upplysningens arvtagare; han drevs av en önskan om att förbättra människors situation i samhället. Men marxisterna placerade sig snabbt bland upplysningens motståndare. Historien gick sin obevekliga gång och våra handlingar hade ingen avgörande effekt. De kanoniska skrifterna måste hållas i helgd oavsett hur de politiska omständigheterna förändrades. Som tröst eller belöning kunde de förtryckta se fram mot ett lyckorike. Det protestantiska tankeschemat är uppenbart: Guds vilja styr, våra handlingar hjälper inte, men om vi inte tvivlar kan vi se fram mot Paradiset.

Jag har gjort denna idéhistoriska snabbskiss för att föreslå en annan förklaring till den svenska socialdemokratins framgångsrika förening av socialism och demokrati än den som nyligen framlagts i en uppmärksam bok av Sheri Berman, *The primacy of politics*. Jag tror inte att den demokratiska socialismen är en så unik uppfinning som Berman vill intala oss. Den är en naturlig frukt av upplysningen.

Upplysningen hade i den europeiska kulturen planterat ett tänkesätt som inte så lätt kunde utrotas. Det dröjde inte länge innan fundamentalisterna måste ta upp striden mot förnuftet. Redan under de stora debatterna inom den europeiska arbetarrörelsen under senare delen av 1800-talet utmejslades det dilemma som skapades av marxismens historiska determinism, dess teori om de historiska lagar som drev utvecklingen fram mot kapitalismens undergång och som reducerade politik till ett ytfenomen. Att sitta med armarna i kors och vänta på att ökad utarmning av proletariatet skulle leda till kapitalismens sammanbrott var frustrerande för arbetarpolitiker och fackföreningsmän som inte kunde nöja sig med att tvista om skrifterna. Å andra sidan kunde man inte acceptera liberalismens laissez-faire. Fanns det något annat alternativ än marxismen? Många sökte sig mot en lösning som förenade en stark och aktiv stat (the primacy of politics) och kommunitarianism. Berman anser att den demokratiska socialismen så långt delade väg med fascismen, men att den vek av innan den hade hunnit sälja sin själ till djävulen. Den lyckades på ett sätt som Berman inte närmare analyserar förena demokrati med den starka staten och kommunitarianismen (Berman 2006: 207).

Kärnan i ordet ”kommunitarianism” är gemenskap. Normen är att människor bör leva sina liv i gemenskaper och därför odla sådana dygder som allmänanda och solidaritet. Min polemik siktar inte på sådana dygder i sig utan handlar om rangordningen av de värden som skall vara vägledande för gemenskapen. Polemiken innebär inte en rekommendation till individen att avstå från att medverka i gemenskaper eller att bara medverka så långt egenintresset räcker. Den utgår däremot från principen att gemenskaper är till för individernas skull och inte tvärtom. I principens förlängning ligger också att vi, var och en av oss, i första hand bör behandla varandra som individer, inte som medlemmar i kollektiv av skilda slag. En sådan respekt för andra medlemmar i gemenskapen motverkar inte allmänanda och solidaritet utan bör i stället leda till just de förhållningssätten.

Jag tänker mig att en utvecklad politisk åskådning (ideologi) utgår från ett eller flera värden, alla positiva men inte lika positiva. Värdena bildar en hierarki. Under beaktande av relevanta empiriska förhållanden omvandlas värdena till normer: detta och detta bör respekteras eller göras. Den ståndpunkt jag förfäktar innebär att en politisk åskådning först av allt skall respektera att människor är individer. Bara en extrem kommunitarian vägrar att alls respektera individer, men individens rätt är inte första normen ens i den måttfulle kommunitarianens hierarki (Taylor 1995: 181 ff).

Richard Wolin har i boken *The seduction of unreason – the intellectual romance with fascism from Nietzsche to postmodernism* analyserat en kommunitarianism som angriper den västerländska demokratin från en vänsterståndpunkt och som glider över till ren fascism med dess dyrkan av våldet och myten (se särskilt kapitlet ”Left fascism”, Wolin 2004: 153 ff). Här skall jag i stället citera den respekterade filosofen Charles Taylor, som de-

finitivt inte kan beskyllas för fascism men som ändå illustrerar kommunitarismens avstånd från upplysningsidéerna.

Primacy-of-rights theories .. accept a principle ascribing rights to men as binding unconditionally, binding, that is, on men as such. But they do not accept as similarly unconditional a principle of belonging or obligation. Rather our obligation to belong to or sustain a society, or to obey its authorities, is seen as derivative, as laid on us conditionally, through our consent, or through its being to our advantage. The obligation to belong is derived in certain conditions from the more fundamental principle which ascribe rights. The paradigm of primacy-of-rights theories is plainly that of Locke.

Taylor tar inte avstånd från idén om individens rättigheter men han vill inte erkänna en värdehierarki. Frihet och förpliktelse är för honom siamesiska tvillingar; dit den ene går måste den andre också gå. Jag medger utan vidare att ingen kan ha någon rättighet om inte åtminstone någon har en förpliktelse att respektera den. Men ordningsföljden är avgörande: förpliktelsen följer med nödvändighet av rättigheterna, den är sekundär, medan en förpliktelse som får vara primär kan avse detta eller någonting helt annat, t.ex. gemenskapen som sådan (Taylor 1985: 187 ff).

Som Berman noterar såg en tidig socialdemokrat som Eduard Bernstein socialdemokratin som ett fullföljande av liberalismen. Vad Bernstein vill säga med ”liberalism” är att den demokratiska socialismen hör till fanerogamerna. Berman invänder emellertid mot karaktäristiken av socialdemokratin som en mjukare form av liberalism. I stället vill hon karaktärisera med begreppet ”kommunitarism” (Berman 2006: 201, 207). Men är etiketteringen egentligen särskilt viktig? Urartar inte den till idéhistorisk knappologi? Nej, de senaste decennierna har det varit en kulturell mode-trend att uttala sig föraktfullt om upplysningen och dess förnuftstro. Det jag här har sagt är inte en strid om ord. Det handlar om att slå vakt om arvet från upplysningen, dess individualism och förnuftstro. Kommunitarismen hör inte till den traditionen.

Hos Mosley och inte minst hos Mussolini såg vi prov på en utopism, en idealism, som var så uppskruvad att den blev blind för den verklighet som omger politiskt handlande. För en sådan utopism ligger revolutionen alltid på lut. Motsatsen till den förblindande idealismen är reformism. Med reformism menar jag då strategin att bättra samhället steg för steg i stället för att slå spelet över ända och börja allt på nytt. Flera skäl talar för den strategin. De stegvisa reformerna är mera skonsamma mot alla de individer som berörs, även skonsammare mot dem som väljer revolutionens väg. Båda de två stora revolutionerna, den franska och den ryska, erbjuder belägg. Samhället är så komplicerat att utfallet av häftiga förändringar aldrig kan beräknas och resultatet kan mycket väl bli något helt annat än det utopiska målet.

När den franska revolutionen hade urartat i våld och terror växte det fram en reaktion som ville se orsaken till urartningen i upplysningstidens idéer om förnuft och frihet och som önskade återvända till det gamla samhälle där religiösa och politiska auktoriteter härskade. 1900-talets fascister gick också till angrepp mot upplysningsidéerna och det har legat nära till hands att se detta som ett fullföljande av det tidiga 1800-talets reaktion. Men som Richard Wolin påpekar sökte sig fascisterna inte tillbaka till

ett traditionellt samhälle (Wolin 2004: 3). Visserligen drömde Mussolini om romarrikets storhet och Mosley om Tudortidens lantliga England men allt detta motsades av deras futurism, av deras svärmeri för framtiden. De önskade inte vända tillbaka utan åstadkomma en radikal och våldsam samhällsförändring. Deras startpunkt, jämlikhet och välfärd och teknokratisk rationalism, kan väl avslöja den tunna idéhistoriska rottråd i upplysningstiden som Wolin vill se. Men även bortsett från att den tråden brast i den ideologiska utförsbacken kvarstår en avgörande skillnad mellan dem och den typiske upplysningsmannen, nämligen metoden för förändring av samhället: den våldsamma förändringen mot ett utopiskt mål i motsats till en stegvis förändring präglad av realism och tolerans. Det var inte upplysningen fascismen tog i arv utan dess urartning.

Det sägs ibland – även Berman antyder det – att socialdemokratin idag måste återvinna utopin för att därigenom kunna mobilisera sympatisörerna. Kommunitarianismen är en utopi. Utopin är ett steg mot myten. Den ser framför sig det goda samhället, ett samhälle där motsättningar och missförhållanden äntligen är utrotade. Ju vackrare och viktigare det utopiska målet ter sig, desto större är frestelsen att låta det helga vilka medel som helst. Det lär också vara svårt att nå demokratisk konsensus om hur en utopi skall se ut och de som inte hör till de hängivna kan framstå som sabotörer. Det blir då nödvändigt att tvinga sådana personer och – det i och för sig beklagliga – förtrycket kan försvaras som ett medel helgat av det underbara målet. Men är inte utopismen en sista rest av marxismen? Frälsningen trots att religionen är avskaffad? Tron på frälsningen kan inte förenas med reformismen. Reformismen väljer inte sin väg med en diffus och avlägsen framtid för ögonen utan identifierar på punkt efter punkt vad som brister, den accepterar att meningarna är delade men söker det nödvändiga samförståndet och segar sig på det viset fram mot en oviss framtid.

Min precisering av ”reformism” innebär i sig ingen polemik mot Berman. Det är hos henne inte reformism-revolution som är motsatsparet. I stället för det reformistiska arbetssättet lyfter hon fram den kommunitära grundsynen som förklaringen till framgången för svensk socialdemokrati och det är den förklaringen jag är tveksam till. Det unika med den svenska socialdemokratin var att man lyckades förena det kommunitära idealet med demokratin, säger Berman. Ja, det är sant att ordet ”folkhem” har en kommunitär klang (Berman 2006: 164 ff). Men folkhemmet i socialdemokratisk tappning skulle vara ett hem som skänkte *individer* utbildning, vård och trygghet. Den svenska arbetarrörelsen förföll inte till populism. Den kännetecknades tvärtom av sin respekt för kunskap och för sin ambition att sprida kunskapen till breda samhällslager. Detta är uppenbarligen ett arv från upplysningen. Var det någonsin tal om att smälta ihop oss alla i en gemenskap av kultur och livsåskådning? Det var snarare frikyrkorörelsen och nykterhetsrörelsen, inte arbetarrörelsen, som ville göra oss till bättre människor. Jag för min del vill se reformismen, inte kommunitarianism, som förklaringen till den svenska socialdemokratins framgång.²

---

2 Bergström (2007) ger några intressanta exempel på hur utpräglat reformistiskt ledande socialdemokrater redan tidigt diskuterade den ekonomiska politiken. Jag arbetar f.n. på en uppsats om ”reformism” i ett helt annat historiskt sammanhang

En central gestalt i den politiska idéhistorien är 1700-talsfilosofen Jean-Jacques Rousseau. Genom sin teori om "allmänviljan" har han gett ett ofta diskuterat – och diskutabelt – bidrag till demokratiteorin. Han lät sig till en början inspireras av John Locke. I några böcker omkring 1690 hade denne med utgångspunkt i individens naturgivna rätt till frihet argumenterat för en statsförfattning där makten kunde kontrolleras. Men i och med teorin om allmänviljan kom Rousseau att överge Locke. I allmänviljan skulle individen på ett organiskt sätt smälta in i kollektivet, ett första litet steg mot den utplåning som drabbade Krymov. Man kan också hos Rousseau se ansatser till nationalism och rentav till förhållande av kriget. Han skall inte beskyllas för att gå långt härvidlag, men det är just det som gör det lärorikt att studera honom. Hos Rousseau ser vi hur de två tankegångar som jag inledningsvis nämnde hänger samman: den utplånade individen och det sluttande planet. Det är den begynnande romantiken som vi lägger märke till hos Rousseau och i det läget är det välgörande att återvända till Locke och dennes försvar för förnuft och tolerans och individens okränkbara rättigheter, rättigheter också gentemot kollektivet. Vilket jag nyligen har gjort i boken *Vilddjuren och vidundret. Hoten mot idén om mänskliga rättigheter*.

Referenser

- Bergström, Villy, 2007. *Rättvisa. solidaritet och anpassning*. Stockholm: Atlas.
- Berman, Sheri, 2006. *The primacy of politics. Social democracy and the making of Europe's twentieth century*. New York: Cambridge University Press.
- Björklund, Stefan, 1996. *En författning för disputationen*. Uppsala: Acta Universitatis Upsalien-sis.
- Björklund, Stefan, 2004. Fredrik Böök på det sluttande planet. *Scandia* 1/2004.
- Björklund, Stefan, 2006. *Vilddjuren och vidundret. Hoten mot idén om mänskliga rättigheter*. Stock-holm: Natur och Kultur, 2006.
- Bosworth, R.J.B, 2006. *Mussolini's Italy. Life under the dictatorship 1915-1945*. New York: The Penguin Press.
- Brodbeck May, 1968. Methodological individualism: Definition and reduction. Se *Readings*.
- Dorril, Stephen, 2007. *Blackshirt. Sir Oswald Mosley and the British Fascism*. London: Penguin Books.
- Farrell, Nicholas, 2003. *Mussolini. A new life*. London: Phoenix.
- Fröding, Gustaf, 1891. *Gitarr och dragharmonika* (En fattig munk från Skara).
- Grossman, Vasilij, 2007. *Liv och öde*. Inledning av Bengt Jangfeldt. Övers. av Hans Björke-gren. Falun: Historiska Media.
- Himmler, Karin, 2008. *Die Brüder Himmler. Eine deutsche Familiengeschichte*. Fischer.
- Jangfeldt, Bengt 2007. Se Grossman.
- Popper, Karl R, 1974. The logic of the social sciences. Tryckt i *In search of a better world*. Rout-ledge. 2000.
- Readings in the philosophy of the social sciences*, 1968. May Brodbeck (red). Toronto: The Macmil-lan Company.
- Sassoon, Sigfried, 1949. *När vi red efter rån*. Stockholm: Norstedts.
- Sassoon, Sigfried, 1952. *Vi föll in i ledet*. Stockholm: Norstedts.
- Skidelsky, Robert, 1981. *Mosley*. (Återgiven efter Dorril).
- Taylor, Charles, 1995. *Philosophical arguments*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- Taylor, Charles, 1985. Philosophy and the human sciences. *Philosophical papers*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Thurlow, Richard, 1987. *Fascism in Britain. A history, 1918-1985*. Oxford: Basil Blackwell.
- Wolin, Richard, 2004. *The seduction of reason – the intellectual romance with fascism*. Princeton: Prin-cton University Press.

■ Statsvetenskapliga förbundet

FÖRBUNDSREDAKTÖR: HELENA OLOFSDOTTER STENSÖTA

Förbundsredaktören har ordet

I det här numret fortsätter två debatter som tidigare initierats i Statsvetenskaplig tidskrift.

För det första har debatten om jämställdheten inom akademien gett ringar på vattnet på flera sätt. Debatten började med två undersökningar om jämställdheten inom statsvetenskapen som publicerades i nummer 2007/1 och 2008/2. Dessa undersökningar följdes i nummer 2008/4 upp med en samförfattad artikel där tio professorer pekade på vikten av att fortsätta diskutera frågan om jämställdhet inom akademien. Artikeln gav en bred och översiktlig presentation av aspekter som är betydelsefulla att beakta i en fortsatt diskussion – bland annat efterlystes en fortsatt inventering av kunskapsläget inom området.

Frågan om kunskapsläget när det gäller jämställdhet inom akademien står i centrum i den ena av artiklarna som publiceras i detta nummer. Jag presenterar en intervju med Gunnel Gustafsson om hur

Vetenskapsrådet hanterar jämställdhetsfrågan inom sin verksamhet. Intervjun handlar om jämställdheten inom forskningen generellt och inom Vetenskapsrådets beredningar specifikt. Frågan diskuteras med utgångspunkt i rådets rapport om beviljande av forskningsmedel 2003 och 2007.

Den andra artikeln om jämställdhet i detta nummer är en replik av Bo Rothstein till den samförfattade artikeln i nummer 2008/4. Rothstein tar fasta på en fundamental skiljelinje i strategier för att öka jämställdheten – om jämställdhet främjas av generella strategier eller särskiljande strategier. Han för fram åsikten att särskiljande strategier inte är att rekommendera. Repliken bemöts i ett kortare svar från en av författarna.

Det andra debattämnet i dagens nummer gäller statsvetenskapens gränser till andra discipliner. Inger Österdahl, professor i folkrätt vid Uppsala universitet, reflekterar kring hur hon uppfattar det tvärvetenskapliga arbetet i allmänhet och samarbetet med statsvetare och gränssnittet mellan statsvetenskap och freds- och konfliktforskning i synnerhet.

HELENA OLOFSDOTTER STENSÖTA

Har du synpunkter på förbundssidan eller vill lämna bidrag är du välkommen att kontakta förbundsredaktören via e-post Helena.Stensota@pol.gu.se eller telefon 031-786 58 44.

Vetenskapsrådet och jämställdheten inom forskningen

Intervju med Gunnel Gustafsson, vice GD på Vetenskapsrådet

Vetenskapsrådet är en viktig forskningsfinansierare i Sverige. Vetenskapsrådets huvuduppgift är att ge stöd till den forskning som har högst vetenskaplig kvalitet och bäst främjar förnyelsen av grundforskningen. Bedömningen av ansökningar om forskningsstöd ska som när det gäller all myndighetsutövning ske på ett sakligt och opartiskt sätt. I förhållande till jämställdheten betyder det att det inte ska finnas någon systematisk diskriminering av kvinnor, eller män, när det gäller om forskningsmedel beviljas. Vetenskapsrådet har dessutom ett jämställdhetsmål i sin instruktion. Där sägs det att rådet ska främja jämställdheten mellan män och kvinnor inom sitt verksamhetsområde.

Vetenskapsrådets gällande jämställdhetsstrategi (från 2007) är, enligt uppgift, betydligt mer ambitiös än den föregående. I strategin anges följande mål:

- att uppnå och behålla jämn könsfördelning (40/60) i beredningsgrupper och andra organ
- att bevaka att antalet sökande män respektive kvinnor motsvarar andelen disputerade lärare/forskare
- att uppnå jämn beviljandegrad mellan män och kvinnor med hänsyn tagen till forskningens karaktär och stödformen
- att främja jämställdheten inom det svenska forskarsamhället.

Rapporten ”Jämställdheten i Vetenskapsrådets utlysningar under perioden 2003 – 2007” visar siffror på jämställdheten inom

Vetenskapsrådets verksamhet. Rapporten innehåller utförlig information om bland annat beviljandegraden för Vetenskapsrådets olika stödformer. Beviljandegraden är antalet forskare som fått medel beviljade jämfört med antalet forskare som sökt medel, för respektive kön. Ett centralt mått för att kontrollera hur mycket dominansen av män på högre nivåer inom akademien, påverkar utfallet är ”karriärålder”, dvs. det antal år som förflutit sedan disputationen. Ytterligare ett sätt att kontrollera att ingen systematisk diskriminering förekommer, är att ordförande för beredningsgrupperna måste motivera varför, i förekommande fall, man inte uppnått jämn könsfördelning i anslagsgivningen.

I reella tal beviljas fler ansökningar från män. Rapporten visar emellertid att när denna siffra relateras till antalet kvinnor respektive män som söker olika bidragsformer minskar skillnaden. Om hänsyn dessutom tas till ”karriärålder” försvinner skillnaderna mellan män och kvinnor inom ämnesområdet Humaniora-Samhällsvetenskap i det närmaste helt. Detta kan tolkas som att det är god kvalitet i Vetenskapsrådets bedömningar. Det finns enligt detta sätt att mäta i stort sett inga systematiska skillnader i vilken utsträckning män och kvinnor beviljas bidrag när hänsyn tagits till andelen kvinnor som söker i förhållande till andelen disputerade kvinnor, samt till karriärålder. Undantaget är medicin där skillnaderna minskat, men inte försvunnit.

När det gäller representationen av kvinnor och män i Vetenskapsrådets beredande och beslutande organ är ambitionen enligt jämställdhetsstrategin att andelen kvinnor respektive män ska ligga i intervallet 40% till 60%. Så är också fallet för styrelsen och alla ämnesråd samt för beredningsgrupperna inom humaniora och samhällsvetenskap, medicin, utbildnings-

vetenskap och forskningens infrastruktur. Andelen kvinnor i beredningsgrupperna inom naturvetenskap och teknik är bara 27% och ligger med andra ord utanför det önskade intervallet. Här bör dock noteras att andelen kvinnor inom detta fält ute på universiteten är betydligt lägre än inom andra områden. Generellt inom akademien är den totala andelen kvinnor bland professorerna 14 procent, bland lektorer 30 procent och bland forskarasistenter 40 procent. Det finns alltså fortfarande en stor övervikt av män inom akademien.

Helena Stensöta: Prioriterar Vetenskapsrådet frågan om jämställdhet?

Gunnel Gustafsson: Vetenskapsrådets huvuduppgift är ju att ge stöd till den forskning som har högst vetenskaplig kvalitet och bäst främjar förnyelsen av grundforskningen. Men det som utmärker Vetenskapsrådet är också att vi har mycket höga ambitioner att driva frågan om jämställdhet. Samtidigt finns det en subtil ojämställdhet inom organisationen, som visar sig ibland.

Den nya jämställdhetsstrategin innehåller en tydlig skärpning av målen för jämställdheten jämfört med den tidigare planen. De här kriterierna har vi satt upp för vårt eget interna arbete, för att försäkra oss om att vi har kvalitet i våra bedömningar och inte diskriminerar utifrån kön. Vi har också använt andra interna instrument för att följa upp hur jämställdheten beaktas. Vi har exempelvis undersökt hur stora bidrag män och kvinnor får. Det fanns en teori om att kvinnor fick något lägre bidrag, så vi undersökte det, men det visade sig inte vara så.

Generellt anser jag att gott dataunderlag är a och o för att kunna diskutera de här frågorna på ett konstruktivt sätt. Beviljandegraden är ju ett mycket viktigt mått, dvs.

andelen kvinnor som får bidrag beviljat i relation till hur många som söker.

Har de här höga ambitionerna gett resultat inom Vetenskapsrådets verksamhet?

GG: För perioden 2003-2007 som helhet betraktad gäller att fördelningen av forskningsmedel är jämställd inom alla vetenskapsområden utom medicin. Det finns vissa skillnader mellan olika år och när utvecklingen något år går åt fel håll så är detta något som uppmärksammas och diskuteras. Så var det till exempel 2007 inom naturvetenskap och teknik. Viss variation mellan åren är dock acceptabel om den inte – som inom medicin – adderar till en trend i ojämställd riktning.

När det gäller könsfördelningen inom Vetenskapsrådets strategiska ledning är det en stor övervikt för män. Detta är ju den traditionella bilden för höga positioner inom förvaltning eller akademi, men en bidragande anledning till att det förblivit så är, tror jag, att vi oftast utlyser tjänster som huvudsekreterare en och en. Det gör att eventuell snedrekrytering inte framträder så tydligt. Nu har det precis yppat sig en möjlighet att utlysa flera tjänster som huvudsekreterare på samma gång. Förhoppningsvis kommer detta på sikt att innebära en mer jämställd strategisk ledningsgrupp.

Vilka strategier menar du är användbara när det gäller att öka jämställdheten inom akademien?

GG: Generellt tycker jag att det är mycket viktigt att hålla kunskapsnivån hög. Det är angeläget att ha *bra data* och analysera frågorna utifrån dessa. Våra kvalitetsmätningar är viktiga eftersom de gör oss uppmärksamma på om vi gör några systema-

tiska olikheter i bedömningarna av män och kvinnor. De är ett utmärkt dataunderlag. Enligt jämställdhetsstrategin ska huvudsekreterarna, om beviljandegraden inom ämnesrådet är högre för något av könen, skriftligt motivera varför så är fallet. Att föra in måttet ”karriärålder” var vidare ett viktigt grepp för att undersöka om detta förklarade skillnaden mellan män och kvinnor och det visade sig att karriärålder förklarar en del, men inte allt.

Kan man se det som att akademien som helhet kommer att bli jämställd om ni och andra forskningsfinansierare fortsätter att samla in dessa data och sträva efter jämna nivåer?

Nja, man ska ju inte tro att förändring sker med någon automatik. Det är också väldigt viktigt att vara *utbållig*. Det gäller att inte tro att uppgiften är utförd när vi samlat in data. Data är istället underlag för aktörer att driva frågan och öka jämställdheten. Utan ett sådant aktivt engagemang från aktörer, blir det ingen förändring. Man ska alltså inte förledas att tro att frågan löser sig ”automatiskt”, bara för att man skaffar sig ett kunskapsunderlag. Det är inte heller så att de nivåer på jämställdheten som vi uppnått idag bibehålls ”automatiskt”. Om vi inte försvarar positionerna faller vi lätt tillbaka i gamla mönster.

Dessutom visar våra data att kvinnor har mindre framgång än män när det gäller vissa stödformer liksom när det gäller vissa vetenskapsområden. Ojämställdheten är tydlig inte minst när det gäller stora rambidrag till exempel de så kallade Linnébidragen. Det är visserligen så att de Linnébidragen som beviljades 2008 var mer jämställda än de som beviljades 2006, men när det gäller denna typ av bidrag är behovet av förbättringar fortfarande stort. In-

om naturvetenskap och teknik finns ett annat problem som är att andelen kvinnor i hela forskarsamhället endast är cirka 20%. Den andelen har inte heller ändrats nämnvärt de senaste åren! Även om de kvinnor som söker bidrag från Vetenskapsrådet inom området naturvetenskap och teknik i det stora hela har samma framgång som män så behöver den här skevheten uppmärksammas, analyseras och diskuteras. Här är det i första hand universiteten och politikerna som bör komma fram till vad som kan göras och vidta lämpliga åtgärder. Ett område där Vetenskapsrådet fortfarande har problem – trots att vi vidtagit aktiva åtgärder – gäller som nämnts projektbidragen inom medicin där kvinnor år efter år har lägre beviljandegrad än män.

Vad gör ni åt att jämställdheten är eftersatt inom medicinområdet?

GG: Vi har engagerat oss starkt i denna fråga och ämnesrådet för medicin har arbetat energiskt på att komma till rätta med problemen. En bra bit på väg har vi kommit även om målet är långt ifrån nått. När Vetenskapsrådets verksamhet tog sin början fanns problem med såväl projektbidragen som med stödet till unga medicinforskare, men nu är beviljandegraden för dem som söker postdoktorsvistelse utomlands lika stor för båda könen. Det har dock inte varit helt lätt att förstå varför det är så förhållandevis svårt för kvinnor att tilldelas projektbidrag inom just medicin. Idéerna om varför det är på detta viset är många, men orsakerna till ojämställdheten tycks vara mångfasetterad och därför svår att analysera så att resultaten blir konkreta och möjliga att åtgärda. Här kan vi bara konstatera att vi tänker jobba ut hålligt med frågan.

Kommer den högre andelen män på högre positioner inom akademien att försvinna "med tiden"?

GG: Nja, återigen gäller det ju att förstå att få saker förändras automatiskt. När det gäller att ge unga forskare plats och hur snabbt man kan nå jämställdhet som helhet inom forskningen, dvs. när karriärlöden inte behöver föras in som kontroll längre och det har skapats jämställdhet även inom de högre leden inom forskningen är en svårbedömd fråga. I rapporten säger vi att stödformer som gynnar de med längre tid i karriären också gynnar män. Skulle det exempelvis finnas mer pengar att ge till unga forskare, skulle detta troligtvis inverka positivt på kvinnors andel av beviljade medel.

Det är också viktigt att uppmärksamma att det är svårt att använda kriterierna för bedömning av forskarens potential och meriter på ett tillförlitligt sätt när det gäller unga forskare. Bland unga forskare som har färre meriter är det svårare att dra gränser mellan vilka som är stödvärda och vilka som inte är det. Vi vet också av tidigare forskning att vi tenderar att välja de som liknar oss själva i sådana situationer.

Har du något råd att ge till unga forskare?

GG: Utveckla din egen nyfikenhetsforskning och se om det leder någonstans. Chansen att idéerna är originella är ganska stor. Det tror jag på. Man ska inte anpassa sig för mycket. Sedan ska man naturligtvis vara välinformerad och ha en bra metod som passar till frågan. Men de stora idéerna som finns inom ett ämne ska man inte vara så rädd för. Det är mitt bästa råd.

HELENA OLOFSDOTTER STENSÖTA

Replik: Jämställdheten i svensk statsvetenskap. Några frågetecken till "de tios bud"

I min e-brevlåda ligger fem meddelande från personer som vill söka in till institutionens forskarutbildning. Alla unga, entusiastiska och engagerade och, att döma av deras förnamn, kvinnor. De frågar mig om deras forskningsidéer ligger i linje med forskningen vid "The Quality of Government Institute" som jag ansvarar för och om jag har tid att träffa dem för att diskutera deras uppslag till ny forskning. Samtliga är beredda att flytta till Göteborg om de skulle antas.

Det är naturligtvis roligt och, det skall erkännas, smickrande att begåvade unga människor vill ägna några av sina bästa år i livet åt denna verksamhet och jag vill gärna returnera deras entusiasm. Men efter att ha läst inlägget av tio av mina kvinnliga professorskolleger i förra numret av statsvetenskaplig tidskrift har jag emellertid drabbats av ett visst svärmod i denna sak. Vad skall jag säga till dem med sina förhoppningar? Skall man följa de tio blir budskapet ungefär detta. Roligt att du vill gå forskarutbildningen hos oss, men jag vill framhålla att det är en synnerligen riskfylld verksamhet. Dels visar data att du förmodligen kommer att bli ensamstående – är du redan gift eller har ett förhållande kommer du sannolikt bli lämnad eller välja att bryta upp från det. Räkna med en mängd svårigheter i forskarutbildningen just för att du är kvinna. Du kommer, trots alla våra goda intentioner om motsatsen, att råka ut för allehanda obehaglig-

heter som att t.ex. bli utestängd från viktiga nätverk, förbisedd när det gäller inbjudningar till olika "events". Folk kommer inte att hälsa på dig och din forskning kommer att bli eftersatt eftersom du som kvinna kommer att bli överbelastad av undervisning och andra icke-meriterande göromål. Som kvinna kommer du förmodligen också att sakna förmåga att tillägna dig kunskap om dina rättigheter. Ländekatalogen som de tio räknar upp är lång. Man kan säga att det enligt de tio vilar en slags lutheransk grådaskig tristess över verksamheten som forskare. I huvudsak verkar man ha letat upp just de forskningsresultat som stöder den tes man vill driva och till detta är åtgärdsförslagen, låt mig säga det lite fint, en smula fantasilösa.

Men, de tio vet bot. Mera riktade insatser för att stödja just kvinnor är receptet – särskilda meriteringsmöjligheter, särskilda utbildningsinsatser, särskilda anställningar för kvinnor och särskilda mentorskapsprogram. Tillåt mig att tvivla på att köns-specifika riktade åtgärder som dessa kommer att ha effekt. Mitt tvivel kommer från två olika forskningsresultat. Det ena gäller forskningen om social- och välfärdspolitik där ett huvudresultat är att program som riktar sig direkt till "de fattiga" oftast visat sig vara verkningslösa. Ett av de tunga resultaten från den jämförande välfärdspolitiska forskningen är att de länder som har en socialpolitik med denna särinriktning lyckas i mycket sämre utsträckning bekämpa fattigdom än de länder som har satsat på generella åtgärder. Det finns många skäl till detta men ett är att program som riktar sig till särskilt utsatta grupper tenderar att stigmatisera gruppen vilket i sin tur påverkar de enskilda individerna självförtroende negativt. När Gustav Möller under 1940-talet argumenterade mot Alva Myrdals idé om specialinrik-

tade satsningar på fattiga barnfamiljer var det just denna problematik han såg framför sig.

En forskare som på senare tid gett förklaring till detta är socialpsykologen Claude M. Steele, tidigare vid Stanford och numera chef på deras Center for Advanced Study in the Behavioral Sciences. Steele och hans medarbetare kom tidigt att intressera sig för varför afrikansk-amerikanska studenter underpresterade trots att man satsat mycket på att hjälpa dem med olika "minority-support programs". Det visade sig till och med vara så att sannolikheten för att misslyckas som student ökade om man ingick i ett sådant program. De studenter från minoritetsgrupper som deltog i de allmänna supportprogrammen för nya studenter klarade sig bättre än de som deltog i de program som riktade sig just till minoritetsgruppen, även om man tog hänsyn till deras olikheter vad gällde bakgrundsfaktorer.

För att utröna hur detta kunde komma sig började Steele och hans medarbetare använda sig av experimentell forskning. Ett av deras mest berömda experiment handlade just om kvinnliga studenter och matematik. Experimentet gick till så här. De valde först ut en grupp förstaårsstudenter som hade höga betyg i matematik och fick dem att göra ett matteprov som var mycket svårare än vad de kunde förväntas klara av. Resultatet blev att männen klarade provet ungefär dubbelt så bra som kvinnorna i gruppen. Därefter gjorde de om experimentet med en annan, men identiskt utvald, grupp studenter och använde exakt samma prov. Den enda skillnaden var att de nu för studenterna talade om att det visserligen var så att det i många matteprov fanns en bias som gynnade mäns matematiska förmåga, men att man just kollat detta prov och att det var helt könsneutralt konstruerat. Resultat av

denna andra grupps prov blev att hela skillnaden mellan männen och kvinnorna i gruppen raderades ut! Steele och hans kolleger har gjort om samma typ av experiment vad gäller "vita" och "svarta" studenter och nått liknande resultat (det visar sig dock svårt att övertyga "svarta" studenter i USA att något sådant som ett "race-neutral test" alls kan existera).

Steele har för att förklara detta märkliga resultat lanserat teorin om *stereotype threat*. Att tillhöra en minoritet som förväntas klara av någonting sämre påverkar i sig de enskilda individernas prestationer. Föreställning om att man tillhör en underpresterande grupp skapar i sig en typ av oro och ångest vid prestationstillfället som negativt påverkar prestationsförmågan. Det är alltså enligt denna forskning inte själva förmågan som är problemet, utan stereotypifiering av gruppen man tillhör som skapar problemet.

Vad kan man dra för praktiska slutsatser för jämställdhetsarbetet av detta? En viktig slutsats är att det finns många fallgror i detta. En sådan är att åtgärder som direkt riktas till den utsatta gruppen för att hjälpa dem riskerar att bli kontra-produktiva eftersom de kan bidra till den slags självstereotypifiering som Steele och hans kolleger lyft fram. Som Hugh Hecla uttryckt saken när det gäller socialpolitiken: "Det bästa sättet att hjälpa de fattiga är att inte prata om dem", dvs. att inte ha särskilda program för särskilda grupper.

Betyder detta att man inte skall göra något alls utan bara satsa på formell likabehandling. Alls icke, skulle jag vilja hävda. Här gäller det istället att vara mera "Möllersk" i sitt tänkande. Med det menar jag att man bör utforma åtgärder som är generella till sin natur men som i sin konkreta praktik särskilt gynnar de som kan vara särskilt utsatta. De svenska barnbidragens genialitet ligger just i detta. Att utforma

sådana program för att öka jämställdheten vid universitet och högskolor kräver en del kreativt tänkande, det medges, men sådant skall vi ju som forskare vara bra på. Fördelen med åtgärder av detta slag är naturligtvis att man undgår den stereotypifiering och stigmatisering som ofta följer med riktade åtgärder men också att de verkar inkluderande – de grupper man vill stödja blir en del av "the social fabric" och inte stämplade som annorlunda, avvikande och oförmögna att hävda sig.

Till sist en avslutande reflektion. När tio kvinnliga professorer väljer att skriva tillsammans om bristen på jämställdhet inom vårt ämne och om vad som kan göras så visar detta på att den individualistiska identitetspolitiken slagit igenom med full kraft i vårt tänkande om dessa problem. Tanken att det skulle kunna finnas manliga professorer som har viktiga erfarenheter och insikter av vad som krävs för att få fram kvinnor i systemet förefaller ligga bortom den intellektuella horisonten. I sanning ett vackert exempel på den för mig något bisarra idén om att intellektuell könssegregering ska kunna leda till ökad jämställdhet.

BO ROTHSTEIN
AUGUST RÖHSS' PROFESSUR I
STATSVETENSKAP

Svar

Bo Rothsteins resonemang i "De tios bud" är välkänt. Vad som slog mig och får mig att reagera är att han inte förhåller sig till den verklighet som målas upp i statistiken. Ser man skevheter ska man försöka rätta till dem. Bo Rothstein ger inte några konkreta policyförslag. Han hävdar att universiella lösningar är alltid bäst. Men vilka är dessa universella lösningar? Kan-ske den viktigaste universiella åtgärden för att lösa ojämlikhet i samhällen var allmän

rösträtt. När den var på plats krävdes det särskilda ansträngningar, kamp, mobilisering och åtgärder att få marginaliserade grupper till vallokalen.

**MICHELE MICHELETTI
LARS HIERTAS PROFESSUR I
STATSVETENSKAP**

På tvären – erfarenheter av samarbete över ämnesgränser

I den följande artikeln fortsätter Statsvetenskaplig tidskrift temat statsvetenskapens gränser gentemot andra ämnesdiscipliner. I artikeln skriver Inger Österdahl, professor i folkrätt vid Uppsala universitet om hur hon uppfattar det tvärvetenskapliga arbetet i allmänhet och samarbetet med statsvetare och gränssnittet mellan statvetenskap och freds- och konfliktforskning i synnerhet.

FÖRBUNDSREDAKTÖREN

Mitt tvärvetenskapliga samarbete har framför allt skett med statsvetare och freds- och konfliktforskare (vad det nu må vara för skillnad). Sammanfattningsvis är mina erfarenheter blandade men överlag mycket positiva. Jag skulle vilja gå så långt som att säga att mina kontaktytor över ämnesgränserna har varit avgörande för mitt vetenskapliga arbete och min allmänna trivsel i den vetenskapliga världen. Utan trivsel inget skapande, utan skapande ingen vetenskap och utan skapande av vetenskap ingen trivsel; den ena länken i kedjan betingar den andra. För mig har de

tvärvetenskapliga kontakterna varit en oundgänglig beståndsdel i det bränsle som hållit maskinen igång och förhoppningsvis kommer att hålla den igång många år framöver. Nedan följer en personlig redogörelse för erfarenheter av tvärvetenskapligt samarbete gjorda under tjugo år i rättsvetenskapens tjänst.

Varför intresserad?

Varför är just jag intresserad av att samarbeta med statsvetare över huvud taget? Svaret är ganska enkelt, tror jag. Jag är intresserad av politik och av att kontextualisera juridiken, mitt eget ämne blir för mig ointressant om det inte sätts i relation till den politiska verkligheten (vilken den nu är, verkligheten). Mitt intresse för politiken gick så långt att jag en gång började på forskarutbildningen i statsvetenskap, jag insåg dock snart att så intresserad av statsvetenskapen i sin dåvarande väldigt svenska skepnad kanske jag ändå inte var utan jag återvände till juridiken fast besluten emellertid att inte släppa kontakten över gränsen. Nu kunde jag berika min rättsvetenskapliga forskning med det jag gillade bäst i statsvetenskapen; jag kunde plocka russin ur den statsvetenskapliga kakan och lämna resten.

En annan viktig förklaring till mina tvärvetenskapliga kontakter är det svenska EU-medlemskapet. När EG-rätten började gälla i Sverige blev det (ännu) mer uppenbart än tidigare att juridik och politik hänger nära ihop. Den insikten tillsammans med intresset för EG som sådant och intresset för samarbete genererade sedermera en artikel i Europarättslig tidskrift (nummer 2 1999) författad av mig själv och min statsvetenskapliga kollega Ulrika Mörth vid Stockholms universitet. ”Juridik och politik i EU – en forskningsagenda” heter artikeln och där for-

mulerar vi nio forskningsfrågor som var och en innehåller en juridisk och en politisk dimension. Både EG-rättslig undervisning och forskning blev så mycket mer givande om det politiska sammanhanget togs med i bilden. Min egen förståelse av EG-rätten underlättades betydligt av den statsvetenskapliga EG-litteratur jag försågs med av min Stockholmskollega. I själva verket tedde det sig nästan omöjligt att syssla med EG-rätt utan att även ta med politiken i bilden och det passar ju en notorisk gränsöverskridare som jag själv.

Även på den statsvetenskapliga kanten upplevde jag att förståelsen för och uppskattningen av juridikens, rättens, normers eller vad man väljer att kalla det roll förändrades ungefär samtidigt som men förmodligen oberoende av det svenska EG-medlemskapet. Före dess upplevde jag att juridiken sågs som mindre betydelsefull eller irrelevant för samhällsutvecklingen. Juridiken spelade ingen självständig roll utan var enbart en beroende variabel och en funktion av den politiska och ekonomiska utvecklingen. Under 1990-talet tyckte jag att den inställningen förändrades hos statsvetarna och att juridiken började tas mer på allvar, normerna och de rättsliga institutionerna kanske spelade en roll i samhället i alla fall. För en jurist var den ändrade inställningen hos statsvetarna välkommen och underlättade betydligt samarbete över ämnesgränsen. I just EG-frågans fall aktualiserades under alla omständigheter det nära förhållandet mellan juridiken och politiken och mina mer organiserade vetenskapliga kontakter med statsvetare började där.

En ytterligare förklaring till mitt intresse för tvärvetenskapliga kontakter som kanske redan framgått är att jag blivit god vän med många kollegor på andra sidan. För mig hänger vänskap och vetenskap nära ihop, vänskapen skapar trivselsn som är en

nödvändig förutsättning för skapande. För att travestera en känd politisk slogan är för mig det vetenskapliga i hög grad personligt.

Vad har det genererat?

Vad har då de många kontakterna med statsvetare genererat förutom en massa ansökningar om forskningsanslag som inte beviljats? Jag har nämnt min och Ulrika Mörths idéartikel i *Europarättslig tidskrift* ovan. Bland idéerna har flera förverkligats, som enskilda skrivprojekt eller som led i bredare studier. En av idéerna – ”Soft law” – betydelsen av informella regler” – blev mycket konkret förverkligad. Ulrika Mörth blev 2004 redaktör för volymen *Soft Law in Governance and Regulation, An Interdisciplinary Analysis* (Cheltenham, UK, Northampton, MA, USA: Edward Elgar, 2004) till vilken både jurister, statsvetare och företagsekonomer bidrog.

Karin Aggestam, statsvetare och freds- och konfliktforskare från Lunds universitet, träffade jag i ett nationellt s.k. forum för konfliktförebyggande som fungerade som diskussionsforum för forskare och UD-tjänstemän under några år i början av 2000-talet. Karin Aggestam blev sedermera redaktör för en volym betitlad *(O)rättfärdiga krig* (Lund: Studentlitteratur, 2004) och till den blev jag inbjuden att skriva ett bidrag om folkrättens uppfattning om krig.

Kontakterna med statsvetenskapliga institutionen i Lund ledde sedermera till en ansökan om anslag ur EU:s 7:e ramprogram för ett projekt betitlat ”Building Just and Durable Peace by Piece”. Ansökan beviljades anslag för perioden 2008-2010. Denna ansökan är en av de få tvärvetenskapliga ansökningar jag deltagit i som faktiskt har beviljats anslag.

Ett ytterligare samarbete mellan jurister och statsvetare genererade vidare volymer Human Trafficking and Human Security (red. Anna Jonsson (nu verksam vid Örebro universitet), London, New York: Routledge 2009). Jag bidrog med en redogörelse för den befintliga internationella regleringen av trafficking.

Hitills har det tvärvetenskapliga elementet i de gränsöverskridande forskningssammanhang jag medverkat i manifesterats genom att olika perspektiv på ett och samma problemområde presenterats. Det har ännu så länge inte handlat om att integrera perspektiven och skapa något nytt kombinerat perspektiv. Det senare har heller inte varit ambitionen och behöver inte vara ambitionen för ett givande tvärvetenskapligt samarbete. En risk med att nöja sig med kompletterande perspektiv kan dock vara att bredden gynnas på bekostnad av djupet i analysen, jag återkommer till vad jag anser vara för- respektive nackdelar med tvärvetenskap senare. Hur brett och ytligt respektive smalt och djupt ett samarbete blir är emellertid inte nödvändigtvis betingat av huruvida samarbetet är tvärvetenskapligt eller inte utan det beror på hur frågorna formuleras. Allting kan bli bra, inomvetenskap såväl som tvärvetenskap, men enligt mitt sätt att se har tvärvetenskap typiskt sett potential att bli mer intressant än inomvetenskap.

Som antytts har mina kontakter med statsvetare också resulterat i ett antal ansökningsansökningar som aldrig beviljades. Lyckligtvis kan man ta med sig idéerna och beta av dem i en framtid i alla fall. Jag minns särskilt en ansökan som jag och Daniel Naurin vid Göteborgs universitet lämnade in till VR 2002. Vi skulle tillsammans men på olika sätt problematisera EU:s öppenhetspolitik/-juridik. Det var den typ av ansökan som jag själv tyckte var riktigt intressant; det skulle faktiskt bli

riktigt roligt att se vad vi kom fram till. Gensvaret från den tilltänkta finansiären uteblev emellertid. Vi betraktades tyvärr inte som vetenskapliga åtminstone inte rättsvetenskapliga, jag återkommer även till denna potentiella nackdel med tvärvetenskapligt samarbete senare. Vi blev frustrerade men behöll intresset för öppenheten i EU var och en på sitt håll. Ansökan växte och året därpå lämnades en betydligt utvidgad version både frågeomfångsmässigt och personellt in till Riksbankens jubileumsfond, ”Europeiska Unionen i offentlighetens ljus. Nya villkor för demokrati och offentlighet i ett mångnationellt flernivåsystem”, men inte heller där blev det napp. I en framtid får jag väl återvända till öppenhetsfrågorna inomvetenskapligt.

Ett annat forskningsprojekt som jag gärna sett förverkligat var en planerad intervjustudie med strategiskt placerade jurister i statsförvaltning och domstolar som skulle generera svaret på den fascinerande frågan hur det gick till när juristerna såg till att EG-rätten och därmed hela EG-projektet flöt in i Sverige, eller vice versa. Vilken roll spelade juristerna, vilken makt hade juristerna och hur kom det sig att juristerna så villigt ställde sig i politikens tjänst, alternativt var så beredvilliga att arbeta för diametralt annorlunda politiska syften och mål än tidigare? Den svenska juridiken hade intill medlemskapet i EES varit nästintill hermetiskt slutet kring det svenska i såväl rättslig som politisk mening. ”Makten över rätten. Förhållandet mellan svensk och internationell rätt” hette det projektet och ansökan lämnades in till de stora finansiärerna i samarbete mellan mig, Li Bennich-Björkman och Katarina Barrling Hermansson båda vid Uppsala universitet. Barrling Hermansson har tidigare gjort en vida citerad intervjustudie av riksdagsmän och kartlagt kulturer inom de olika politiska partierna.

Så spännande det skulle bli att undersöka juristernas roll som EG-ingenjörer! Men inte heller i det fallet genererade ansökan något gehör hos finansierarna och i takt med att EG-rättspionjärerna går i pension får vi aldrig svar på frågan hur juristerna kände sig som redskap för eller centrala verkställare av den största samhällsomvälvningen i Sverige i modern tid.

Den största och mest ambitiösa ansökan som blev lottlös hittills var en ansökan om s.k. Linnéanslag framtagna i nära samarbete mellan jurister, statsvetare och freds- och konfliktforskare vid Uppsala universitet. "Managing Societies in Transition: Sustainable Peace, Democratic Governance, and International Justice" hette den och lämnades in i januari 2006. Tanken var att undersöka hur samhällen går från krig och/eller diktatur till fred och/eller demokrati och helst stannar där. Vi kom långt i ansökningsprocessen, men inte ända fram. Den goda nyheten är att alla medverkande tog med sig idéerna och arbetar med forskning kring dem i en eller annan form nu med annan finansiering. Själva det tvärvetenskapliga ansökningsarbetet – och det gäller för övrigt även inomvetenskapliga ansökningar – kan generera mycket gott i sig och bli produktivt även om anslag på kort sikt inte beviljas. Bl.a. därför har jag under åren gärna deltagit i tvärvetenskapliga ansökningssammanhang; alltid genereras några nya fruktbara idéer som kan vara till nytta nu eller senare.

Detta var mer eller mindre påtagliga resultat av mina tvärvetenskapliga kontakter.

Även i undervisningen har jag haft stor nytta och glädje av tvärvetenskaplig input och eftersom gränsen mellan undervisning och forskning i bästa fall kan vara flytande har det som berikat undervisningen i förlängningen berikat forskningen och

vice versa. Otaliga seminarier och allmänna diskussioner har jag deltagit i som varit tvärvetenskapliga till sin natur, inte minst inom ramen för det programmatiskt tvärvetenskapliga samarbete som vuxit fram i Uppsala under namnet Gamla Torget eller Uppsala Forum för Fred, Demokrati och Rättvisa. Gamla Torget-samarbetet har utgjort en fruktbar mylla för tvärvetenskapliga kontakter mellan instituterna för bl.a. juridik, statsvetenskap, freds- och konfliktforskning och euroasiatiska studier (som alla är placerade geografiskt runt Gamla Torget). Själva har jag trivts väldigt bra inom den framväxande högkvalitativa tvärvetenskapliga miljö som Gamla Torget utgör.

Förutom resultaten i form av publikationer, ansökningar, undervisning, seminariediskussioner och liknande som de tvärvetenskapliga kontakterna genererat för min del utgör själva idéflödet som skapas i den tvärvetenskapliga kontakten ett viktigt resultat eller ett viktigt någonting som är minst lika väsentligt som övriga mer konkreta resultat. Kanske kan man kalla det en stimulerande miljö, en miljö som inte nödvändigtvis är knuten till en viss plats utan som är flytande och omformar sig och som kan uppstå var och när som helst en givande diskussion tar fart. De tvärvetenskapliga kontakterna som förutsättningslösa, opretentiösa, entusiastiska och genuint intressanta möten där idéer genereras, det är så jag har upplevt dem och vad vore den vetenskapliga verksamheten utan sådana möten då och då? Idégenereringen och stimulansen kanske inte alltid får tvärvetenskapliga resultat utan i slutändan inomvetenskapliga, men det spelar mindre roll. Att det skapas något, helst bra, är huvudsaken och för mig har de tvärvetenskapliga kontaktytorna varit mycket betydelsefulla i skapandeprocessen generellt.

Svårigheter med tvärvetenskap

Om vi skall tala mer principiellt om tvärvetenskap, i mitt fall inte tvärare än mellan juridik och statsvetenskap, kan vi enkelt dela upp analysen i för- och nackdelar med tvärvetenskap, styrkor och svagheter, svårigheter eller inte svårigheter i kontakten med en annan disciplin. Det torde vara uppenbart att jag tycker att det finns många fördelar med tvärvetenskap, på många plan, så jag tänkte börja redogörelsen med nackdelarna eller de potentiella svagheterna i tvärvetenskapligt samarbete som jag ser dem. Inga nackdelar är av sådan art att de inte kan överkommas.

En svårighet med tvärvetenskap är att man talar olika språk och utgår från olika logiska system i sina respektive vetenskaper. Tvärvetenskapligt samarbete kräver som utgångspunkt att man kan översätta sitt språk till ett språk som blir begripligt för samarbetspartnern och att man kan förklara vad som är ett problem eller en fråga i den egna disciplinen så att partnern förstår det. Först därefter kan man kommunicera på ett meningsfullt sätt och försöka kombinera frågeställningarna eller ge input till varandras frågor. För att tvärvetenskapen skall fungera krävs det alltså mer från dem som samarbetar, men det kan samtidigt bli mer givande än inomvetenskapligt samarbete. En särskild svårighet som jag själv har upplevt är att det tycks vara svårare för många statsvetare att verkligen förstå juridiska frågeställningar än det har varit för mig att förstå statsvetenskapliga; alltså tycker jag att jag själv har fått tillämpa dubbelseende medan mina samarbetspartners ibland nöjer sig med att svepande referera till ”juridiken” eller ”legala aspekter”. Termen ”legal” används för övrigt aldrig av jurister på svenska.

Det är svårt att tillämpa två perspektiv samtidigt. Därför tycker jag den tvärvetenskapliga verksamheten i praktiken måste styras av ett perspektiv, i mitt fall det juridiska eller det statsvetenskapliga, medan det andra perspektivet får vara kompletterande. Ibland sammanfaller nästan perspektiven så inget behöver vara styrande eller kompletterande – området författningsrätt/författningsspolitik tycker jag är ett sådant och även mitt eget område folkrätten ligger ibland väldigt nära internationella relationer; vissa avhandlingar inom det senare området skulle i princip kunna vara avhandlingar i folkrätt. I de forskningssamarbeten jag varit inblandad i har oftast det statsvetenskapliga perspektivet eller frågeställningen varit det överordnade medan juridiken har kommit in som kompletterande infallsvinkel. För egen del när jag bedriver egen inomvetenskaplig forskning låter jag ofta utomvetenskapliga perspektiv berika det jag gör även om det juridiska perspektivet förblir det ledande.

En risk med tvärvetenskapligt samarbete är att det brister i skärpa och stringens. Bara att röra sig över ämnesgränserna anses stundom så avancerat att det får kompensera för andra brister i frågeformuleringen, vilket naturligtvis inte är acceptabelt. Flummig och dålig tvärvetenskap är flummig och dålig och skall inte uppmuntras. Själv har jag ingen erfarenhet av just den nackdelen med tvärvetenskap, alla projekt jag varit inblandad i – framgångsrika eller inte – har i alla fall varit ambitiösa både empiriskt och teoretiskt. En besläktad risk som jag antydde tidigare är att tvärvetenskaplig forskning blir bred och ytlig i stället för smal (eller för all del bred) och djup. Perspektiv läggs till perspektiv, men inget avancemang sker. Ibland har jag upplevt att jag kommit för lätt undan; i ett statsvetenskapligt samman-

hang är det jag säger omedelbart mycket intressantare än om jag sade det i ett rättsvetenskapligt sammanhang eftersom statsvetarna vet mindre om rättsvetenskapen. Att samarbeta tvärvetenskapligt kan därmed ge en lättköpt tillfredsställelse utan att det bidrag man presterar är särskilt originellt inom ramen för den egna vetenskapen, det triviala blir glorifierat i det tvärvetenskapliga sammanhanget. Beträffande den ofta empiriska fråga som belyses kan mångfalden av infallsvinklar vara mycket givande, men ur teoretisk synpunkt blir bristen på syntes av olika perspektiv till slut en brist. Att formulera något helt nytt och integrerat mellan vetenskaperna är så pass svårt att åtminstone jag aldrig upplevt att det riktigt skett i något projekt. Däremot kan perspektiven passa ihop så bra eller vara så nära besläktade på vissa punkter att de smälter ihop av sig själva.

Ur meriteringssynpunkt kan tvärvetenskap vara en nackdel om det producerade antingen är trivialt eller om det teoretiskt blir så utslätat att det är svårt att hänföra det skrivna till någon tradition över huvud taget. Ur anslagssynpunkt kan tvärvetenskap också vara en nackdel även om trenden tycks gå mot mer och mer tvärvetenskap i ansökningsammanhang. Om de som bedömer ansökan inte anser att projektet passar in i en och endast en vetenskaplig tradition kan det bli till nackdel för de sökande, beroende på hur bedömningsgruppen är sammansatt och hur snävt bedömarna tolkar de olika vetenskapliga disciplinerna. ”Det här är inte rättsvetenskap” har jag själv fått mig skrivet på näsan och det visste jag i det aktuella fallet mycket väl, det rörde sig om en tidigare nämnd ansökan som innehöll både rättsvetenskap och statsvetenskap.

En av de stora fördelarna med tvärvetenskap är att frågorna som formuleras

och innehållet i forskningen kan bli så mycket mer spännande om man kombinerar discipliner. Verkligheten/världen är också sådan att endast ett perspektiv kan bli för smalt. Resultatet blir oklanderligt inom den egna vetenskapliga disciplinen, men det blir ointressant i alla andra avseenden. I bästa fall utmanar andra vetenskaper den egna vetenskapen så att man blir tvungen att skärpa argumentationen för att kunna göra sig gällande, man blir tvungen att tänka på sin disciplin utifrån och kunna motivera varför det egna perspektivet är intressant. Vad är det i den egna disciplinen som gör analysen av en viss fråga mer komplett? För mig är det en självklarhet att tvärvetenskap är berikande och som jag redan tidigare nämnt betraktar jag en viss mängd tvärvetenskap som oundgänglig för min egen verksamhet, även den inomvetenskapliga verksamheten. Det som är så bra är att det går att växla, att ibland vara nördigt inomvetenskaplig och ibland utåtriktad tvärvetenskaplig. När man tröttnat på det ena finns det andra som alternativ och båda har sin charm. Hög kvalitet kan uppnås på båda sätten, varken inom- eller mellanvetenskaplig verksamhet är predestinerad för högre eller lägre kvalitet. Bra frågor kan också formuleras på båda sätten. Roliga frågor kan också formuleras både inom och mellan vetenskaper, men enligt min erfarenhet tenderar mellanvetenskapliga sammanhang att vara roligare.

Men hur olika är våra vetenskaper egentligen? För mig är statsvetenskap och rättsvetenskap, åtminstone delvis, nästintill samma sak. Det rör sig om en gradskillnad snarare än en artskillnad och att tala om tvärvetenskap är nästan förmätet. Vi bemödar oss om att se skillnaderna snarare än likheterna kanske för att legitimerar oss själva och det sätt på vilket vi bedriver vår verksamhet. För mig spelar det

på detta stadium i karriären ingen större roll vilken gren av samhällsvetenskapen i vid mening man tillhör, en intressant fråga är en intressant fråga hur den än definieras disciplinärt. Riktig tvärvetenskap skulle vara att kombinera fysik och juridik t.ex. alltså att plocka ihop vad som framstår

som riktigt väsensskilda discipliner och se vad som skulle kunna åstadkommas där.

**INGER ÖSTERDAHL
PROFESSOR I FOLKRÄTT,
UPPSALA UNIVERSITET**

■ Litteraturöversikter

Kalm, Sara, 2008. *Governing Global Migration*. Lund Political Studies 153. Lund: Department of Political science.

IVER B. NEUMANN¹

Tucked away in footnote 88 on page 143 in this incisive dissertation, we find the following:

In the 1880s, German-English geographer Ravenstein formulated a series of general statements, or 'laws', on migration, on the basis of his observations in the UK. He explained that the demand for labour in the industrial and commercial centres was the prime cause of migration, and that his laws therefore merely map out 'the mode in which the deficiency of hands in one part of the country is supplied from other parts where population is redundant' (1885: 198). Ravenstein failed to take into account the effect of borders, and thus assumed that the same objective and natural 'laws' operated across borders as within them. As Zolberg argues, this omission has marked large parts of migration studies ever since (1989: 405).

The dissertation is an attempt to do something about this situation by bringing Foucauldian governmental analysis to the task. The concept of *gouvernementalité* was first introduced by Michel Foucault on 1

---

1 Iver B. Neumann is Director of Research at the Norwegian Institute of International Affairs and Professor in Russian Studies at Oslo University.
E-post: ibn@nupi.no

February 1978 in a lecture at Collège de France. In the quarter of a century that has passed since then, the concept has been further developed in a number of different directions. First by researchers who in their time cooperated with Foucault, later particularly by English-writing researchers, e.g. Australians such as Barry Hindess, and Britons such as Nikolas Rose. The concept has furthermore been utilised in a number of empirical works.

Foucault developed the concept of governmentality in order to understand exactly what characterises the exertion of power in modern societies. In his 1975-76 lectures to the Collège de France, he lay out this field as consisting of sovereignty and dominance. Taking stock in order to find new ground was one of Foucault's habits. In this case, it led him to formulating the concept of governmentality. Foucault's work on power placed himself in apparent opposition to half a thousand years of political theoretical tradition, where the key point had been to seek to understand power as something universal and eternally present; as a constant for human nature. Foucault's core argument, in contrast, is that speculative statements about the nature of man, as well as universally valid assumptions about political life as we know them from the entire range of political theorists from Hobbes, Kant and further, block empirical research on how power is in fact being exerted. If humans are shaped by their social environment, and if this social environment takes on radically different forms, such assumptions are not only a hindrance for understanding, but

Figure 1.

Mode of power	Relation	Institutionalised as part of	Key technique
Dominance	Directly, between master and servant	Settlement, hierarchical differentiation	Disciplining
Governmentality	Indirectly, even subject internal	The 1700s, social differentiation	Staging
Strategy	Directly, between equals	The 1500s, differentiation of space	Game

they can simply be misleading. Theoretical assumptions are replaced by empirical research, whereas universal suppositions are replaced by specific analyses.

Governmentality is a type of power relation which comes between dominance and strategy, and which is connected to the reflexive – that is; how the self governs itself. The degree of freedom the self possesses to do this; lies between one the one hand acting strategically, and on the other being dominated, because whenever one attempts to govern oneself, one will seek to draw on a set of technologies that are taken from various fields: From one's own experience with institutions such as the school system, from other's attempt to govern you, from technologies such as meditation and prayer. This is a power form which Foucault traced from free Greek men's *arche* in Antiquity's Greece; such as technologies to govern one's own sexual life. We may compare governmentality to the other two modes of power in Foucault as in figure 1.

On the one hand, globalisation represents a challenge to the governmentality perspective, because globalisation is a reminder that the unit which the concept of governmentality begins with – society – cannot be treated as a closed unit (either around itself or by the state). Historically,

it was a precondition for the emergence of government that the political Europe already had discovered a form based on sovereignty – a form which divided territory into units that were clearly separated from each other in the political sense. On the other hand, globalisation invites application of a governmentality perspective to the emerging social realities, where these borders are once again about to cease.

In chapter three, which presents the literature on governmentality, Kalm treats liberalism as yet another mode of power. This is, I think, not called for. Liberalism, understand as a really existing historical regime type, is rather characterised by a particular constellation of these three modes of power, with governmentality being ever more prominent amongst them. Be that as it may, Kalm (p. 20) rightly points out that while Foucauldian theorists within this tradition have interrogated into a wide variety of aspects of the constitution of the population as a target for modern governmental interventions, the formative role of national borders has attracted very little attention, and claims that

When migration politics is approached from an externalist perspective, its role for regulating the border between national and global populations becomes apparent.

Kalm thus follows in the footsteps of those who have brought governmentality studies to the global level, and she is the first to do so where migration is concerned. The state of cooperation in the policy area of migration is presented in chapter two. The key passage reads as follows:

If cooperation in the field of refugees can be characterized as responsibility-sharing for protection, and the cooperation over smuggling and trafficking as state-to-state assistance in fighting transnational organized crime, then a third form of cooperation can be seen in the trade agreements negotiated in the World Trade Organization (WTO). The link between trade liberalization and the movement of people has been forged through the General Agreement on Trade in Services (GATS), where the “presence of natural persons” is one of the four ways (or “modes”) through which services can be provided (Mode 4) [...]. Mode 4 was originally included in GATS during the Uruguay round of trade negotiations, as a result of pressures from developing countries wanting to open up for the movement of labour as a counterbalance to the movement of capital represented by Mode 3 (“commercial presence”/foreign investment). Within the framework of GATS Mode 4, states negotiate binding commitments to admit temporary movements of “service providers”. The Agreement hence only covers the movement of persons whose presence is necessary in order to carry out trade in services – and not general access to labour markets. The Annex on Movement of Natural Persons makes explicit that states retain the right to regulate access to citizenship, residence and employment of a permanent character. Hence, when defining the affected cross-border movements as temporary movement of service providers, the point is

precisely that negotiations do *not* concern migration (p. 42).

With reference to Green and Thouez (2005: 3), she focuses on three characteristics of this nascent governance structure: it is unstructured in its organization and suffering from an unclear relationship with the UN; it is uncoordinated as it lacks a central organization and a broad range of actors are approaching the question; and states still dominate migration policy at all levels. There is a Global Migration Group and a Global Forum on Migration and Development, but they are only tenuously linked to the UN.

Chapter three treats the governmentality of global migration as a problematisation, by which Foucault meant “not behaviour or ideas, nor societies and their ‘ideologies’, but the *problematizations* through which being offers itself to be, necessarily, thought – and the *practices* on the basis of which these problematizations are formed” (Foucault 1992: 11).

“Problematization”, Foucault (1996: 456-457) adds elsewhere, “doesn’t mean the representation of a pre-existing object, nor the creation through discourse of an object that doesn’t exist. It’s the set of discursive or nondiscursive practices that makes something enter into the play of true and false, and constitutes it as an object for thought (whether under the form of moral reflection, scientific knowledge, political analysis, etc.)”.

Chapter four looks at the limitations of Foucault’s own work on governmentality. The populations that Foucault was concerned with were already territorialized. But, writes Kalm, “if we take the international sphere into account, the interrelation between the different forms becomes more conspicuous: ‘It becomes exceptionally difficult to elide the relation be-

tween sovereignty and governmentality, as Foucault tended to do, when the “populations” at issue are global rather than local. The complex relation that has always obtained between governmental and sovereign power becomes freshly posed as a consequence’ (Dillon & Reid 2000: [136]). Drawing on Barry Hindess’s (esp. 2000; 2002) work, Kalm does a nice job of rectifying some of these shortcomings so that the perspective may be used for the purpose at hand. A key point for Hindess, is that, if we understand government in its broadest sense as structuring “the possible field of action of others” (Foucault 1994: 341), then the modern system of states could also be seen as a regime of government, one that operates like civil society and the market: with no controlling centre. As Kalm (p. 104) phrases it, “modern governmental thought is simultaneously characterised by its concerns with managing the aggregate population encompassed by the state system”. The conclusion to this chapter highlights how

...the function of migrants is ambiguous for “statecraft”, i.e. the boundary-drawing practices which reproduce the state through differentiation from the international outside. On the one hand, migrants are deterritorializing – the presence of migrants seems to belie the naturalness of how the state system regime of governance divides people and places, thus exposing the contingency of this particular organization of humanity. On the other, migrants can be thought of as a resource for the reterritorialization associated with statecraft, as having the potential to reproduce this system simply by constituting its aberration (p. 132).

This is a very stimulating reading, which has immediate policy relevance for discussions and decisions regarding labour migration, in the Scandinavian states and

elsewhere. It is, in my opinion, also a point which has been made before, at book’s length, by Nevzat Soguk (1999) where refugees are concerned. Kalm mentions her fellow post-structuralist Soguk as a predecessor at the opening of her dissertation, but a bit more acknowledgement of his inspiration would only have added more grace to Kalm’s own work

In chapter five, Kalm discusses migration as one of many flows that circulate globally. Governance of the flow of persons is, as previously pointed out, much less institutionalised than is governance of the flow of goods. It remains heavily inscribed in a sovereign discourse where states have the right to deny citizens access (usual up unto the middle of the 19th century throughout Europe but frowned upon since) as well as denying aliens entry. In a word, migration has been differently problematised: “In a tone which sounds very unfamiliar today, the International Emigration Conference declared in 1889: ‘We affirm the right of the individual to the fundamental liberty accorded to him by every civilized nation to come and go and dispose of his person and his destinies as he pleases’ (p. 152).” The First World War brought such a liberal way of framing migration to a halt (but not before millions of Scandinavians had found their way to the US). Again, Hindess serves as a key stepping stone. This time, it is his historically important and Huntington-destroying underlining of how large-scale migration is an often-returning phenomenon in world history. By reference to migration discourse, Hindess holds that

The assumption here is that, even if they move around within it, people will normally be settled in the society to which they be-

long [...] In fact, the historical record suggests a different story; namely, that large-scale population movement is as normal a feature of the human condition as is long-term territorial settlement [...] Nevertheless, the system of territorial states and the techniques of population management developed within it have turned the movement of people around the world into an exceptional activity, something that can and should be regulated by the states whose borders they threaten to cross (Hindess 2000: 1494).

Kalm (p. 159) also aptly brings to play a key shift in liberal ontology here. As demonstrated by Foucault, a corollary of the early liberals representation of *homo oeconomicus* as following his interests and concurrently helping the collective by dint of the “invisible hand” was that the subject should be left alone. To neo-liberals, however, *homo oeconomicus* should adapt to changes in the environment, so may be manipulated, e.g. in the sense that he, and now also she, may be brought to chase jobs throughout a continent. The neo-liberal subject is thus a migrating subject.

Chapter six pairs up these themes by handling migration along the axes of knowledge about it, acknowledged ways of talking about it and moral ways of passing judgement on it. This chapter should be reworked into a shorter Swedish version, as it has considerable relevance as a ground-clearing exercise for ongoing political debates about migration. This dissertation is true to the Foucauldian ideal of not carrying its politics on its sleeve. The argumentation is transparent, and the presuppositions are well laid out. Old lefties will miss the fist and the blunt irony

and the yelling about workers’ rights. To this reader, on the other hand, this work is politically effective exactly because it stays away from all that, and simply demonstrates the inner tensions and downright illogical traits of today’s burgeoning governance of global migration. The candidate is to be congratulated on her academic work, but also on her political acumen.

Bibliography

- Dean, Mitchell, 2007. *Governing Societies: Political Perspectives on Domestic and International Rule*. Buckingham: Open University Press.
- Dillon, Michael & Reid, Julian, 2000. “Global Governance, Liberal Peace, and Complex Emergency”, *Alternatives*, 25(1), pp. 117-145.
- Foucault, Michel, 1992. *The History of Sexuality Vol. 2: The Use of Pleasure*. London: Penguin.
- Foucault, Michel, 1994ba. “The Subject and Power”, pp. 326-348 in James D. Faubion (ed.), *Essential Works of Foucault 1954-1984, 3: Power*. London: Penguin.
- Foucault, Michel, 1996. “The Concern For Truth”, pp. 455-464 in Sylvère Lotringer (ed.), *Foucault Live: Collected Interviews 1961-1984*. New York: Semiotext(e).
- Green, Jessica F. & Thouez, Colleen, 2005. “Global Governance for Migration and the Environment: What Can We Learn from Each Other?”, GCIM: Global Migration Perspectives No. 46.
- Hindess, Barry, 2000. “Citizenship in the International Management of Populations”, *American Behavioural Scientist*, 43(9), pp. 1486-1497.
- Hindess, Barry, 2002. “Neo-liberal Citizenship”. *Citizenship Studies*, 6(2), pp. 127-143.
- Soguk, Nevzat, 1999. *States and Strangers: Refugees and Displacements of Statecraft*. Minneapolis: University of Minnesota Press.

Prenumerera på Statsvetenskaplig tidskrift!
www.statsvetenskapligtidskrift.se